

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

2016

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Teglovnene fra Nørre Holsted

Af Lars Grundvad og Martin Risvig

Forud for byggeriet af det store kreaturslagteri nord for Holsted ved E20 motorvejen mellem Kolding og Esbjerg, udgravede 17 arkæologer fra Museet på Sønderkov et i alt 65.000 m² stort areal i perioden mellem oktober 2011 og juli 2012. De overordnede udgravningsresultater blev præsenteret i Fra Ribe Amt 2013.¹

Ved projektets start var der i arkæologisk

henseende store forventninger til arealet. Dette skyldtes områdets undergrundsforhold samt landskabets generelle udformning. Undersøgelsen tog sit udgangspunkt i en markant bakkeø, hvis højeste punkt var beliggende ca. 41 m over havets overflade. Undergrunden bestod primært af fint sand, hvilket øgede chancen for at erkende bopladsspor fra sten- og bronzealder. Også

Udgravningens placering nord for Holsted og motorvej E20 ses her markeret med røde felter.
Grafik: Museet på Sønderkov.

De høje målebordsblade fra 1800-tallet afslører tilstedeværelsen af to gårde på bakkeøens top. Lidt øst derfor ses en højtomt markeret med en cirkel. Med pil er markeret tre tørvegravninger, som skulle vise sig vigtige for forståelsen af de udgravede levn.

© Geodatastyrelsen.

ældre udgravningsresultater særligt på matriklerne mod syd og vest var med til at øge forventningerne. Således undersøgte museet et større areal i forbindelse med anlæggelsen af motorvejsstrækningen E20 i 1993,² og dertil kom undersøgelserne forud for etableringen af Holsted Vandværks pumpehus, som bød på jordfæstegrave fra bondestenalder og en meget stor hustomt fra ældre bronzealder.

Som forventet blev der erkendt velbevarede levn fra de nævnte perioder, men der fremkom også interessante overraskelser såsom en stor gård fra yngre jernalder og ikke mindst levn efter en større produktion af teglsten.

Ovnene – en kort beskrivelse

Allerede inden de arkæologiske forundersøgelser blev udført forud for den hér behandlede udgravning, havde museets arkæologer studeret det historiske kortmateriale, som dækkede udgravningsområdet. På de høje målebordsblade fra slutningen af 1800-tallet sås både en gård ved navn Nørregård, og en gård vest derfor. På det ældre udskiftningskort, som blev tegnet i slutningen af 1700-tallet var Nørregård også at finde, så gården burde være ældre end det.

Det var derfor forventet, at undersøgelsen ville vise spor efter en 1700-tals gård og måske endda give en datering af bygningernes oprindelse. Dette skulle dog ikke vise sig

Den først udgravede teglovn ses her afrenset i fladen. Selve ovnen er det meget rødsorte område mod toppen af fotoet.

Foto: Museet på Sønderkov.

Fyrkammeret registreres ved håndtegning.

Foto: Museet på Sønderkov.

at være tilfældet, om end der blev udgravet flere affaldshuller på pladsen, hvori det mest sædvanlige affald var jydepotter. Et affaldshul biddrog dog med et interessant fund, nemlig et stykke bøsseflint, der havde siddet i et skydevåben og givet gnist til antændelse af krudtet.

I stedet kunne udgravningen berette stort om en særligt interessant sekundær indtægtskilde for bakkeøens beboere i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet. Allerede ved forundersøgelsen blev to meget store, ildpåvirkede, teglfyldte plamager erkendt. Det blev antaget, at der var tale om ovne brugt til teglstensbrænding, hvilket skulle vise sig at være sandt. I alt blev der erkendt fire teglovne.³ Dertil blev der fundet to lertagningshuller, hvorfra i hvert fald en del af den ler, der blev brugt til teglstenene kom, samt en meget flot brønd, som havde leveret vand til teglstensproduktionen.

Den første teglovn blev erkendt syd for Mariegårdsvej, lidt neden for lokalitetens højeste punkt. Gruben, hvori ovnen var placeret, målte ca. 13x10 m² på de bredeste steder, men det lod til, at der var to nedgravninger, hvor selve ovnen var yngst. Ovnene var inddelt i to næsten lige store dele – et sydligt ovnkammer og et nordligt fyrområde. Nedgravningen, som havde været brugt til fyring og derved repræsenterede varmekilden, var karakteriseret ved et meget tydeligt brandlag mod bunden samt et tykt lag teglblandet fyldjord derover – det lod altså til, at der kun var fyret én gang i denne meget store ovn. Ved overgangen mellem fyrrum og ovnkammer stod en nydelig mur med fire fyråbninger. Muren var oprindeligt lavet af ubrændte sten, der først brændtes ved fyring, hvilket kunne iagttages ved tilstedeværelsen af stadig ubrændte sten i skifterne nærmest undergrunden.

Det tømte ovnkammer ses her med de fritlagte, dårlige teglsten, de aske- og trækulsholdige varmekanaler og murværket til venstre. Bemærk stenenes kollaps øverst i ovnkammeret.

Foto: Museet på Sønderkov.

Teglovnene var gravet ned i en ældre, meget stor grube, der dog ikke var meget ældre end ovnen, for særligt de øvre dele af fylden var meget lig den fyld, der lå i den kollapsede ovn. Årsagen til placeringen af den ældste nedgravning blev imidlertid tydelig ca. én meter nede i fylden, hvor undergrunden ændrede karakter fra at bestå af rent sand til ler. Denne råforekomst var ellers meget sjældent påvist ved udgravningen, og faktisk havde geologiske analyser vist, at hele højdedraget bestod af sand. Den ældre grube var gravet til en dybde af mindst to meter, hvor grundvandet begyndte at pible ind fra profilen. Den havde fungeret som lertagningshul – et sted, hvor man hentede ler, som eksempelvis kunne bruges til teglsten.

De tre øvrige teglovne var relativt ens dimensions- og formmæssigt, og alle var kendetegnet ved at være mindre end den først udgravede. Derfor vil disse blive beskrevet

samlet i det følgende. De fremstod alle nærmest ottetalsformede mod undergrundsmaterialet. Hvert kammer var svagt rundet i nedgravningen, og ligesom ved den første teglovn var fyr- og ovnkammer afskilt af en mur med fyrhuller, som ledte varmen mellem de to kamre. De to-fire fyrhuller var naturligt betinget af ovnenes generelle omfang.

Fælles for de tre ovne var, at de var trukket en anelse ned fra højderygens topunkt. Dette var givetvist gjort for at kunne grave ovnkammeret ind i den svage skråning. Herved kunne der opnås en isolerende effekt, som holdt på varmen. Fyrkammeret lå også i en vagere nedgravning end ovnkammeret, eftersom hele bundniveauet var tilnærmelsesvist fladt. Antallet af brandlag i fyrkamrene viste, at alle ovne var anvendt mere end én gang. I én af ovnene kunne der endog påvises to forskelligt stablede lag sten, som tydeligt viste, at der havde været to

Et fyrkammer fyldt med brændte tørv ses her støde op mod de tilmurede fyrhuller.

Foto: Museet på Sønderskov.

Tilmurede fyrkanaler ses her med trækul og askelag. Bemærk igen de lukkede fyrhuller.

Foto: Museet på Sønderskov.

separate brændinger.

Dateringsmæssigt var der en marginal forskel på de tre ovne. Én kunne bestemmes til at være ældre end pladsens øvrige. Den var placeret længst mod nord, nær et stort vådområde og midt i en del af feltet, der ellers var kendetegnet ved kogestensgruber, som muligvis skulle dateres til bondestenalderen eller bronzealderen.

Denne teglovn kunne dateres ud fra de efterladte, ubrændte stens stabling. Studier i stablingsvariationer har vist, at nye metoder blev udviklet i det nuværende Tyskland, og teknikken kom til Danmark med rejsende håndværkere. Med tiden overtog de danske, lokale småproducenter tyskernes teknikker, og dette skift kan påvises ved stenenes indbyrdes placering i ovnen. Ændringen kunne

Her ses det yderste af en teglovn. Stenene, som lå langs undergrunden, var ikke blevet brændt, og var derfor ikke taget med efter den sidste brænding.

Foto: Museet på Sønderskov.

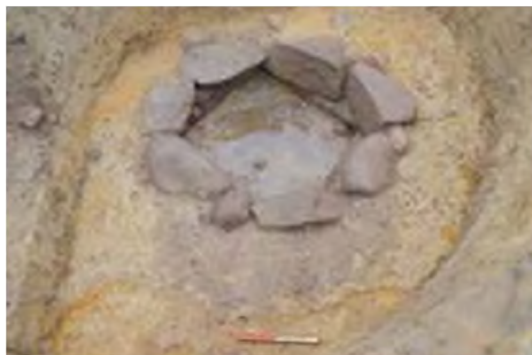
I en ovn var brændingen næsten mislykkedes totalt. Stenene kunne udgraves i et lag, der var ca. 80 cm tykt.

Foto: Museet på Sønderskov.

Brønden ses her under udgravningen. En del af brønden står stadig, hvorved brøndens lagdeling og fyldmateriale kunne nærstuderes.

Foto: Museet på Sønderkov.

Brøndens nedre stenkonstruktion ses her liggende oven på en ramme af tømmer.

Foto: Museet på Sønderkov.

erkendes internt mellem Nørregård-ovnene, hvor stablingen i den ældste ovn var af den gamle variant.

I tilknytning til ovnene blev der, i det nordligste udgravningsfelt, erkendt og udgravet en meget flot og velbevaret brønd, som mest sandsynligt skulle dateres til slutningen af 1700-tallet. Opfyldningen skete i den første halvdel af 1800-tallet. Brønden lignede i fladen endnu en teglovn, men fremstod dog nærmest dråbeformet efter muldafrømningen. Anlægget blev udgravet i kvadranter, men hurtigt blev det klart, at der ikke var tale om et ovanlæg, men i stedet om en stenforet brønd. Den var konstrueret i en vældig omfangsrig nedgravning, og efter endt brug var den blevet opfyldt med et meget teglholdigt materiale.

Brønden var af en ganske almindelig type, men den var grundet sin unge datering og de våde forhold meget velbevaret. Nedgravningen var gravet nøjagtigt ned til vandspejlet, som fandtes ca. 130 cm under

undergrundsniveau. Herved var den endnu konstant vandførende. Den nederste del af brøndkonstruktionen bestod af en rektangulær ramme af tømmer. Oven på tømmeret var placeret flere lag større sten, som blev stabiliseret ved at ligge op af nedgravningens svagt skrånende sider. De øverste af disse sten var blevet væltet ned i brøndfylden, da man lukkede anlægget, og hjalp formentligt med at forhindre anlægget i at synke unødigt meget sammen. Brønden blev dateret ved en række fine fund. Heriblandt en tekop og en dertilhørende undertallerken samt en intakt lommelærke. Begge disse fund kunne dateres til 1800-tallets første halvdel.

Præindustriel teglproduktion ved Nørregård i perioden ca. 1700-1800

I løbet af 1700-tallets sidste halvdel var det blevet stadig mere normalt for landbefolkningen at brænde tegl, hvis de naturligt forekommende råforekomster tillod det.⁴

Der skulle naturligvis bruges store mængder ler til stenene, og dertil skulle der bruges enorme mængder brændsel. Produktionen indledtes med at finde ler, der var anvendeligt. Dette ler skulle derpå æltes på et dertil indrettet stenlag. Sådanne stenlag kunne desværre ikke påvises ved udgravningen, hvilket muligvis skyldtes, at de oprindeligt var placeret nær muldoverfladen, og derfor med tiden blev fjernet ved eksempelvis pløjning. Efter æltningprocessen skulle hver teglsten formes og stryges separat i rektangulære kasseforme. Herefter skulle alle stenene tørre inden selve brændingen. I forbindelse med denne tørring opstod ofte et pudsigt problem, nemlig det at en hund eller kat, eller sågar et lille barn forvildede sig ind over de bløde lerblokke, og derved blev deres fodspor efterfølgende brændt ind i eftertiden. Særligt én af ovnene frembragte sten med hundespør – pudsigt nok blev der fundet et hundeskælet i netop den ovn.

Endeligt skulle der også være et større mandskab til at betjene ovnen og særligt til at styre brændingen. Fra en række nedskrevne personskildringer ved vi, at selve brændingen tog ca. en uge, og at varmen skulle være konstant.⁵ Ovnkammeret var overdækket og havde formentligt et udtræk, som gjorde det lettere at styre varmegenstrømningen. Mellem fyrrummet og ovnkammeret var der altid en teglstensvæg. I denne mur, var der – på de hér erkendte ovne – mellem to og fire fyrhuller, som ledte varmen fra ilden ind omkring teglen. I enkelte tilfælde kunne det endnu ses, at muren var lavet af ubrændte sten, og i andre tilfælde var åbningerne blevet lukket med opstablede sten. Dette skete givetvis også

En hund havde forvildet sig ind over de nystrøgne teglsten og efterladt et fodspor i én af stenene. Stenen var dog forsøgt brændt efterfølgende, hvorved aftrykket blev foreviget.

Foto: Museet på Sønderskov.

med henblik på at styre varmetilførslen. Inde i kammeret var teglstenene stablet systematisk, og der var lavet trækkanaler, hvor varmen kunne løbe. Ovnkammerets sider kunne ligeledes være konstrueret af ubrændte sten, og ofte var kun de nederste skifter blevet brændt igennem. Derfor kunne der også være våde sten til stede under udgravningen af de enkelte ovne.

Hvis brændingen ikke var tilstrækkelig intensiv, blev stenene ikke hærdet, og hvis temperaturen var for høj, smeltede stenene – i begge tilfælde ville en hel uges arbejde være spildt. For at holde ilden ved lige, skulle der være mandskab ved brændingen konstant, og der måtte være en passende

Den nedkulede hund ses her liggende nær toppen på et af fyrehullerne. Hunden var blevet begravet, mens opfyldningen af tegloven var i gang.

Foto: Museet på Sønderkov.

forsyning af tørv. Man ved, at der pr. teglsten skulle brændes to stk. tørv, så den samlede arbejdsbyrde var meget stor. Det krævede sit at skaffe denne mængde brændsel, særligt eftersom det ikke var ualmindeligt at brænde mere end 10.000 teglsten af gangen. En fuldent brænding var ikke garanti for en perfekt produktion af sten. Ofte var flere sten ikke færdige, og andre gange var de smeltet sammen til store klumper. En uhel-

dig fællesnævner for alle ovnene ved Nørregård var, at de alle kollapsede i forbindelse med en brænding. I alle tilfælde på nær ét havde man forsøgt at grave sig ned til teglstenene for at redde de færdigbrændte sten op. De ikke-færdige sten var dem, der blev fundet ved denne udgravning. Slutteligt blev hullet fyldt op med forhåndenværende materiale, og stedet blev forladt.

Hvor fandt man råstofferne?

Som nævnt havde geologiske undersøgelser af bakkeøen vist, at undergrunden tilnærmelsesvis kun bestod af sand. Dette var også det umiddelbare indtryk arkæologerne stod med, da al mulden var rømmet. For forståelsen af placeringen af disse teglovne, var der derfor interessant at undersøge, hvor råstofferne til teglproduktionen kom fra.

Til denne analyse blev det historiske kortmateriale anvendt – især de første matrikelkort var gavnlige for dette arbejde. Dette skyldes, at disse giver en meget detaljeret gengivelse af det landbrugsøkonomiske landskab, inden dræningerne, kunstgødning og omfattende industrialisering forandrede landskabet for evigt. Kortet over Nørre Holsted Bys jorde blev i første omgang opmålt i 1788, sandsynligvis forud for udskiftningen. Under den omfattende første matrikulering af landet, kopierede man i 1820 kortet, hvorved endnu et lag af information kan uddrages fra disse kort. Det var håbet, at vi måske kunne se teglovnene angivet på kortet, mens det var forventet, at vi ville kunne se nærområdets færdselsårer samt fællesarealer. Ud fra disse informationer, ville vi i givet fald kunne foreslå, hvorfra man havde skaffet råstofferne til teglproduktionen.

Flere steder på kortet optræder betegnelsen "Fælleds". Som ordet næsten siger, er der tale om jorde, der i hvert fald på et tidspunkt er blevet brugt af landsbyen i fællesskab. Det drejer sig dels om et engstykke i ejerlavets nordvestlige del, et stykke jord ved selve landsbyen, en større tørvemose centralt i ejerlavet, og en større lergrav i den østlige periferi af ejerlavet.

En del af den ler, der blev brændt i den først udgravede oven stammede jo fra den grube, man havde anlagt ovnen i. Hvorefter leret til stenene i de øvrige tre ovne kom, var uvist, men en analyse af de lokale færdselsårer løftede måske sløret for dette. Det er en anelse usikkert, hvornår vejen til Nørre Holsteds fælles lergrav blev sløjft, men det er sandsynligt, at den var i brug endnu i 1820, og herved er det muligt, at denne lergrav leverede den ler, der skulle formes og brændes. Via vejene i ejerlavet er der mellem 3,2 og 3,7 km fra Nørregård-teglovnene til lergraven. En lang, men måske ikke urealistisk tur. Under udgravningen af teglovnene fik museets personale dog også udpeget et mindre vådområde, ca. 600 meter fra ovnene, der pr. lokal mundtlig overlevering går for at være en tidligere lergrav. Denne optræder ikke på kortene, og placeringen er ikke inden for teglovnenes matrikel, men der er selvsagt intet til hindring for, at det i stedet er her, der er hentet ler. Uanset hvilken grav, leret kom fra, var der herved relativt let adgang til ler.

Teglproduktionens andet centrale råstof, brændsel, fandtes formentligt også i rigt mål rundt om hele undersøgelsesområdet. Ifølge lokalhistorisk interesserede besøgene på udgravningen, var der nemlig i vid udstrækning brugt tørv til teglbrænding i lokalområdet. Det er en meget rimelig antagelse, at dette har lang præcedens i det skovfattige, men moserige område. Matriklen, hvorpå ovnen er fundet, indeholder da også et moseområde øst for ovnene, hvor der kunne graves tørv, og dertil kommer, at ejerlavet havde en fælles tørvemose, som også kunne bidrage til mængderne. Denne råstofind-

Fælleds Tørvemosen, som lå midt i ejerlavet. I denne mose måtte alle fra lavet, i hvert fald en overgang, hente tørv.

Grafik: Museet på Sønderskov.

Fælleds Lergraven som lå omtrent 3,5 km fra Nørregård. Den omtalte vej strækker sig ud af kortets venstre side. Stregerne på den stiplede kant af den synlige del af vejen, angiver at den på et tidspunkt er sløjftet.

Grafik: Museet på Sønderskov.

vinding er beliggende kun 300 meter fra ovnene. Således var brændselsmængderne særdeles let tilgængelige på pladsen.

Ved tilstedeværelsen af den endnu vandførende brønd, som blev beskrevet ovenfor, må alle råstoffer til denne, ikke helt lille produktion af teglsten have været relativt let tilgængelige for Nørre Holsteds teglbrændere. Noget tyder tilmed på, at de arbejdende har skaffet sig selv ekstra energi i form af alkohol, hvilket kunne ses ved fundet af den flot bevarede, mundblæste glaslommelærke.

Afslutning

Som det ses, var produktionen af teglsten omfattende. Det lykkedes desværre ikke at udrede, hvor de tusindvis af sten var blevet brugt. Muligvis var en del anvendt ved byggeriet af de bygninger, som ved slutningen af 1700-tallet og i det tidlige 1800-tal stod på bakkeøen nord for Nørre Holsted. Det er dog bestemt også muligt, at stenene blev brugt som en handelsvare og derved bidrog til gårdenes økonomiske drift. Sikkert er det dog, at produktionen krævede store naturlige ressourcer og en enorm arbejdsindsats af de arbejdsmænd, der gennem dag og nat i hele uger overvågede brændingen.

Litteratur

- Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen, 2013: De arkæologiske undersøgelser på Danish Crown-grunden ved Nørre Holsted. *Fra Ribe Amt 2013*, s. 63-72.
- Kragelund, T. Tobiassen, 1953: *Gamle vestjyder fortæller om tegl- og kalkbrænding*. København.
- Pedersen, Vibeke Juul, 2007: Fire teglovne – spor efter teglbrænding i Herning Museums område. *Midtjyske fortællinger 2007*, s. 109-120.
- Rindel, P.O., 1993: Motorvejen – et tværsnit gennem oldtiden. *Fra Ribe Amt 1993*, s. 18-37.

Noter

- 1 Grundvad og Poulsen 2013.
- 2 Rindel 1993.
- 3 Museet på Sønderkov påviste endnu tre teglstensovne på dette højdedrag i foråret 2013. Det skete vest for Grindstedvej i forbindelse med anlæggelsen af en rundkørsel ved Sekærvej. Disse ovne blev kun påvist i fladen, og blev ikke nærmere undersøgt, da bygherre fravalgte de pågældende arealer til videre anlægsarbejder. I alt kendes der herved syv teglbrændingssovne på højdedraget, så der må have været tale om en større, lokal teglstensproduktion.
- 4 Pedersen 2007, s. 116-117.
- 5 Kragelund 1953.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om udgravninger udført af Museet på Sønderkov, særligt om emner i perioden sen yngre stenalder.

Martin Risvig, født 1983, cand.mag. i middelalder og renæssancearkæologi, museumsinspektør inden for arkæologien, Holstebro Museum. Inden da projektansat på Museet på Sønderkov og deltog i udgravningerne af de her omtalte anlæg.

Præsteenker og enkesæder i Ribe

Af Søren Mulvad

Præsteenker

Sognepræsterne var engang væsentlige krumtapper i kongerigets lokaladministration. Præsterne havde både verdslig og åndelig betydning i sognene. Embederne var af divergerende værdi, økonomisk set, men skulle en præst dø ud af sit embede, var de økonomiske udsigter for enken ofte meget beskedne. Især kunne det volde usigelige kvaler, hvis der tillige var uforsørgede børn i ægteskabet. For at bøde på enkernes situation, havde kirkeordinansen af 1537 og Danske Lov fra 1684 bestemt præsteenkerens ret til at blive boende i præstegårdene et år efter deres mands død, det såkaldte nådensår. Var hun rig, køn eller ung, var der en mulighed for, at hun kunne indgå ægteskab med mandens efterfølger. Ellers måtte hun drage ud og leje sig en stue og forsøge at klare sig på egen hånd ved manuelt arbejde, hvis ikke den yderst beskedne pension slog til. Danske Lov bestemte nemlig (§2-13-10), at *Dersom Enken på Landet ikke bliver i Kaldet efter Præstens Død forsynet, da skal Efterkommeren årligen af Kaldet give hende noget til Underholdning, som Provsten og tvende Præster i Herredet efter kaldets Lejlighed og hendes Midler kunne billigt [rimeligt] eragte. Dog at det ikke overgår den ottende Part af Kaldets visse Indkomster ...* Det kunne alt sammen være såre godt, såfremt kaldet var givtigt, og

såfremt enken havde personlig styrke til at gøre sit krav gældende over for eftermanden. Denne kunne i uheldige fald have to enker at forsørge.

Da præsteenkerens ofte trange kår var velkendte, oprettedes i Ribe Stift, og sandsynligvis i flere danske stifter, gejstlige enke-kasser. I Ribe blev den første stiftet 1714, og fundatsens §14 bestemte, at enkekassen var *Et beslaget Skrin med Lås og fire Hængelåse, hvis Nøgler Stiftsprovsten og fire af Stiftets provster beholder og åbner ved Præste- eller Provstemode. ... Indsættelse [af pengemidler] kan foretages af Præster, Kapellaner, Bisper, Dr. med., Lektor, Rektor og Conrektor.* Første indbetaling skete ved landemodet 1715. Det var bestemt, i hvilke møntenheder, der skulle betales, og at hver bidragyder skulle tegne sig for to Rigsdaler årligt. Det var frivilligt, om man ville tegne sig. Gav en præst mindre end de fastsatte beløb, kom hans enke i givet fald til at modtage forholdsmæssigt færre penge i udbetaling. Det kunne ikke tillades, at en indmeldt præst meldte sig ud igen. Den første uddeling skete 1715. Stiftelsesdokumentet er undertegnet af biskop Thurah, Peder Terpager, Søren Seerup og pastor Fog. Hver enke fik otte skilling årligt de første år, men summen kunne reguleres af biskop og amtmand i forhold til kassebeholdningens størrelse og enkernes antal.

De indkomne penge skulle naturligvis ikke henligge i kassen og samle mug. De blev udlånt mod renter. I 1739 udlåntes i alt 60 portioner af divergerende størrelse. Man har ikke hele regnskabet for alle år, men portionerne til enkerne varierede fra 163 Rdr. i 1715 til 3355 Rdr. i 1730, og 8077 Rdr. i 1790. Det blev en kasse med betydelig indflydelse. I Ribe Bys skøde- og panteprotokol forekommer atter og atter pantebreve, hvor Den gejstlige Enkekasse er långiver. De indvundne renter beløb sig efterhånden til over 500 Rdr. årligt.

Det er noget uvist, hvorledes kassen blev ophævet. Men 1855 blev den beslaglagt af Rentekammeret, og amtsforvalter Muller i Kolding blev arresteret. Desværre findes sagsakterne ikke ved regnskaberne.

I 1811 opstod endnu en kasse "Den nye gejstlige Enkekasse" eller "Emerituskassen", hvis regnskaber hvert år blev trykt og offentliggjort i forbindelse med landemoderne.

Pastor Bruuns Enkesæde

I Hundegade i Ribe ligger en pompøs rødstensbygning med dekorativ påskrift på facaden "Pastor Bruuns Enkesæde". Vi vil i det følgende forsøge at se på baggrunden for denne og en lignende godgørende stiftelse.

Navngiveren, pastor Andreas Christian Bruun var præst i Roager 1791-1824. Han var født i Tønder og opdraget i Mjolden Præstegård. Student fra Ribe Katedralskole 1785.

Han var gift med den 25 år ældre Andrea Margrethe, men levede ikke sammen med hende. Wibergs præstehistorie angiver ikke, at Bruun var gift, men i folketællingen for

Hundegades nordre del, ca. 1910. Man ser ikke Pastor Bruuns Enkesæde, men billedet giver et indtryk af gaden, som den så ud, før den dominerende gavl i Borgerskolens gymnastiksal blev opført. Torben Hestehaves Billedarkiv.

1834 ses, at huset i Hundegade beboedes af Andrea Margrethe Bruun, 68 år gammel. Hun opholder sig i Byen, men hendes Mand er bosat i Roager. Præstekonen havde en tjenestepige hos sig. Det er indtil videre ubekendt, hvilken forklaring, der kan ligge bag de adskilte husholdninger.

Pastor Bruuns søster holdt hus for ham. Søkendeparret må have haft lidt på kistebunden, for i december 1812 spadserede

Hans Jørgen Hansen fra Ribe til Roager og lånte 633 Rigsbankdaler af Bruuns søster, mod at hun fik pant i hans ejendom i Saltgade. Ligeledes købte Bruun Hundegade 94 af Mette Cathrine Borch, fem fag til gaden, gårdsrum og én kos græsning for 960 Rdr. den 11. nov. 1815. (Hun havde købt det ved auktion efter fru V. Nissen året forud.) Bruun købte derpå også Hundegade 93, fire fag til gaden og to fag halvtag i gården for 712 Rdr. den 24. juni 1816 af skomagermester Hans Henrik Gjermann.

Flere år efter, da Bruun var død, lod Overformynderiet en af naboerne låne 138 Rigsbankdaler af hans efterladte midler. Dette gentog sig frem til 1841, hvor de testamenterisk bestemte arvinger fik det forrentede beløb udbetalt. Det er ukendt, hvorvidt Bruun og hans søster havde arvet, eller om de bare ved sparsommelighed havde oparbejdet nogen formue.

Til de to boliger i Hundegade købte Bruun to stykker eng på Ribe Sønderforte, svarende til to køers græsning, og han tillagde den stiftelse, han skabte i de to boliger et legat på 320 Rdr. I Traps tredje udgave beskrives bygningen således: *Af røde Mursten og Bindingsværk i 1 Stokværk.*

Ribe Bys matrikelsystem er ved flere lejligheder blevet omorganiseret, så de nævnte matrikelnumre er ikke umiddelbart til at finde på et matrikelkort. De oprindelige to huse blev tidligt sammenlagt under ét og samme tag. Hvilket må være sket i pastor Bruuns egen tid. De beskrives da i brandtaksationen som bestående af otte fag mod gaden. I 1866 var sket en ombygning, da lå der et hus med 12 fag og port mod gaden og to sidehuse på hver fem fag.

Bruuns eftermand i embedet i Roager,

pastor Höhne – født i Vester Vedsted, tidligere missionær i Grønland – skænkede senere en sum til vedligeholdelse af stiftelsen i Hundegade. Han fortæller selv: *Da jeg af afdøde Biskop Daugaard for flere År siden har erfaret, at den Stiftelse, som min Formand afdøde Pastor Bruun i Kirkebye, Roager Sogn har grundet her i Byen til Fribolig for 2de uformuende Enker, trænger til Tilskud, for at den i Tiden kan bestå, har jeg skænket til bemeldte Stiftelse tre panteforskrivninger, lydende på i alt 1.000 Rdr., som skal anvendes til Stiftelsens Vedligeholdelse og til Betaling for Brændsel, eller i det mindste til Halvdelen af det nødvendige Brændsel for de 2de derboende Enker.* Han ønskede selv at oppebære renterne af pantebrevene i sin livstid og efter hans død skulle de tilfalde hans forrige husbestyrerinde, frøken Ana Sofie Marie Lindberg, 76 år gammel og frøken Anna Christiane Bennedsen, datter af postmester Bennedsen, nogle og 50 år gammel, p.t. i Kalundborg. Først efter disses død skulle renterne tilfalde stiftelsen. Legatfundatsen er skrevet 28. febr. 1867 og konfirmeret af kongen 3. april samme år. Pastor Höhne var født 1792 i Vester Vedsted, student fra Ribe 1817 og død i Ribe 1867.

Pastor Bruun og pastor Bang, som senere omtales, var personligt bekendte, sikkert endog venner. Der var ikke langt imellem deres sogne. Om Bang end var lidt yngre end Bruun, havde Bruun udset sig Bang som executor testamenti, hvilket udtrykkes således i hans testamente: *Da Pastor J. Bang i en lang Række af År har givet mig de mest talende Prøver på Uegennyttighed og Redelighed og Akkuratesse, så bestemmes han alene til at være Inkassator for Auktionspengene, der holdes efter min Død ...*

Reglementet for Bruuns stiftelse er flere gange reguleret, efterhånden som tidens

Pastorinde Bangs Stiftelse, 2016.

Foto: Søren Mulvad.

krav har forandret sig. Der blev oprettet pensionskasser, som lettede tilværelsen for enkerne, og behovet for friboliger var ikke så stort. Den ene lejlighed blev derfor tilbudt *en Enke af Borgerskabet*. Senere udlejede man til en herboende indremissionær med familie.

De to beboere havde hver sin lejlighed, men der var rum til fælles benyttelse. Når to personer, der ikke nødvendigvis har valgt hinanden som bofæller, skal deles om visse faciliteter, kan der opstå "ø-kuller", så de går hinanden på nerverne. Reglementet blev derfor stadig mere specificeret, - helt ned til

hvem, der skulle betale for elektriske pærer i fællesarealerne. I øvrigt var der nogen modstand imod, at der overhovedet blev indlagt elektricitet i ejendommen. Beboerne mente ikke, at de havde behov for denne ekstraudgift. Når man brændte petroleumlamper, var der jo ingen faste afgifter at betale. Det samme gjorde sig gældende, da man indlagde fjernvarme og gasborde i stedet for kakkellovne og brændekomfurer.

Efter pastor Bruuns død, blev der ikke tinglyst nogen adkomst på ejendommen, dette skete først 1910, hvor Ribe Byråd overdrog ejendommen til "Pastor A. C. Bruuns

Enkesæde”. Byrådet lod da foretage et mageskifte, hvorved der blev frigjort et areal, hvorpå der blev opført en gymnastiksal til byens Borgerkole, mens stiftelsen overtog en ubebygget grund, hvorpå den nuværende bygning blev opført 1912. Da ingen myndigheder tilsyneladende har fundet det rimeligt at opbevare arkivalier for stiftelsen, har det ikke været muligt at komme efter, hvorledes dette byggeri blev finansieret.

Husets funktion som stiftelse ophørte, da ejendommen blev solgt af Ribe Kloster, som havde overtaget administrationen, til privat beboelse i 2011 for tæt ved to millioner kroner. Pastor Bruuns bestemmelse i fundatsen for stiftelsen, at [Huset] *ikke [må] bortsælges, men skal uforandret til alle Tider vedblive at være Enkesæde for tvende værdige Enker*, holdt altså knap 200 år.

Pastorinde Bangs Stiftelse

Pastor Bang, hvis enke oprettede det nu ligeledes nedlagte “Pastorinde Bangs Stiftelse” Skolegade 1, var præst i Vester Vedsted 1804-1838. Enken var født i Åstrup Præstegård på Falster i 1782 og var døbt Marie Cecilie Margrethe Biering.

Pastor Bang begyndte allerede i 1815 at udlåne penge mod pant, hvad enhver med lidt begreb om økonomi ville gøre i de tider, hvor bankvæsen var ukendt. Hans navn forekommer første gang i Ribes Skøde- og Pantebøger i 1815. I 1825 købte han i fællesskab med en kollega, præsten i Starup og den pengestærke hospitalsforstander Ramming i Ribe en gård i Sønderportsgade, hvor nu “Hotel Ribe” ligger. Det var den gang en ejendom på et stort grundstykke. Det var bebygget med 15-fag bindingsværk i to eta-

ger. Huset havde tilhørt en af hans slægtninge, fru amtsprovstinde Cristence Wellejus. Pudsigt nok solgte de den igen to år senere for en ringere sum, end de havde købt den for. Senere forekommer Bangs navn ikke i Ribe Bys skøde- og pantebøger før 1838, hvor han købte ejendommen i Skolegade, nuværende nummer 1. Pastor Bang lod sig pensionere og flyttede ind i den rummelige bolig med sin hustru. Det var ellers ikke påkrævet den gang at forlade et embede af aldersmæssige årsager, da embedsmænd havde pligt at forblive i et embede til deres død.

Pastorinde Bang lod sit testamente udfærdige i 1865. Heri bestemtes, at hendes bolig i Skolegade efter hendes død skulle indrettes til to lejligheder, hver bestemt som fribolig. Den ene til en præsteenke eller enke efter anden type embedsmand og den anden til *en aldrende Pige af lignende Berettigelse og Livsstilling*. Det tillodes beboerne at tage en husfælle til sig, som skulle være *et værdigt Fruentimmer af Slægt eller Bekendtskab*. Vedkommende opnåede ikke ret til at forblive i boligen, hvis samboen døde først. Desuden udsatte enkepastorinde Bang en sum, hvis renter skulle dække husets vedligeholdelse. Det gik med denne sum som med så mange andre legatsummer, at inflationen i løbet af en tid udhulede den, og renterne kunne hverken dække småt eller stort. Pastorinden havde dog taget højde for denne situation, idet det var bestemt, at en vakant lejlighed for en tid måtte udlejes og lejeindtægten anvendes til vedligeholdelse af bygningen.

Forud for alle andre skulle en række nærmere bestemte familiemedlemmer nyde fri bolig. Det drejede sig om medlemmer af

Skolegade omkring forrige århundredskifte, set fra nord. Andet hus på højre hånd er Pastorinde Bangs Stiftelse. Torben Hestehaves Billedarkiv.

familierne Biering, Bang og Wellejus. Ved Vellejuser nærmest tænkt på Descendenter af den i Året 1814 i Sdr. Omme afdøde Amtsprøbst Hans Thorning Vellejus, der var i Slægtskab med Familien Bang og en fortrolig Ven af Pastorinde Bangs tidligere afdøde Mand, entlediget [fratrådt] Sognepræst Jørgen Bang til Vester Vedsted.

Enkepastorinde Bang døde næsten 90 år gammel 30/6 1872 af Lungebetændelse, Alderdomssvækkelse og Afkræftelse, som der står i kirkebogen. Ved sin død havde hun både en husjomfru og en tjenestepige hos sig. Hvor længe der så gik, før lejlighederne kunne indrettes, og nye beboere kunne flytte ind,

ved vi ikke. Folketællingen 1880 og 1890 angiver, at der var to husholdninger i huset, begge ført af kvinder, som var født på Falster, altså formodentlig bekendte eller beslægtede med legatøren. I 1901 beboedes den ene lejlighed af en enke med fire børn og en tjenestepige. I 1901 var de to af enkens børn flyttet hjemmefra, ellers samme beboere, som begge levede af legater og pension. I 1911 beboedes den ene lejlighed af en familie, hvor faderen angav at leve af fugleudstopning, så familien har næppe kunne betale nogen større husleje. I 1916 ser det ud til at begge lejligheder var udlejede. Den

ene beboedes af en postpakmester, den anden af en malersvend med hustru og barn. Først i 1925 flyttede endnu en præsteenke ind i den ene lejlighed, mens malersvenden endnu beboede den anden. Senere folketællingerne synes endnu ikke at være offentliggjort, så det er ikke muligt at følge indkvarteringerne i huset yderligere.

I 1990 bestemtes det efter anmodning fra stiftsøvrigheden i Ribe, at "Pastorinde Bangs Stiftelse" måtte sammenlægges med "Pastor Bruuns Enkesæde". Ejendommen i Skolegade måtte sælges og midlerne tillægges enkesædet i Hundegade. Ejendommen i

Skolegade blev solgt til Ribe Domkirke for 670.000 kroner. Ifølge fundatsen udlevedes de to lejligheder i Bruuns Enkesæde med lejligheden i stueetagen til en præsteenke og lejligheden på første sal til en enke af borgerskabet. Ribe Domkirkes menighedsråd havde en tid planer om at anvende bygningen som menighedslokaler, men har siden taget anden bestemmelse, og huset er nu solgt til privat beboelse.

Litteratur

Bloch, V. og Øllgaard, N.E. (red.): *Ribe Katedralskoles Indbydelsesskrift til den offentlige Eksamen*. Ribe 1902.

Hanssen, Lorens: *Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole*. Ribe 1823.

Hiort-Lorenzen, Hans Rudolf, m. fl: *Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark*. København 1898.

Trap, Jens Peter: *Kongeriget Danmark*, 3. udgave. København 1906.

Wiberg, Sophus Vilhelm: *Dansk præstehistorie*, bd. I-IV. Odense 1870-1873.

Utrykte kilder

Arkivalier i Rigsarkivet: *Ribe Stiftsarkiv B-9*, lbn: 1174, 1175 og 1176.

Folketællinger for de nævnte år.

Ribe Bys Skøde-og Panteprotokol for de nævnte år.

Søren Mulvad, født 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. Har udgivet en række artikler i "Fra Ribe Amt" samt publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til "Koldingbogen", "Lokalhistorie for Sydøstjylland" m.fl.st.

Pastor Bruuns Enkesæde, 2016.

Foto: Søren Mulvad.

Slaverne kommer! – træk af Den jyske Slavekrig 1848

Af Søren Manøe

Slaverne kommer, Slaverne kommer, råbte løjtnant Tranberg fra herregården Visselbjerg ved Alslev, da han til hest kom galopperende ind i skolegården ved Alslev Skole en tidlig forårsdag i 1848. Han kunne berette, at oprørerne i Slesvig-Holsten havde lukket fangerne ud af tugthuset i Rendsborg, og at mange sluttede sig til dem.

Nu drog disse banditter op gennem Jylland, hvor de fór hærgende af sted. De røvede og plyndrede, voldtog og slog ihjel for et godt ord. De brændte landsbyer af, gårde og huse, ja selv herregårde stod i lys lue.

Hvem var dog fjenden, der fór så voldsomt frem?

I martsdagene 1848 løb den grufulde efterretning op gennem hele Jylland. Slaverne, som fanger i tugthuse kaldtes, var lukket ud af fængslet i Rendsborg – et antal på omkring 300 mand – ja, der var også rygter om, at fangerne i Glückstadt-fæstningen, hvor der sad 800 fanger, var sluppet ud, og at disse fanger sammen med alskens pak fra Hamborg, arbejdsløse og eventyrere, havde sluttet sig til dem. Marodører kaldtes de. Måske var de tusind mand eller flere.

Degnen Fuglsig i Alslev blev yderst forskrækket og gav øjeblikkelig børnene fri. De skyndte sig rædselsslagne hjemad, ivrigt

Rendsborg-fæstningen. Den åbne plads nederst er Paradepladsen, hvor soldaterne var opmarcherede om morgenen d. 24 marts, og hvor overgivelsen til oprørerne fandt sted. Efter Torben Früs: Slavekrigen i Jylland 1848, side 21.

To spyd og en partisan antagelig udført af smed Ebbe Aleksander i Ounbøl, Thorstrup Sogn. Et af spydene blev anvendt af gårdmand Ivar Carstensen, Ounbøl, da han tillige med mange andre eksercerede under krigsassessor Pedersen på Svenskerheden ved Thorstrup Kirke. Partisanten, der er bredbladet og forsynet med sideknive, kendes som type fra middelalderen. Ebbe Aleksandersen lavede også økser med alenlange skafter, der var fastdøllede på korte træskafter. Museet for Varde By og Omegn, V00407, V02018 og V00408.

spejdende til alle sider efter fjenden. Hjemme på gårdene kom budskabet med børnene. Man var klar over den farlige situation, mærkelige rygter havde svirret. Der måtte gøres noget. Rygtet gik, at alle Jyllands bønder havde ordre til at samles i Holsted for at møde fjenden sydfra. Man samledes i klynger og diskuterede alvoren i meddelelsen. Man kendte sine pligter, enhver måtte værne sin arne.

Penge, sølvtøj, kobber og messingtøj blev gravet ned eller gemt i gårdens brønd, ure og gangklæder blev skjult. Kød og flæsk blev gemt af vejen, så slaverne ikke skulle få del i det, når de kom. På en herregård havde man hele fæsteafgiften liggende i klingende mønt. Herremanden var ikke hjemme, men konen pakkede resolut det hele i en sæk og sænkede formuen ned i gårdens brønd. Da man efter krigen skulle hæve skatten, brast posen, og alle mønterne forblev i brønden. Et sted i Nordjylland havde de lige købt et nyt chatol. Også det blev gravet ned. Intet af værdi skulle overlades til fjenden. Man huskede beretninger fra svenskekrigene, hvor alt af værdi blev frastjålet bønderne. Man måtte tage sine forholdsregler. Fra nabosognene kom melding om, at man måtte mobilisere sig, som sognene bedst kunne. Sognefogeden var den samlende kraft. Han var øvrighedens repræsentant på stedet. Hans ordre var lov. Overalt blev skolerne lukket og børnene sendt hjem.

Det forlød, at slaverne var gået over Ribe Å, over Kongeåen og kunne ventes, hvornår? – om en dag eller to, hvis man var heldig! Dog nationalitetsfølelsen og folkeånden var beredt.

Landet sydede og kogte. Uro havde her-

sket gennem lange tider. Aviserne, som var sjældne gæster, berettede om oprør og uroen, der ulmede. Nu var det ramme alvor. Krigen var brudt ud. Overalt forsamlede bønderne sig og lyttede til efterretningerne om rædslerne og rejsendes beretninger, mens man ængsteligt spejdede efter enhver bevægelse, som kunne antyde, at fjenden var nær.

Hvordan ville de nærmeste dage udvikle sig?

Bekymringer og nervøsitet prægede alle. Alle var oprørte og vurderede på, hvornår fjenden kunne være der. Sindene var anspændte, og nerverne stod på højkant. Et brev fra Ane Christensen i Krarup ved Tistrup lidt nord for Varde, dateret den 30. marts 1848, tegner et billede af den alvorlige situation: *hvad skal vi arme Folk dog stille op, naar disse Flokke af Røvere og Mordere kommer. Nogle snakker om at grave sig ned i Lunden [Kraruplund], men hvad kan det nytte, når de brænder Husene af. Christen har været hos Smeden¹ i Ounbøl for at faa noget til sig selv og andre at væрге for sig med, men han fik ikke Lovning paa noget, da han havde så meget at gøre, at han ikke havde Tid til mere, skønt endda Naboerne hjalp ham med at smede. Vorherre fri os fra den Elende, der er over os.*

Hvad var da baggrunden for den spændte situation?

Avisernes spalter havde været fyldt med beretninger om revolutionen i Frankrig. Den brød ud i Paris den 28. februar 1848, hvor folket væltede regeringen, og kong Louis Philippe måtte flygte ud af landet. Enevælden blev afskaffet, og der skulle væl-

ges medlemmer til en grundlovgivende forsamling. Den anden franske republik var en kendsgerning.

Dette folkelige oprør bredte sig som en steppebrand ud over hele Europa. De undertrykte rejste sig, krævede indflydelse, fri forfatning, retten til arbejde, almindelig valgret, forbedrede sociale forhold, presse- og foreningsfrihed samt frihed for alle samfundsklasser.

Opgøret med enevælden skete nogle steder stille og roligt. Andre steder måtte der regulære krigshandlinger til som i Syditalien, mens gadekampe hærgede i blandt andet Wien og Berlin.

Nationalismen var også slået igennem i hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, der strakte sig fra Kongeåen til Hamborg, så da oprøret nåede til Holsten, var det et oplagt mål, at hertugdømmet skulle indtræde i Det tyske Forbund.

Allerede i 1842 var der i hertugdømmerne udbrudt en sprogstrid, da købmand P. Hiort Lorentzen fra Haderslev som deputeret til stænderforsamlingen i Slesvig den 11. november holdt sin tale på dansk og fastholdt sin ret til at tale dansk, mens hovedsproget i stænderforsamlingerne, retssale og kirker var tysk. Striden blev forelagt kong Christian VIII, der afgjorde tvisten på en noget besynderlig måde: *Den, der ikke kunne tale tysk, måtte tale dansk!*

Fra dansk side havde man ikke erkendt, at sproget er en vigtig indgang, hvis man vil fordanske et område. Ligeledes var man i hertugdømmerne – især i Slesvig – begyndt at flage med Dannebrog for at give udtryk for sit tilhørsforhold. Flagning med Dannebrog havde kongen og staten eneret på, så

den blev forbudt af kongen og først tilladt for alle i 1854.

I 1844 opstod der krav om selvstændighed for hertugdømmerne, og i 1847 havde Christian VIII besluttet at efterkomme kravet om en forfatning, der skulle knytte begge hertugdømmer tættere sammen, men inden dette arbejde kom i gang, døde han den 8. januar 1848.

Uroen ulmede, og hertugdømmerne Holsten og Lauenborg krævede at komme med til Det tyske Forbund med Preussen i spidsen, medens Slesvig ønskede at blive en del af kongeriget Danmark. De nationalliberale politikere i Danmark ønskede også, at Slesvig blev en del af kongeriget, hvorimod tilsvarende politikere i hertugdømmerne ønskede, at Slesvig sammen med Holsten og Lauenborg indgik i Det tyske Forbund, som en selvstændig stat.

Den nye, enevældige konge, Frederik VII var i klemme. Gerne så han Slesvig knyttet tættere til kongeriget, gerne med danske love og friheder overalt, men Holsten ville han ikke slippe eller rettere, kunne han ikke slippe. Han følte sig bundet af den gamle aftale, som kong Christian I havde udformet på et møde i Ribe i 1460, hvor han havde lovet at ville styre de to hertugdømmer *ewig toesamen ungedelt*². Brød han denne aftale, ville han få Europas stormagter i tale. Regeringen havde valgt helstatspolitikken, da Christian VIII i 1842 udnævnte sin fætter prinsen af Nør til statholder og general i hertugdømmerne for at undgå et opgør med den slesvig-holstenske bevægelse – vel videde, at der i hertugdømmerne var oprørsgrupper, som arbejdede for en løsrivelse fra Danmark.

Den 18. marts 1848 besluttede man på stænderforsamlingen i Rendsborg at sende en deputation til den danske konge med krav om en fri forfatning og Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund sammen med Holsten og Lauenborg, samt presse- og forsamlingsfrihed.

Rygtet om dette møde nåede København den 20. marts. Samme aften holdt man det berømte møde i Casino-teatret, hvor den liberale fører, juristen Orla Lehmann, holdt en flammende tale for de 3.000 fremmødte og blandt andet talte for et Danmark til Ejderen og folkelig valglov. Mødet resulterede i følgende henvendelse til kongen:

Allernaadigste Konge!

De Raadgivere Deres Majestæt har arvet fra deres Forgængere, er ikke i Besiddelse af Folkets Tillid ligesaa lidt i det egentlige Danmark som i Slesvig og Holsten; de dagligt mere fremtrædende, sørgelige Frugter af deres Regeringssystem har maattet undergrave enhver Tro paa, at de nu skulle besidde Indsigt og Kraft til at frelse Landet. Afgørelsens Time nærmer sig med Kæmpeskridt. Staten vil opløses, dersom Deres Majestæt ikke uopholdeligen omgiver deres Trone med Mænd, som er Opgavens Storhed voksne, og som kunne tilføje Regeringen en energisk Vilje og Nationens Bistand – Mænd der kunne redde Danmarks Ære og grundlægge Landets Frihed. Vi anraaber Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp.

Da det var blevet sent, opfordrede krigsminister Tsherning til, at man ventede til næste morgen med at gå til kongen. Næste formiddag gik Københavns kommunalbestyrelse og en større ubevæbnet folkemængde til Christiansborg for at forelægge kongen opfordringen til at afskedige ministeri-

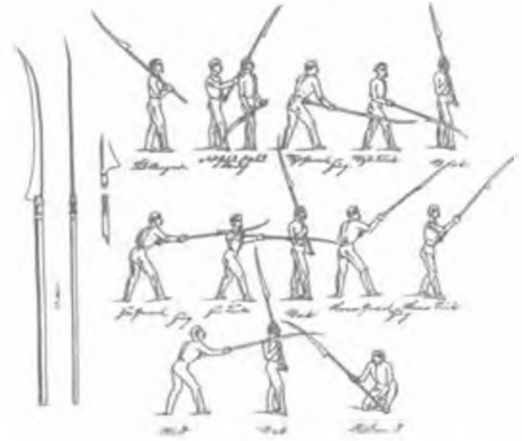
et. Kongen kunne imidlertid meddele, at dette allerede var sket tidligere på formiddagen. Det næste blev nu dagen efter at modtage og forhandle med deputationen fra Rendsborg, hvorfor der hurtigst muligt skulle nedsættes et nyt ministerium. Kongen meddelte, at han nu betragtede sig som Konstitutionel Konge, og det ville være Ministeriet, *der kom til at bære Ansvaret for de foretagne Regeringshandling*. Enevælden var med et ublodigt slag afskaffet i Danmark.

Næste dag mødte deputationen fra Rendsborg op for at fremlægge sine krav for kongen, som nu, da hans enevælde var afskaffet, kunne henvise til ministeriet. Svaret her var, at Holsten kunne indlemmes i Det tyske Forbund, men ikke Slesvig. Det svar var en udfordring til en militær løsning på den konflikt, der uundgåeligt måtte blive resultatet. Oprøret i hertugdømmerne betød, at en borgerkrig mellem dansk- og tysksindede var en kendsgerning, og at der måtte indkaldes værnepligtige til hæren. 5.000 mand skulle placeres på strækningen mellem Ribe og Kolding, mens 10.000 mand skulle gøre tjeneste omkring København.

Den 24. marts 1848 indtog slesvig-holsterne med prinsens af Nør³ i spidsen Rendsborg-fæstningen, som var landsdelens stærkeste, uden et sværdslag. Oprøret var en realitet – Danmark var kastet ud i en borgerkrig, der kom til at vare flere år.

Forsvaret

Slaverne eller fangerne, der af oprørerne skulle være blevet sluppet løs fra Rendsborg- og Glückstadt-fæstningerne, var uden nogen form for kontrol eller ledelse, og sådanne grupper, der kæmpede på egen

Der ekserceredes med høléen anbragt som stikovåben. Efter pjecen: Foreløbig Anvisning til Stridsleens rette Brug blandt Landbefolkningen saaledes som intelligente Mænd her af mig ere indøvede under Overtilsyn og Vejledning af Hr. Capt. La Cour, Ridder af Dannebrog, Central-Exerceerskolens Forstander samt Directeur for Gymnastikken. 1848.

hånd, omtaltes også som “friskarer”. Som nævnt forlød det, at de var undervejs op i Jylland, og de kunne ventes en af de første dage. Da der ikke var hjælp at hente hos hæren, der var i færd med at opruste til krig mod de slesvig-holstenske oprørere, måtte man mobilisere sig i sognene, som man bedst kunne.

Fra herredskontorerne gik der stafetter ud til sognefogederne om at sammenkalde mandskab, bevæbne dem, eksercere og forsvare landet. Det var en svær opgave for sognefogeden at få alle våbenduelige mænd sammenkaldt, udpeget en leder, der kunne eksercere med den brogede flok, så kampopstilling og brug af våben kunne øves.

Der spejdes efter fjenden. Hans Smith, o. 1894. Skive Kunstmuseum. Efter Torben Friis: Slavekrigen i Jylland 1848, side 120.

Ofte var det skolelæreren, der fik opgaven, hvis ikke en tidligere officer var til at opdrive. Desuden skulle der fremskaffes brugelige våben.

Egnens våbenduelige mænd skulle stille – som regel på kirkepladsen, hvor der skulle øves eksercits. Alle skulle medbringe våben af en eller anden art. Gamle geværer og sabler blev fundet frem, men kunne langt fra dække behovet. Leer og høtve blev bragt til landsbyens smed, som arbejdede i døgndrift med at fremstille jernsværd, parti-

sanere, spyd, lansespids, økser og lignende, samt slibe knive, tækkenåle og andre redskaber, som bønderne kom med. Det fortælles, at et sted havde skrædderen bundet sit pressejern til en lang stang. *Gud naade den, der kommer mig for nær!*, sagde han, *Jernet vejer sit halve Lispund, og det skal der et godt Hoved til at holde til.* Især høleerne kunne blive meget farlige våben, når smeden fik lebladet placeret vandret på et langt skaft, så det kunne bruges som stikvåben.

I "Skrabaldergaden" i Alslev var smeden,

Angrebs- og forsvarstaktik drøftes. Hans Smith, 1893. Randers Kunstmuseum. Efter Torben Friis: Slavekrigen i Jylland 1848, side 46. I horisonten ses brand og røg – fjenden er sikkert i anmarch!

Zacharias Poulsen i fuld gang med at slibe våben som lanser og spyd på godt ½ alens længde med hylster til et træskaft. Han arbejdede døgnnet rundt og fik hjælp af sin kone Marie, men alligevel kunne han ikke følge med, og folk måtte rende, alt hvad de kunne, til smeden i Alslev Mølle for at forsøge sig der. Én af de første, der kom til smeden, var pastor Jørgensen. Han havde en gammel rusten sabel, som smeden skulle skærpe for ham. Præsten blev imidlertid ramt af modløshed, så han lukkede sig inde i sit studerekammer og forlangte en vagt til sin beskyttelse. Da også beboer fra Hostrup kom til Alslev-smeden, måtte mange se sig om efter noget andet, de kunne forsvare sig med som forke og grebe, eller de måtte af sted til omegnens smede.

Ventetiden blev fordrevet med klargøring af skydevåben. De gamle muskedonnere fik en grundig afpudsning. Kvinderne bragte forsyninger frem, og kromanden leverede øl

og brændevin. Efter mellemmadderne voksede kamplysten med drammen. Den rette krigsstemning var til stede.

Koner og piger i Alslev havde travlt med at sy tværsække til at bære over skulderen. Desuden skulle de så vidt muligt få fødevarer og værdigenstande gemt af vejen på bedste måde, så slaverne ikke skulle få fat i det, når de kom.

I sognet gik to mand vagt hver nat, for at andre kunne sove trygt. Ikke alle fik ro, idet Hanne Kathrine, som solgte brændevin, hver nat blev banket op af de tapre vægttere, som sad i timevis og drak sig mod til.

Fra Skads er der også efterretninger om, at husmand og smed Hans Jensen Slot havde travlt med at lave og slibe stikvåben. Et oldebarn har endnu i dag et af hans våben, et smedet blad fra en lyngle omdannet til et stikvåben. Fra Orten nær Varde stammer ligeledes et aflangt, primitivt håndsmedet stikvåben – en lanse.

Ribe 1848

A. Døsenkøken	g. Sønderport	h. Nørregården
B. Høstebank	h. Sønderportsgade	i. Græsbomstregade
C. Klosteren	i. Sænbogsgade	k. Skolegade
D. Bispegårdsle	j. Tjørret	l. Rykild
E. Svijnsstigsgræsden	k. Støregade	m. Gysdregade
F. Kurteenslegård	l. Møllemandstuen	n. Præstegade
	m. Nedenlammen	o. Grønnegade
		p. Skibstuen

— Barrikade + Kanon R. Reduit

A en anden opstemmet ved en Dæmning Ward fra Skibstue

Ribes forsvar mod fjenden 1848. Efter J.D. Stemmann: Ribe i april 1848.

Fjenden ventes ad vejen fra Tønder og Haderslev. Barrikader ses placeret mange steder i byens gader. På Torvet bemærkes redouten "R".

Ikke bare disse nævnte smede havde hænderne fulde. Det gjaldt smede overalt i Jylland, hvor slibestenen snurrede døgnnet rundt for at kunne udruste bondehærene. Enhver måtte forsorge og redde sit hjem og sin familie, så godt de kunne mod disse mordere.

Sognefogeden havde sit at se til. Ud over

at skaffe mandskab skulle han sørge for vagthold til døgnets 24 timer. Kirketårnene var fortrinlige udkigsposter for vagterne, da store dele af i hvert fald Midt- og Vestjylland var uden skov, så man kunne orientere sig over meget store områder i dagtimerne.

Der skulle også sørges for, at stedets bavn på bavnehøjen⁴ var udstyret med en tjæretønde, risknipper og en lang stang, hvorpå den blussende tønde kunne løftes højt i vejret, når fjenden var i sigte, så man kunne blusse efter hjælp, samt videregive advarsler til de tilgrænsende sogne.

Vagterne skulle døgnnet rundt holde øje med bevægelser i landskabet, udspørge rejssende og ride rundt ved nattetide, så de kunne varske landsbyens beboere, når og hvis slaverne angreb. I Bække ved Vejen var det Hans Thorsen, der fik til opgave at være ridende nattevagt. Han havde tjent ved Hestfolket og blev nu sendt syd ud af byen som vagt og sikring. Man ventede jo slaverne fra den kant. Af og til i nattens løb red han dog ind i byen og bankede på ruderne, så folk for forskrækkede op. *Ja*, sagde han, *det er ikke fordi der er noget, men I har godt af at vende jer.*

Der blev talt rævehagl og opmålt krudt. Måske måtte en mand af sted til nærmeste købstad efter krudt, hvis der var mere at få, og desuden forsøge at få friske efterretninger om fjenden.

I Alslev eksercerede Per Tulsmark oppe bag kirken det våbenføre mandskab i flere timer hver formiddag efter alle kunstens regler. Ud over eksercits og våbenføring blev der indøvet kampopstilling og -træning. Da man var kampklar, marcherede hele den alslevske bondehær af sted ud mod Alslev

Mølle for dér at møde folkene fra Hostrup og i samlet trop drage mod øst, hvorfra man ventede fjenden. Konerne havde sørget for, at der var madpakker i taskerne, det bedste huset formåede. Øllgaard Daniels bagte pandekager en hel formiddag, og dem gemte hun i Daniels gamle hat, som blev bundet ind i et tørklæde, da det *var saa rart bekvem for ham at have sin Proviand på den Maade.*

Iført søndagstøj og de fleste med støvler på mødte den ene efter den anden om morgenen ved smedjen i Alslev, hvor Poulsen i sidste øjeblik fik sin egen lanse færdig. Da der var mødt en snes stykker, satte de kursen mod Alslev Mølle. Med tværsækken over nakken og den blinkende lanse i hånden drog skaren ud af byen. Alle var på benene. Kvinder og børn jamrede og græd ikke alene for de bortdragende krigere, men – sæt nu slaverne kom fra en anden kant, hvem skulle så forsvare byen, når kun kvinder, børn og oldinge var ene hjemme?

I Thorstrup eksercerede de på Svenskeheden under ledelse af skytten, krigsassessor Pedersen fra herregården Nørholm, så de var klar til at møde slaverne ved Vagtborg mellem Sig og Varde, og i Ølgod eksercerede man ved kirken.

I Seem Sogn tog gårdejer Hans B. Simonsen initiativ til en bondebevæbning. I bankerne bag den senere brugsforening i Høm trænede han sine bysbørn, og efter senere overlevering herserede han med ildhu sin sognehær. Et spyd fra denne krig blev for en del år siden fundet på Høm Vestergård, hvor det var stukket op under taget på stuehusets loft.

Også i Starup fik man travlt. Værdisager blev gemt af vejen. Kromanden sendte det

Bykort over Varde 1858. Varde Byhistoriske Arkiv.

Det var på markerne nord for byen, at der blev ekserceret til byens forsvar. Fjenden forventedes at komme sydfra over åen og op gennem Sønderport.

kæreste han ejede, to røde køreheste, ud til kroens fjerneste udmark, Mejlkjær, nordligst i sognet nær skellet til Ansager-Stenderup Sogne. Her havde kroen en fårefold, som skulle beskytte hestene. Kromandens datter på otte år fik lov at ride den ene hest derud. Hjemme ved Starup Kirke eksercerede Jakob Jørgensen. Han var gård-

mand, men havde været korporal i sin soldatertid, hvorfor han mentes at have mest forstand på krigsførelse. Alle våbenføre mænd måtte stille med våben til Starup-borgernes forsvar. Enkelte havde et jagtgevær, ellers var det mest hjemmesmedede håndvåben. Dagene gik, men slaverne så man intet til. Jakob Jørgensen sendte da en ung mand op i kirketårnet for at holde udkig efter fjenden. Opholdet blev nok den unge mand for kedeligt. Efter en tids forløb kom han ned og råbte, at nu havde han set vældige røgskyer i *æ sønden*, så det måtte nok være Åbenrå eller Haderslev, der brændte. Jakob Jørgensen gav da marchordre. Slaverne skulle ikke uhindret komme over sognegrænsen, men heldigvis mødte de dem ikke.

Længere østpå var man også forberedt. Rygtet om slaverne nåede til Bække en af de allersidste dage i marts henimod aften. *Først ringede Kirkeklokken i Skrave, derefter i Vejen og Læborg, og det hørtes i Bække, hvor Klokken ogsaa straks blev sat i Gang og kaldte Folk sammen*, fortæller John Kvist. Også her tog man de samme forholdsregler, som kendes fra de andre sogne. Værdigenstande blev skaffet af vejen. I forening med flere andre gravede Niels Johnsen på Anneksgården en kiste med sølvtoj ned i toften syd for kirken. Smedene i Bække og Kragelund var i fuld gang med at smede våben til folkene. Kristoffer Smed på Bække Mark stod i flere nætter og smedede våben, mest sabler og spydspidser, og hans kone hjalp sveddrypende til. Smeden i Asbo "Mormon-Rasmus" havde kun en sten til ambolt, men hans våben blev alligevel gode nok. Jørgen Rask i Kragelund sad hele aftenen og hvæssede sit våben, et mergelspir, på skorstenskødet.

Tidligt næste morgen samledes hæren i Bække by. Der blev taget afsked, og det var ikke så let at drage ud for at vove liv og lemmer. Angsten var ikke mindst hos de tilbageblevne, der også her blev overladt til sig selv, da bondehæren rykkede ud. Sognefogeden Lauge Pedersen på Teglgård følte sig for gammel til at føre Bække-hæren og overlod kommandoen til Niels Johnsen fra Anneksgården – han havde været kyradser – kavalerist og dragon. Han beordrede bondehæren i retning mod Brørup, hvorfra slaverne skulle komme. Af og til standsede hele hæren. Det forekom dem, at de i morgentågen kunne skimte mærkelige skikkelser, som bevægede sig forude over markerne. Slaver traf de dog ikke. Ved Hulvad Bro i Brørup Sogn gjorde man holdt, og da man stadig intet mærkede til slaverne, gik turen hjemad igen. De følgende dage vedblev man dog at holde vagt om natten.

I nabosognet Veerst havde Jens Chr. Kristiansen i Vestergård og Poul Andersen på Hostrupgård fået deres hølær rettet ud, hvorefter de gik om på Moesgård, fortæller John Kvist i "Veerst Sogn". Her mødte de Hans Jensen Paulin med bemærkningen: *No æret hiel ud' mæ wos*. Paulin havde også uhyggelige følelser. Han ejede et sæt klædestøj, som han sammen med et guldsmykke nedgravede i huggehusets gulv.

Efter en urolig nat samledes alle våbenføre mænd, bevæbnede med allehånde mulige og umulige våben. Hovedstyrken samledes ved smeden, og ledelsen i præstegården hos pastor Wraae, som vist havde overledelsen og gik rundt med en stor håndøks i kjolelommen. Mod alle militære regler stillede han øksen uden for hoveddøren,

Stormklokken er sat i gang. Hans Smith, 1893. Efter Hans Edvard Nørregård Nielsen & Kirsten Klein: Lømfjorden – stemmer og steder II, side 172.

når han gik ind til rådslagning. Spændingen var stor, men selv midt i denne bekræftedes de gamle beskyldninger om jyden og hans madpose. Niels Jensen Paulin sagde nemlig i den lange ventetid til sine karle, at nu skulle de følge med hjem og få en ordentlig frokost, for de vidste jo ikke, om de overhovedet fik mere i dette liv. Efter frokosten, der bød på mange dramme for at styrke modet, sagde de til gårdens hjemmeblivende folk: *No æt æt seker, I sier wos mier!*

Mens krigerne ventede i Veerst by, var to mænd sendt af sted til hest til Revsing, hvor de kunne overskue hele egnen omkring Skodborg og Skudstrup, men da de ikke mærkede spor af krig, mord og brand, vendte de beroliget

tilbage. I mellemtiden holdt hovedstyrken stadig til ved smedien, hvor gnistrende slag lød hult og ildevarslende ud over byen, mens smeden omdannede de gamle leer til mordvåben. Omsider kom de to spejdere tilbage og meldte først til præsten senere til mandskabet, at *Dær va'æt nowed*. Hæren drog så hjem efter en lille dags beredskab, og en tid holdtes øvelser hver anden dag på marken nordøst for kirken.

Sogneforstanderskabet for Veerst og Bække indkaldte til et ekstraordinært møde den 4. april. På mødet vedtoges, at *alle Mænd i Kommunen mellem 18 og 50 Aar som ikke er syge eller uduelige, møder ved deres Sognekirke med deres Vaaben hver Søndag Eftermiddag mellem Kl. 3 og 4 for at øve sig i militære Kundskaber.*

De sidste nyheder diskuteres. Hans Smith, 1893. Ribe Kunstmuseum.

Der blev efterfølgende valgt befalingsmænd fra alle dele af sognet, men eksercitsen ved Bække og Veerst Kirker blev kun øvet et par søndage. I Veerst var der 71 og i Bække 88 mand under våben.

I Gjerndrup ved Brørup blev eksercitsen husmand og skolelærer Jens Niensens opgave, idet han tidligere havde været underofficer og kendte til militære øvelser. Han øvede med bondehæren om søndagen ved kirken. Han var for øvrigt fritaget for tjeneste, da skolen her som de fleste andre steder var lukket. Peter Schmidt fremstillede våben, blandt andet fik en mand lavet en sabel på godt to alens længde af en gammel le.

Morten Thomsen, der boede på Frydendal på Eskelund Søndermark lavede også våben, blandt andet satte han håndtag på gamle leblade. På en mark øvede han mændene i våbenbrug. En dag samledes mændene ved Kongeåen øst for Foldingbro for at møde fjenden. På hjemvejen skød en af mændene en bøsse af, da de gik gennem skoven ved Sønderskov. Morten Thomsens kone, Kirsten Marie, kunne høre det hjemme på Frydendal. Hun troede som flere med hende, at det nu for alvor gik løs.

Købstædernes forsvar

I købstæderne, Ribe og Varde, var det bor-

gervæbningerne, der havde ansvaret for byernes forsvar. Væbningen bestod af to korps: Det borgerlige Jægerkorps og Borgerbevæbningen. Det første sattes på feltfod for straks at kunne gå frem, medens det andet mobiliseredes for at danne reserve. I Ribe blev der hurtigt nedsat en kommission med borgmester Stricker i spidsen, desuden deltog garver Kleisdorff, borger C.N. Termansen, landinspektør, løjtnant Siemen, farver Utzon, toldkontrollør Aarøe, adjunkt Adler, købmand Ballin, købmand Giørtz, bogtrykker og redaktør Hyphoff, apoteker v. Støcken, adjunkt Thorup, skomager Greisen, økonom i Dårækisten i Klostret Gottliebsen og flere hæderkronede borgere. Såvel Borgerkorpset som Jægerkorpset blev mobiliseret under chefen, farver Utzons ledelse. Han eksercerede med de våbenduelige mænd uden for byen. Også mænd fra den nærmeste omegn sluttede sig til, så der blev tale om 300 forsvarere af byen og egnen. Man råde de over 250 geværer.

Ude på Slotsbanken holdt man skydeøvelser med byens salutkanoner. Stenbroen blev revet op, og barrikader rejstes af sværeste planker og bjælker tværs over gaden, støttende sig til husene på hver side og med grav foran. Der blev opført barrikader ved alle byens indfaldsveje. Barrikaden lige inden for Sønderport havde krigsråd Ørum som kommandør. Der var tale om en besætning på 36 mænd og én kanon. Hovedgaden blev spærret af flere barrikader, og foran Rådhuset opførtes en firkantet barrikade, en såkaldt redoute, hvortil der ikke var nogen indgang, men man klatrede over og ind i redouten. Her blev det guldsmed Dyrebye, der havde kommandoen over Jægerkorpset.

Den fjerde barrikade blev anlagt i Stenbogade, mens den femte spændte over Nørreportsgade og dækkede Skibsbroen og Mellemdammen. Seks andre barrikader spredtes i forskellige gader. En af byens kanoner blev opstillet på kirkegården. Den betjentes af tidligere kanonerer, skomagerne Lamp og Smergel under kommando af møller P. Nielsen.

Der boede en del tyskere i byen, og de blev taget i ed om ikke at tilslutte sig fjenden, når denne kom. Såfremt fjenden kom om natten, skulle alle beboerne i byen stille lys i vinduerne, og i domkirkens borgertårn var den store stormklokke bemanded. Der blev givet borgerne tilladelse til at bære sten på loftet til nedkastning over fjenden, og det pålagdes kvinder og børn at holde sig til gårdsiden under massakren. Hos Madam Weiss – Weiss Vinstue – barrikaderede man alle vinduer på første sal ud mod gaden med dyner, så fjendens kugler ikke kunne trænge ind. Mange ældre damer valgte at søge tilflugt hos hende. Andre søgte til byens nordlige del, mens nogle valgte at forlade byen. Hestevogne med flygtende borgere og deres vigtigste ejendele søgte mod Varde og Kolding. Der var også planer om at sætte byen under vand, når fjenden viste sig.

Fjenden lod vente på sig, men da man ikke stolede på borgerbevæbningen i Tønder, besluttede man sig for at drage derved og give dem en lærestreg. Den 2. april kunne man se ikke færre en 27 vogne med bevæbnede Ribe-folk under løjtnant Siemens kommando drage ud af byen i retning mod Løgumkloster, hvor et kompagni regulære dragoner sluttede sig til "Frikorps Ribe". Her besluttede man sig for at arre-

stere amtsforvalter Harbou og læge Roll, som der var noget muggent ved. Derefter gik det over Møgeltønder til Tønder. Oprørte embedsmænd flygtede, mens man tvang magistraten til at udlevere 170 geværer, der blev taget med hjem til Ribe og efterfølgende sendt i sikkerhed på Fanø. Man havde også taget nogle oprørsfaner, der blev brændt uden for Domkirken.

Efter krigen rygtedes det, at Tønder ville tage en frygtelig hævn, hvorfor man sendte apoteker v. Støcken, gæstgiver Greisen og distriktslæge Øgmundsen til Tønder for at bede om forladelse. De blev imidlertid arresteret som gidsler, og man forlangte geværrerne og 100 rigsdaler i løsepenge. Ripenserne accepterede betingelserne. Von Støcken måtte lægge ud af egen lomme, og først to år senere fik han pengene refunderet af Ribe Kommune. I 1852 beordrede regeringen Tønder til at tilbagebetale beløbet til Ribe.

I Varde forsamledes forsvarskomiteen sig den 27. marts på Rådhuset med løjtnant Hummel som den militære sagkyndige. De øvrige var kammerråd, amtsforvalter Hansen, købmand Clausen, købmand Bastrup, kobbersmed Gotfredsen og kunstdrejler Madsen. De skulle se at få et overblik over, hvorledes de kunne forsvare byen. Byen rådede over 37 geværer med bajonetter, hvoraf de fem var brugbare, medens de 32 var mere eller mindre brøstfældige. De sidste blev overladt til klejnsmedene Jens Lassen, Chr. Kiertzner, Ole Nissen og Laust Nissen, der skulle gøre dem skydeklar.

Man besluttede også at indkalde købmændenes beholdninger af krudt og bly for at støbe kugler og fremstille patroner. Desuden

skulle der syes 44 patrontasker, og der skulle anskaffes 150 stykker piker (spyd).

Ved næste møde viste det sig, at købmændene rådede over 227 pund poleret krudt⁵, som nu blev opbevaret på rådhusets loft. Desuden var der 74 pund bly til rådighed. Det blev overladt til kobbersmed Gotfredsen, så han kunne støbe kugler deraf. Komiteen vurderede, at byen rådede over så meget krudt, at man ville tilbyde de omkringliggende landdistrikter, at de mod betaling kunne få noget af det. Samtidigt anmodede de byrådet om at bevilge komiteen 200 rigsdaler til krigsberedskabet, hvilket byrådet gjorde.

Af krudtet blev der solgt seks pund til Øse og Næsbjerg sogne, mens Hostrup, Alslev, Guldager og Bryndum fik i alt 14 pund, Fanø fik fem pund, Ho, Oksby, Ål, Henne-Lønne, Lunde, Nr. Nebel, Kvong, Lydum og Outrup hver fire pund, Ansager og Årre hver to pund, Hodde et pund, Tistrup tre pund, Jerne og Skads hver otte pund og Thorstrup og Horne hver syv pund. Desuden blev der halvandet pund til herredsfogeden i Skads Herred ved sekretær Crone i Varde til eget brug. Bly derimod havde byen ikke noget at undvære af, så det blev sognenes eget problem at få støbt kugler.

På byrådets møde den 30. marts blev der fremlagt en operationsplan, der gik ud på, at byens torv skulle være alarmpladsen. Byens trommeslager trommede forsvarerne sammen, så de kunne forsynes med geværer og spyd samt deles i to afdelinger. Den første blev hovedstyrken og den anden forstærkning, reserven. Der var fremskaffet 60 geværer og 150 spyd samt 6000 patroner. Der skulle nu vælges officerer, underofficerer og gefreider – frivillige til hver af de to afdelin-

ger, samt en overbefalingsmand. Sidstnævnte skulle udarbejde en plan til byens forsvar, ligesom han i forening med komiteen kunne beslutte, om man skulle tage del i angrebsplaner i omegnen. En af byens kirurger skulle følge med første afdeling og yde sårede den fornødne øjeblikkelige hjælp. Mandskabet skulle øves godt i skydning og brug af spydene. En mark ved Nørreport var udpeget som eksercerplads og et område sydvest for byen ved Kærvej skulle være skydeplads. For at man ikke skulle blive taget på sengen, blev der pr. stafet oprettet kommunikationslinjer Varde-Ribe, Varde-Kolding og Varde-Foldingbro, så man havde kontakt til de veje, hvorfra fjenden kunne komme op i Jylland.

Den 2. april var man klar. Samtlige indkaldte borgere gav møde på Rådhuset og blev udpeget til fire bevæbnede korps, alle med erhverv og navns nævnelse:

1 Skarpskytter, et kompagni med maler Mads Poulsen som befalingsmand. Kompagniet bestod hovedsageligt af unge håndværkssvende.

2 Musketerer, to kompagnier med Hans Debell som befalingsmand. Disse kompagnier var håndværksmestre.

3 Korsspyd-dragere, to kompagnier med skolelærer Petersen som befalingsmand. Disse kompagnier bestod mest af håndværksmestre.

4 Spyddragere, fire kompagnier med væver Sandberg som befalingsmand. Disse kompagnier omfattede hovedsageligt embedsmænd, bestillingsmænd og købmænd.

Den samlede styrke omfattede 26 skarpskytter, 37 musketerer, 52 korsspyddragere og

101 pike-spyddragere, i alt 216 mænd med 18 befalingsmænd og gefreider. Desuden skulle Anders Bloch stå i spidsen for musikken som overspillemand, Peder Bloch som horn- og signalblæser og Jens Roager som tambur.

Byen bevogtedes med enkeltposter ved dag og med dobbeltvagter om natten. Der var en post ved den søndre accisebod ved Sønderbro og ved Anders Hattemagers markhus og den sidste post ved Thomas Clausens pakhus.

Der fortælles, at byens folk så til med beundring og forfærdelse, når styrken i sin uensartede sammensætning, beklædning og bevæbning trak op i march fra alarmpladsen på Torvet. Med flyvende faner og klingende spil bevægede de sig gennem gaderne mod manøvreplassen, hvor de fægtede med blanke våben, spyd mod bajonet, i et frygteligt håndgemæng. *Alle med Ønsket om, at de idelige Rygter om Rendsborg-Slavernes Fremtrængen omsider maatte blive til Virkelighed, for at Sindene kunne falde til Ro, efter at Byens Krigere, under et alt overvældende Paarend, havde massakreret, hvad Riberne havde leveret af Pakket.* Såvel i købstæderne og i landsbyerne var man klar til at møde slavehæren.

Rygtet spredes

I alle sogne vogtedes der over enhver bevægelse i landskabet, der iagttoges fra kirketårnet, hvorfra man havde det bedste overblik. Herfra kunne man også varsko landsbyens beboere ved at ringe med kirkeklokkerne, når fjenden var i sigte.

Den 29. marts nåede rygtet til Kolding, og senere sammen dag til Vejle og Horsens. I Horsens blev der udkommanderet styrker

Slablen har tilhørt Kr. Krogsgaard, Agersnap og skulle være fremstillet af smed Laurids Valdemar, Ølgod. Museet for Varde By og Omegn, Ø01385.

til at opkaste skanser, hvorfra fjenden kunne beskydes, og der kom stafetter, som kunne meddele, at der kæmpedes i Vejles gader, hvor kvinder kæmpede heltmodigt med økser og knive, men forgæves. Byen stod i lys lue.

I Vejle hørte man, at et stort slag udkæmpedes ved Kolding, hvorfor man besluttede at komme koldingenserne til undsætning, men da man i sluttet trop var kommet lidt syd for Vejle, forlød det, at Kjeldbæk Skov stod fuld af røvere, og at et angreb på Vejle var nært forestående. Enhver måtte skøtte sit, og den armerede Vejle-hær drog tilbage for at forsvare byens indbyggere.

Også Egtved havde hørt om Kjeldbæk Skov, der stod fyldt med fjender, som agtede at angribe byen. Der blev sendt bud til omkringliggende sogne om at komme til undsætning, og man forskansede sig i byen. Dagen efter kom undsætningen fra Randbøl, da to vogne med bevæbnede mænd kørte ind i Egtved. I Bække kunne man som nævnt høre kirkeklokkerne lyde fra kirkerne mod syd, og det var et tegn på, at slaverne var i anmarch. Overgangene over Kongeåen blev spærret.

Fra Thorstrup meldtes, at man havde gravet penge og sølvtøj ned, og nogle steder havde man sænket det i brønden. Herfra kunne man også se røgen fra den bræn-

dende herregård Endrupholm ved Bramming, desuden var der røgskyer ved Varde og rejsende kunne berette, at det halve af Ribe var brændt af. I Skjern vidste fuldmægtigen på Herredkontoret, at slaverne stod nord for Varde, hvor de plyndrede, og at herregården Nørholm ved Sig stod i lys lue. Der gik stafetter ud fra herredskontoret om vagttjeneste, bavnevagt og vagt ved kirkerens stormklokker, og i Varde gik byens trommeslager og sammenkaldte våbenføre mænd til eksercits.

Meldingerne om slaverne løb hurtigt op gennem Jylland: Den 29. marts var oprørsbudskabet efter Kolding, Vejle og Horsens nået til Århus. Den 30. til Randers, Viborg, Holstebro og Nykøbing Mors. Den 31. til Ålborg og Hjørring. Den 1. april til Brønderslev og Thisted. Alle steder mobiliserede man som i det øvrige Jylland og forberedte sig på et forsvar.

Op gennem Jylland er der overalt et væld af beretninger om forholdsregler mod den truende fare fra "slavernes" i øvrigt voksende hær. Der var også rygter om, at de havde bemægtiget sig både, som de sejlede op langs såvel Vestkysten som Østkysten, hvor for der også var arrangeret vagter hér.

Silkeborg var brændt af. Ved Viborg stod landsbyer i flammer, og over 20 var myrdet. Ved Skive kom det til blodige træfninger, og

15 km syd for Nibe var der sket myrderier.

Den 2. april kunne man læse i Thisted Avis, at slaverne nu var nået til Limfjorden. I Lemvig var der set mystiske fruentimmere forklædt som mænd, og der var sat vagtposter ud. I samme avis berettedes den 6. april, at 5 á 600 forbrydere myrdede og brændte i omegnen af Holstebro. I Skive sloges man på liv og død.

Den 31. marts, kl. 23.45 sendte byfogeden i Nibe en depeche til stiftamtmand Stemann i Ålborg, som modtog denne den næste morgen. Meddelelsen lød, at slaverne nu stod to mil syd for Viborg, og at han havde sendt ekspresbreve ud til sognefogederne om at holde vagt på veje og i byer både dag og nat. Amtmanden fulgte sagen op, og beordrede herredsfogederne til at mobilisere. Der oprettedes ridende vagter. Særligt landingsstederne langs kysten skulle overvåges.

Efterretninger fra Nibe kunne berette om et forfærdeligt slag, hvor der havde været en rasende kamp i byen, hvor kvinder og børn var blevet skændet, børnene spiddet, og ligene kastet i flammerne eller i fjorden, men også at mange slaver var blevet dræbt. Byens skomager havde overlevet ved at gemme sig i bilæggerovnen. Fra skansebakkerne i Nr. Sundby kunne man se røgen fra den brændende købstad. Fra Nykøbing

Mors var der 2. april efterretninger om, at slaverne var set i Salling, og at der til byen var indkommet en løbeseddel, der lød: *Skive, Slaverne er her! Byen brænder – der kæmpes i Gaderne – kom til hjælp!* I Viborg arbejdede tugthusfangerne på overarbejde. En del af deres indsats på 800 rigsdaler skulle gå til de sårede og faldnes efterladte.

Baron Bretton, der var stiftamtmand i Viborg Amt og stærkt påvirket af den alvorlige situation, lod kundgøre, at der ikke skulle tages fanger i denne krig: *Det er formentlig nødvendigt at ihjælslaa strax, hvad man af den slags Folk antræffer, da Arrester og videre Foranstaltning i lovlig Retning ikke rækker til, og at man her befinder sig i nødværge Tilfælde.* Underskrevet Bretton.

Nordjyderne var dem, der fik bedst tid til at forberede sig. Da fjenden nærmede sig Limfjorden, blev næsten alle både trukket over på fjordens nordsiden, så oprørerne ikke kunne komme over, og færgefarten indstilledes. Kun enkelte både blev tilbage til sene flygtende. Det lykkedes at få over 10.000 mand under våben i Nordjylland, og i hele Jylland var ca. 100.000 mand klar til at møde "slavehæren".

I Hjørring blev en mand sendt op i kirketårnet, og på spørgsmålet om han så noget, svarede han: *Ja, der er Røg nede mod Syd. Straks lød det hen over Torvet: Brønderslev staar i lys Lue,*

Fjenden er på Trapperne! Til Vaaben, til Vaaben! Hjørring Amtstidende kunne 1. april meddele, at en stafet fra Ålborg netop havde berettet om, at fjenden stod halvanden mil syd for byen, og at der var 300 ryttere på vej mod byen. Og i Ålborg oplevede man, at en rytter sydfra kom jagende ind i byen: *Slaverne kommer, de kommer, de er kun 4 Mil fra Byen*, råbte han og forklarede, at mordbrænderne var nået til Sønderup 15 km fra Nibe. Kort efter meldte en anden rytter, at de stod kun 15 km fra Ålborg. Alle vidste, hvad der forestod.

På Torvet i Ålborg forsamledes man. Her stod den afholdte borgmester Axel Mørch med en bøsse over skulderen, en rytterpistol i bæltet og en sleben køkkenøkse parat til at møde fjenden. Ved sin ene side havde han en tidligere tugthusfange, og på den anden side én, der siden endte i fattighuset. Sidstnævnte var bevæbnet med en brødkniv, der var anbragt i inderlommen, og som blev forevist på forlangende af byens midlertidige kommandant. Han var en brav smedemester, der varetog byens bevæbning og ledelsen af de mange våbenføre mænd, som gjorde sig klar til at møde fjenden. For at skille ven fra fjende var "hæren"s mænd udstyret med et hvidt armbind. Kommandanten havde forinden ladet et skib afgå til Hals for at få tilført nogle af kanoerne fra befæstningen der. Disse skulle være med til at give fjenden en varm velkomst, når og hvis denne nåede frem til byen. Borgmesteren var omgivet af en broget hær, men en hær præget af ildhu og mod, klar til at kæmpe for byen og dens indbyggere. Bag borgmesteren stod den residerende kapellan med et gevær, og skolebestyreren havde en fin pariserkærde. En toldkasserer havde tre søn-

ner med. Da en ven foreholdt ham det uforvarlige i at lade alle tre risikere livet på en gang, svarede han: *Jeg er stolt af at kunne sende tre Sønner mod mit Fædrelands Fjender*. Kvinderne havde hørt om slavernes brutale fremfærd over for dette køn, hvilket bevirkede, at mange trak i mandsklæder og forsøgte at skjule sig mellem den mandlige befolkning.

Da Ålborg-hæren var samlet, drog den syd ud af byen, tog opstilling på bakkerne dér og sendte ridende spejdere afsted. Undervejs mødte man byens biskop. Han hørte til de få, som ikke troede på rygtet om slaverne, men hans kapellan råbte til ham: *Deres Højærværdighed skulle hellere tage en Bøsse paa Nakken og følge med*.

Byens situation var alvorlig, idet den militære garnison var draget af mod grænsen. Ikke for at kæmpe mod slaverne, som hæren ikke var orienteret om ved afrejsen, men for at være med til at nedkæmpe det slesvig-holstenske oprør.

Dementi

Den 31. marts kunne Ålborg Stiftstidende komme med den beroligende meddelelse, at fjenden var aldeles tilintetgjort i et stort slag ved Viborg, hvor hele slagmarken flød i blod. Den 1. april begyndte der at indløbe gode meldinger om, at der ikke var undsluppet helt så mange slaver, som først meddelt. Siden fulgte at slaverne var hugget ned for fode syd for Viborg af Randers-dragonerne. Der blev råbt hurraforsejren, og også for Randers-dragonerne.

Dagen efter, søndag den 2. april, var der flere præster, som i kirkebønnen takkede for den vundne sejr og også takkede Randers-dragonerne.

Den danske beboers tak til Hjørring Amt for deres hjælp mod "fjenden" i april 1848. (Billedet er et af de mange billeder, der er trykt i den danske avis "Hjørring Amtstidende" den 3. april 1848.)

Amtmand von Holstens tak til Hjørring Amts beboere for hjælpen mod "fjenden". Hjørring Amtstidende, 3. april 1848.

De næste dage bragte aviserne budskabet om, at det hele var løgn, og også at Randersdragonerne slet ikke havde været i kamp med slaverne.

Det hele viste sig at være løse rygter. Der var ikke sluppet een eneste fange ud af fængslet i Rendsborg, hvor der i øvrigt kun sad 88 fanger. Medens "kampene" rasede op gennem Jylland, var de ganske uvidende om, hvad de havde forårsaget, i øvrigt var de i færd med at danne en mådeholdsforening – en afholdsforening.

Bagefter kan vi sagtens smile ad det hele, men for datidens folk var det ramme alvor. Det var rygter alt sammen, men samtidigt bemærker man det mod og sammenhold, der prægede opstanden. Det kom frem i den taknotits amt-

mand Holsten lod indrykke i Hjørring Avis den 2. april, hvor han takkede for *den Aarvaagighed, Beredvillighed og Hurtighed, hvormed Borgerne havde handlet*. I løbet af 24 timer var det ham muligt at rejse 8-10.000 mand alene i Hjørring Amt.

Til eftertiden er der overladt et hav af beretninger, som alle er præget af fædrelandskærlighed, kærlighed til hjemstavnen, den beskyttende omsorg for kongen, fædrelandet og ens kære. Når der ikke eksisterer oplysninger fra alle sogne, kan det skyldes, at man i hast ikke fik tid at nedskrive ordrer og begivenheder, og bagefter, tjå – så følte man sig vel lidt til grin, og det behøvede jo ikke at komme på tryk.

Krigens ofre, jo – en enkelt omkom. I Øster Nykirkes kirkebog kan man den 29. marts 1848 læse: *Fæster og Husmand Mikkel Jensen, Klønborg på Stougaard Mark hængte sig øjeblikkelig efter at have hørt det falske Rygte om Den tyske Friskares Nærmelse*. Den 5. april blev han begravet.

Synlige minder om denne krig findes på de jyske museer, hvor der opbevares mange af de primitive våben, der blev til overs, da slavekrigen var sluttet. Og de afslører, at vore forfædre havde part i denne sære krig for 150 år siden.

Oprøret i Slesvig-Holsten resulterede i tre-års krigen 1848-50 med det første slag ved Bov den 9. april 1848, hvor slesvigerne led nederlag. Slesvig-holstenerne fik dog hjælp fra de tyske forbundsstyrker, der gav danskerne nederlag ved Slesvig, og senere i de kendte slag ved Isted, Fredericia og Dybbøl, hvorefter der blev truffet våbenhvile, men det er en ganske anden historie.

Den jyske Slavekrig blev den mest mærkelige krig i vort lands historie. Forsvarere var der nok af, men fjenden manglede.

Litteratur

- Andersen, Valdemar: *Foldingbro*. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1973, s. 133.
- Bruun, Chr.: *Museum, Tidsskrift for Historie og Geografi*. København 1892, s. 193-210.
- Bruhn, Verner: Et våben fra slavekrigens tid i *Fra Ribe Amt 1979, bd. XXI*, s. 431-434.
- Dahlsgaard, Marius: *De Morsingboers bedrifter*. 1926.
- Friis, Lønborg: *Den jyske slavekrig*. Århus 1898.
- Friis, Torsten: *Slavekrigen i Jylland 1848*. Odense 1998, s. 12, 16-17, 224.
- Hansen, H.P.: *Fra gamle dage*. København 1961, s. 54-70.
- Hansen, H.P.: *Bonde og Handelsmand*. Ringkøbing 1948, s. 28-29.
- Kristensen, H.K.: *Fra Koldingfjord til Blåvandshuk*. Esbjerg 1947.
- Kromann, Laurids: *Slavekrigen i Starup. Mandelgaven 1980*, s. 14-16.
- Kvist, John: *Bække Sogn*. Kolding 1936, s. 278-281.
- Kvist, John: *Væerst Sogn*. Kolding 1958, s. 230-232.
- Mulvad, Søren: *Seem Sogn. Folk og tilskikkelser. Af et grænsesogns historie*. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1997, s. 197.
- Nielsen, Hans Edvard Nørregård & Klein, Kirsten: *Limfjorden – stemmer og steder II*. Gyldendal 2012.
- Nourup, H.P.H.: *Fra slavekrigens dage i Fra Ribe Amt 1912, bd. III*, s. 372-377.
- Riemann, Peter: *Den jyske slavekrig i Fortids Veje 1947, nr. 3*, s. 259-276.
- Schmidt, Aug. F.: *Brørup Sogns Historie*. Kolding 1949, s. 311, 339-40.
- Stemann, J.D.: *Ribe i april 1848 i Fra Ribe Amt 1915, s. 4*.
- Øllgaard, Holger: *Slavekrigsvåben, Mark og Montre 1966*, s. 45-48.

Aviser

- Varde Folkeblad*, 21.-25.7.1916.
- Dagbladet Vestkysten*, 24.3.1948.

Utrykte kilder

- Protokol nr. 4590. Oprettet 27. marts 1848 af Varde Byråd i anledningen af byens forsvar, 127 sider. Varde Byhistoriske Arkiv.

Meddelelser

- Gert Ravn, Oksbøl: *Vedr. stikvåben i Skads og Orten*.

Noter

- 1 Smeden i Ounbøl, Ebbe Alexandersen eller, som han hed i daglig tale, Ebbe Smed virkede også som dyrlæge og "klog mand", ligesom han regnedes for "bibel-stærk".
- 2 "evigt sammen, udelt".
- 3 Prinsen af Nør var svoger til Frederik VII.
- 4 Det var sidste gang, bavnene kom i anvendelse som signalposter i Danmark.
- 5 Krudtkorn, der er bearbejdet i en roterende tønde, eventuelt med grafit som polermiddel. Poleringen beskytter krudtet under transport og værner det mod fugt.

Søren Manøe, født 1934, pens. museumsleder. Solvænget 107, 6870 Ølgod. Har udgivet flere kulturhistoriske bøger, samt hovedsageligt lokalhistoriske artikler i "Mark og Montre" og "Fra Ribe Amt".

Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943

Af Mariann Ploug

Inddæmnet af hække og blomstrende hegn, skæret af småhaver, der nu stod i rigt flor af gyldenregn og lilla syringer, ligger Varde ventligt og kønt ved sin å mellem frodige enge, – en grøn oase i lyngørkenen. Den gemmer sig nede i et dalstrøg og kikker op over bankerne med sine tårnspejls på rådhus og kirke.

Jeg kom østenfra og ville vesterpå, ud mod havet. I en gammeldags, troskyldig gæstgivergård,

der troede sig moderne og kaldte sig hotel, forespurgte jeg om post til Blåvandshuk.¹

Omtalen af Varde er indledningen til Iversens² beskrivelse af turen med postvogn fra Varde til Blåvand, hvor rejsens egentlige højdepunkt – gåturen fra Blåvandshuk til Nymindegab – tog sin begyndelse. Oplevelsen af den vilde, utæmmede natur ved vestkystens strand overvældede ham: *Milevidt*

Varde set fra syd med sine tårnspejls på rådhus og kirke. Postkort ca. 1900. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

strakte den sig for øjet, lav, nøgen, hvidgrå lå den, badet i sol, inddæmmed af blankhvide sandbanker med marehalmsmanker, bræmmed af sydende skum og slikkende blågrønne bølgetunger. Det blæste en stødvis pålandsvind, sandstøvet hvirvlede op i lette skyer, søg et stykke og lagde sig så plat ned; brændingen væltede sig frem med søer, der rejste sig stejlt, krummedes og faldt sammen i skum og fråde med brag som kanonskud og brusen som en efterårsstorm i løvet. Det vand-drukne sand helt ude ved bølgerne ligger fast og glat; man går på det som på et stuegulv.³

Iver Iversen skrev om sine rejseoplevelser i 1884, og *Den jyske Vesterhavsstrand*, der senere er blevet beskrevet som *Danmarks eneste, virkeligt store Naturformat* af den norske digter, Knut Hamsun,⁴ var ved siden af København en lokalitet, der var i fokus fra begyndelsen, da Dansk Touristforening blev stiftet, den 25. oktober 1888.⁵

Snart blev Dansk Touristforening, som var en udpræget københavnerforening, fulgt af en række lokale turistforeninger og filialer under hovedforeningen. De første foreninger på vestkysten var Ribe Turistforening (1899), Turistforeningen for Ringkøbing og Omegn (1912) samt Tønder og Omegns Turistforening (1921). Fanø Erhvervs- og Turistforening samt Esbjerg Turistforening blev begge dannet i 1922, mens Varde og Omegns Turistforening kom til i 1927.⁶

Med udgangspunkt i Varde og Omegns Turistforenings Forhandlingsprotokol, der omfatter to bind – 1927-1943 og 1943-1962, skildres turistforeningens indsats for byen og oplandet. En bredere undersøgelse af de personer, der nævnes, kunne være spændende, ligesom det kunne være nærliggende at inddrage mere litteratur og andre kilder,

men det ligger ikke inden for denne artikels rammer.⁷

Turistforeningen stiftes

Initiativet til at danne en turistforening i Varde kom fra to sider. Tidligt i 1927 havde byens postmester P. Christensen en artikel i *Ribe Amtstidende*⁸, hvor han påpegede, at *Tidspunktet synes at være inde til, at en Turistforening for Varde og Omegn snarest dannes. Han nævnte også vigtigheden af at reklamere: Spørg Købmanden. Han kender Reklamens Nytte. Han ved, at alt kan sælges, blot der reklameres tilstrækkeligt. ... Men Vestkysten har holdt sig beskedent tilbage, som en anden fattig Per Eriksen, der ikke vovede at træde Turistprinsessen for Øje og bejle til hendes Gunst. Det var der bestemt ingen grund til, mente han: Nej, Vestkysten staar ikke tilbage, den har netop en særpræget, storslaaet Natur. Sin Klitbremme som stivnede Bølger mod det mægtige Hav, hvis Strandbred paa store Strækninger, glat som et Stuegulv og fast som et Logulv, er en ideel Bane for Biler og Cykler. ... Vestjyden maa selv reklamere for de Goder, han har at byde de Fremmede. De gavner derved ogsaa deres Opland. ... Nogle af de ejendommeligste og mest storslaaede Bade- og Turiststeder ligger i Varde Bys Opland: Blaavand, Vejers, Nymindegab og Henne Strand. De søges allerede af et stigende Antal Badegæster. Og mange af disse gør Ophold i Varde, der er en hyggelig gammel By med Patina over sig. Den praler ikke i færdigsyet moderne Dress; men netop det gamle Snit, der passer til den, klæder den og forlener den med Hygge. Den har en Kirke, et Anlæg og et Musæum, der hver for sig er et Besøg værd. Dens Beliggenhed ved Aa og Eng er indbydende og smilende. Af nyere Attraktioner har den en Sportsfiskerforening, gennem hvilken Byens*

Gæster har adgang til Fiskeri efter de saa berømte Varde Laks.

Mod slutningen af artiklen skrev postme-steren, at *Det siges, at der har været en saadan Forening, men at den for længst er ophørt at eksistere.* Som afrunding fulgte: *Sagen forekommer mig at være af saa stor Betydning, at den bør tages op, og at de interesserede bør samle sig om den.*

Avisartiklen blev læst af lærer Ludvig Hoffmann, der allerede året før havde modtaget et brev fra Samvirkende jyske Turistforeninger⁹ med opfordring til, at der oprettedes turistforening i Varde. Indledningen lyder: *Som formand for "Samvirkende jyske Turistforeninger" tillader jeg mig herved at spørge Dem, om De ikke mener det muligt, at der i Deres By kunde være Jordbund for Dannelsen af en Turist- eller Forskønnelsesforening.* Afsenderen var formanden, lærer og kantor Chr. Hansen Larsen, der i brevet også fortalte, at 33 jyske foreninger allerede var med i samarbejdet.

Lærer Hoffmann tog kontakt til postme-ster Christensen, og på kort tid fik de samlet

en gruppe, der i fællesskab indrykkede en annonce med indbydelse til et offentligt møde om dannelsen af *en Turistforening for Varde og Omegn* på Hotel Dankier i Varde den 29. marts 1927.

På mødet holdt lærer Hoffmann den indledende tale, der kom som en kronik i Ribe Amtstidende et par dage efter. Et af hans væsentlige argumenter for at danne en turistforening var, at *Esbjerg Turistforening har forlængst opdaget og udnyttet attraktionsværdien ved Blaavand, Vejers, Nymindegab og Hjerting.* Han slog dog også på andre strenge: *Den bærende Tanke for Oprettelsen og Opretholdelsen af en Turistforening er selvfølgelig af økonomisk Natur. ... Kommer de paagældende Turister i Selvejerbil, er Chancen 5 mod 1 for, at de gør Ophold, og det betyder Kunder paa Hotel og i Forretninger, hos Bilreparatører og Forhandlere af Benzin og Olie.* Alle attraktionerne blev oplistet og argumenterne sammenfattet, da han understregede, at *en Turistforening skal udnytte enhver Mulighed: Blandt de Tusinder af*

Storegade tager imod de rejsende, der kommer til Varde fra syd. Postkort 1935.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Blåvand Kro blev opført i 1878 for at kunne betjene det stigende antal sommergæster. Postkort fra før vestfløjen blev bygget mellem 1910 og 1915. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Sommerens Lystrejsende er der mange, der interesserer sig for Hav og Strand, og der er nogle, der interesserer sig for provinsiel Idyl, og nogle, der interesserer sig for Museer med deres Antikviteter og Minder, nogle for historiske Mindesmærker, for gamle Kirker, gamle Bygninger, for Plantager og Hedeopdyrkning, for sjældne Planter, sjældne Dyreformer, for Lystfiskeri, og der er mange, der interesserer sig for god Mad og gode Hoteller, og der er mange, der interesserer sig først og fremmest for at komme ud.

Der var stor interesse for at danne en turistforening i Varde, hvor 137 medlemmer havde tegnet sig inden den 11. maj 1927, da den stiftende generalforsamling blev afholdt på Hotel Damkier. I mødet deltog 50-60

mennesker, og i det efterfølgende avisreferat blev det nævnt, at der blev vist stor interesse for foreningen fra Nr. Nebel og Nymindegab, hvorimod Vejers og Blåvand hidtil havde holdt sig tilbage. Personlige medlemmer skulle som mindstekontingentet betale 3 kr., mens kontingentet for institutioner, selskaber, foreninger og lignende ville være på 15 kr.

Ved valget af de ni bestyrelsesmedlemmer tog man højde for, at der skulle være repræsentanter fra både byen og omegnen, og følgende fik sæde i den første bestyrelse:

*Postmester Christensen, Varde
Driftsbestyrer Terp Lassen, Varde
Toftegaard Jensen, Varde*

Parkerede biler på Vejers Strand sidst i 1920'erne. Vandløbet i forgrunden er Ålestrømmen. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

*Lærer Hoffmann, Varde
Redaktør Nordhjem, Varde
P. Gammeltoft, Henne
Toldopsynsmand Carstensen, Nymindegab
Banemester Bloch Sørensen, Nr. Nebel
Bager Jensen, Oksbøl*

Til revisorer blev bankbestyrer Christensen og redaktør Friis valgt.¹⁰

De første år

Bestyrelsen gik straks i gang med arbejdet, og på det første bestyrelsesmøde, der blev holdt den 16. maj, valgtes postmester P. Christensen til foreningens formand. På samme møde blev det besluttet at tilslutte sig De Samvirkende Jydske Turistforeninger, der var dannet af de fire ældste jyske turist-

foreninger i 1905. Man udarbejdede også en liste over institutioner, der skulle kontaktes med henblik på medlemskab, og bestemte sig for at ansætte et bud.¹¹

På listen stod blandt andet Varde Kommune og oplandets sognekommuner, som efterfølgende blev kontaktet med det resultat, at Varde Byråd gav 100 kr. i juli 1927 og derefter et tilsvarende eller højere beløb de følgende år.¹² Sognerådet i Ho-Oksby Kommune, hvor både Blåvand og Vejers Strand lå, behandlede turistforenings andragende om tilskud allerede sidst i maj, men vedtog at svare, *at Sogneraadet ikke finder Anledning til at give Tilskud* til en turistforening i Varde. Henne-Lønne Sogneråd, der var ansvarlig for Henne Strand og Nymindegab, kom til

Æventyrets Land – Billeder og Litteratur. 1927. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

samme resultat midt i juni med en uddybende bemærkning om, at *Kommunen ikke vil have Fordel af en forøget Biltrafik*, da eventuelle turister blot ville slide på vejene. Den lokale uvilje mod bilister forhindrede ikke, at mange alligevel kørte til stranden, hvilket i 1928 fik Vardes borgmester til at henvende sig til turistforeningen med ønsket om, at der kom en mand på stranden ved Vejers for at vejlede bilisterne om parkering.¹³

Af andre faste bidragsydere kan nævnes Varde-Nr. Nebel Jernbane, Varde Håndværkerforening og Beværterforeningen, men også kroerne i Blåvand og Nymindegab bidrog, da krojerne ikke delte deres sogneråds synspunkter.¹⁴

Et andet væsentligt punkt på den første

dagsorden var *Reklame: Postkort, Folde, Fotokonkurrence*, og der blev nedsat udvalg, som skulle tage sig af de forskellige muligheder. De lå ikke på den lade side, og inden bestyrelsesmødet først i september var der trykt 5.000 foldere, der var udsendt til blandt andet hoteller og restauranter, mens 500 plakater var fordelt i amtet. Det var dyrt med de mange tryksager, så den nye forening måtte optage en kassekredit på 800 kr. mod bestyrelsens kaution. Folderen, der var et lille hæfte med bruntonede fotografier fra egnen, fik titlen: "Æventyrets Land – Billeder og Litteratur", mens plakaten sandsynligvis var reklameplakaten: "Rejs til Æventyrets Land over Varde" – tegnet af Kaj Petersen, Varde. Den blev nævnt på general-

*Rejs til Æventyrets Land over Varde. 1930.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

forsamlingen i 1928, hvor det også blev oplyst, at 500 eksemplarer af plakaten var ophængt efter aftale med Statsbanerne – ikke uden grund, da der under kortet stod: *Benyt Statsbanernes 8 Dags Kort til et Besøg i Varde og Omegn.*¹⁵

Det var tilsyneladende Kaj Petersens plakat, der blev brugt som bagside på brochuren: "Rejs til Æventyrets Land over Varde",

som turistforening udgav i 1930. Hæftet, der indeholder mange reklamer og fotografier fra hele området, har et kort på bagsiden med angivelse af Varde, Blåvand, Vejers, Henne Strand, Nymindegab og Tipperne, mens et kort over Varde by findes på sidste side. Brochuren blev trykt i 5.000 eksemplarer hos Nordhjems Bogtrykkeri, og samtidigt blev der trykt 1.000 plakater.¹⁶

Det sidste større initiativ fra turistforeningens første år var at tage kontakt til folketingsmand, plantør Pinholt, Vejers og bede ham være behjælpelig med at invitere Rigsdagens Presseloge til Varde. Invitationen blev accepteret, og Presselogens medlemmer kom til Varde-området den 25.-27. juni 1927 for at se på offentlige arbejder ved kysten samt klitbeplantningen. Besøget blev en succes og rettede opmærksomheden mod Varde, selv om det ikke var turistattraktionerne, der var i fokus.¹⁷

Turistbureau og medlemstilbud

I begyndelsen af 1928 kunne et bestyrelsesmedlem fortælle, at Vardes borgmester havde foreslået, at der blev opstillet en kiosk på Torvet, og man blev enige om at forsøge at få et turistbureau i kiosken, hvis den skulle komme. Mens man ventede på en afgørelse, tog bestyrelsen med glæde imod boghandler Ebbe Clausens tilbud om, at turistbureauet kunne være i hans butik på Storegade, og da afgørelsen om kiosken trak ud, kom den løsning til at fungere frem til 1948.¹⁸

En anden langvarig tradition, der begyndte i 1928, var et tilbud om relevante lysbilledforedrag eller turistfilm for foreningens medlemmer. Det første år fik de tilbud om gratis filmforevisning i Storegade-biografen

Ebbe Clausens Boghandel i Storegade, ca. 1930. På skiltet over indgangsdøren står: Varde og Omegns Turistforening Bureau.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

den 11. april, kl. 7 om aftenen før generalforsamlingen, der begyndte på Hotel Damkier kl. 8 $\frac{3}{4}$. Her blev de tilbagevendende, årlige medlemsudflugter også introduceret. Den første gik til Tipperne i maj 1928, og det følgende år tog man til Henne Strand. En lidt længere udflugt i sommeren 1930 til Randbøldal var dog ikke nogen succes, da der kun kom to deltagere.¹⁹

Udlejning af sommerlejligheder

Man diskuterede også en medlemsfordel af

en lidt anden karakter, *Sommerboliganvisning*, og fastsatte gebyret for foreningens hjælp til 1 kr. for medlemmer, mens gebyret var på 3 kr. for andre udlejere. Turistforeningen havde i marts 1928 haft en annonce i avisen med et tilbud om, at udlejere kunne annoncere deres ferielejligheder hos bureauet i Varde. Også andre turistforeninger tilbød at hjælpe med udlejning af ferielejligheder i deres lokalområder, og på Samvirkende jyske Turistforeningers årsmøde i foråret 1928 var der forslag om at nedsætte priserne

Spadserestien langs Varde Å mod Pramstedet og Kalkovnen. Postkort ca. 1935.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

i ydersæsonen. For at forbedre servicen for udlejerne oprettede turistforeningen i Varde fra 1930 lokalbureauer for anvisning af *Sommerlejligheder* hos sognefoged Bertelsen i Vejers og købmand Bloch i Blåvand. Købmanden blev samme år medlem af turistforeningens bestyrelse samtidigt med hotelejer J. Lassen Christensen, der ejede Nymindegab Kro.²⁰

Udlejning af sommerboliger fik hurtigt større betydning, og i 1934 arbejdede man på at finde en ordning, så turistforeningen kunne få et gebyr for hver sommervilla, der blev udlejet gennem turistbureauet, med det resultat, at kystbureauerne skulle opkræve *5 Øre pr. Døgn for Udlejning*, hvor bureauet havde assisteret. I november 1934 blev det aftalt med købmand C. Hancke, Varde, at han kunne få turistbureau i sin butik i Vejers, mens købmand Georg E. Jensen, Oksbøl blev opfordret til at træde ind i bestyrelsen, fordi man frygtede, at købmand Bloch, der husede bureauet i Blåvand, havde

problemer. Frygten viste sig at være velbegrundet, og i det følgende forår gik Blåvand-købmandens gæld på 73 kr. til inkasso.²¹

Hen over foråret i 1928 arbejdede man på materiale til sommerens nationale turistudstilling i Tivoli. I april fremsendtes turistplakater og fotografier, i maj overvejede man selv at deltage sammen med Ringkøbing og Esbjerg, da det ellers ville blive for dyrt, og i juli havde man beregnet, at udgiften ville blive ca. 100 kr. for hver, når Lemvig, Ringkøbing, Varde og evt. Esbjerg udstillede sammen i Tivoli. Man nåede samtidigt at sende materiale til et jysk turistfremstød i Norge og at varetage den løbende opgave, det var, at sende fotografier og andet turistmateriale til dem, der ville være med til at udbrede kendskabet til Varde og Omegn. Indsatsen kunne også være en artikel om Eventyrets Land, som den, der blev indsendt til "Motor" i 1932.²²

Placering af vejsten og vejvisere blev også en tilbagevendende opgave for turistfor-

eningen. De første ønsker om vejsten blev nævnt i foråret 1930. Stenen skulle vise til Vejers fra Blåvand-vejen, og senere samme år kom vejskilte til Blåvand også på tale. Disse initiativer blev fulgt op af medlemmerne nordfra i 1932 med ønsket om en lignende skiltning til Blåbjerg-området.²³

Opstilling af vejvisere krævede sognekommunernes godkendelse og blev behandlet i sognerådene. I foråret 1934 havde Ho-Oksby Sogneråd *ikke noget at erindre mod ... Opstilling af Vejskilte ved Kommunens Veje*, som turistforeningen havde søgt tilladelse til. Efterfølgende fik man K.D.A.K. (Kongelig Dansk Automobil Klub) til at medfinansiere vejviseren ved Karlsmærsk Hede.²⁴

Forskønnelse af Varde

På generalforsamlingen i 1930 kom Vardes forskønnelse og gangstier i byen på tale, hvilket resulterede i, at der kort tid efter blev nedsat en permanent forskønnelseskomite, der gennem mange år blandt andet kæmpede for at forbedre forholdene ved Varde Å og stien langs åen til Pramstedet og Kalkovnen. Et af deres andre hovedprojekter var Arnbjerg Anlæg, og her var de tidligt ude ved i 1933 at foreslå en udvidelse af anlægget, som man forestillede sig, skulle stå færdig til byens 500 års jubilæum i 1942. I begge sager arbejdede turistforeningen på lang sigt og kunne glæde sig over, at Teilmanns Eng i 1935 blev indlemmet i Arnbjerg Anlæg, mens man i 1936 måtte nøjes med at konstatere, at å-partiet burde have *et mere tiltalende Udseende, navnlig må vi slippe for Indtrykket af det grimme Kloakudløb*.

Turistforeningen havde allerede været involveret i en beslægtet opgave i 1929, hvor

man fik rejst en sten for A.C. Wedel-Heinen²⁵ i Arnbjerg Anlæg for at markere, at det var 100 år siden, at han som byfoged tog initiativet til anlæggets etablering. I 1931 gjaldt det runestenen i haven ved Nørholm, som der var ønske om at få flyttet *til et mere offentligt Sted*.²⁶

I 1930 var turistforeningen moden til at arrangere en folkefest med en udstilling, og man nedsatte et udvalg, der skulle stå for festen det følgende år. Et par måneder senere blev arrangementet dog udskudt til

Diplom fra Vestjysk Udstilling i Varde, 1931. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

1932, fordi Håndværkerforeningen i Varde allerede var i gang med forberedelserne til det stort anlagte projekt, Vestjysk Udstilling i Varde for 1931. Turistforeningen afsatte senere 300 kr. til at reklamere for Håndværkerforeningens udstilling, og på generalforsamlingen i 1932 blev det besluttet at *Turist- og Folkefesten* skulle udsættes til bedre Tider.²⁷

Udflugtstog

Allerede i april 1928 havde den stadig nye turistforening fået en henvendelse fra Statsbanerne med et tilbud om at give 50 % rabat på 2. klasse, hvis turistforeningen kunne arrangere et fire-dages ophold på et vesterhavshotel. Desværre ved vi ikke, om tilbuddet blev udnyttet, men et samarbejde var etableret, og foreningen bestilte tryksager hos Ribe Amtstidende, så de kunne reklamere for det udflugtstog, der skulle ankomme til Varde den 8. august. Det blev det første af en lang række udflugtstog, og i 1930 havde toget fået forbindelse til Varde fra både Nyborg og Århus.

Det følgende år blev tilbuddet udvidet, så udflugtstoget, der ankom til Varde den 5. august 1931, havde forbindelse med Varde-Nr. Nebel-banen til Oksbøl og Nr. Nebel, hvorfra rutebiler kunne befordre 200 gæster til badestederne. Planen omfattede både et 1-dags tog og en 5-dags tur, og i den forbindelse anmodede Statsbanerne de respektive bestyrelsesmedlemmer om at anvis lejrplasser for gæsterne i deres lokalområde. Turistforeningens hovedsatsning var dog brochuren: "Eventyrets Land". Nederst på forsiden blev der reklameret for: *Billigst Udflugtstog, Onsdag d. 5. August 1931*. På bag-

siden havde man skrevet: *Udflugtsrejse over Varde til Nymindégab, Blaavand og Vejers fra Fyn og Aarhus, Skanderborg, Horsens, Vejle, Fredericia, Kolding og Vejen*. Ud over fotografier fra området indeholder brochuren program for turen, togtider og billetpriser til halv pris.

Fra 1933 fik *Strandbebyggelsen ved Henne Strand* også forbindelse med udflugtstoget, men i sensommeren krævede Statsbanerne, at der mindst skulle være 100 passagerer med togene til *Eventyrets Land*, for at

*Eventyrets Land. 1931.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.*

ordningen kunne fortsætte. Turistforeningen har tilsyneladende stillet en form for garanti over for Statsbanerne, for på generalforsamlingen i 1934 blev det fremhævet, at det ikke var antallet af besøgende, det kom an på, men at det var reklamen i forbindelse med togene, der havde stor værdi for Varde som turistby. Udflugtstoget blev dog flyttet fra august til 10. juli 1934 i forsøget på at få flere rejsende og blev gennemført sammen med Statsbanerne, Varde-Nr. Nebel Jernbanen og med rutebiler til badebyerne som de foregående år. Det følgende år kørte udflugtstoget også i juli måned, og turen fra Fyn var suppleret med forbindelse til de fynske privatbaner, mens man fra Jylland satsede på østkystbyerne fra Horsens til Kolding.²⁸

Vejen til Hvide Sande

En speciel sag tog sin begyndelse i 1932, hvor man i november holdt det første møde om *Vejen til Hvide Sande*. Baggrunden var, at såvel Danmarks Turistforening som Samvirkende jyske Turistforeninger ikke ville anbefale anlæggelsen af en vej på Holmsland Klit mellem Nymindegab og Hvide Sande, fordi Ringkøbing var imod vejen, da byen frygtede, at den ville miste noget af sit opland og en del turister, hvis vejen kom. Varde derimod så gerne denne vejforbindelse, da det ville betyde et større opland både for byen selv og for Nr. Nebel samt en forøget turiststrøm gennem området.

Det medførte, at Varde Turistforening skrev en klage, der blev offentliggjort i *de lokale Blade* den 12. november og dagen efter sendt til "Turisten", det landsdækkende fagblad for turistforeninger.

Først i januar 1933 holdt Danmarks Turistforening og Samvirkende jyske Turistforeninger et opklarende møde med Varde Turistforening, hvor det fremgik, at Samvirkende jyske Turistforeninger ureflekteret havde fuldt Ringkøbing Turistforenings indstilling, og at landsforeningen havde fulgt den jyske forenings indstilling, fordi vejen, der var på tale, lå i deres arbejdsdistrikt. Et tilsvarende, opklarende møde blev efterfølgende holdt med Ringkøbing Turistforening.

På generalforsamlingen i maj diskuterede medlemmerne i Varde, om man skulle melde sig ud af Samvirkende jyske Turistforeninger, og i juni blev det på bestyrelsesmødet, der blev holdt i Nymindegab, besluttet, at foreningen skulle deltage i årsmøderne for henholdsvis distrikts- og landsforeningen for at tale sin sag. Årets udflugt gik meget apropos til Hvide Sande. Efter at sagen var oplyst, gav Samvirkende jyske Turistforeninger en uforbeholden undskyldning til Varde Turistforening, og i september 1933 blev sagen anset for afsluttet.²⁹

Det følgende år udgav Samvirkende jyske Turistforeninger årbogen: *Fra Skagen til Skallingen – En Rejseledsager langs vort største Hav og dets storladne Strand*, hvor forfatteren Chr. Heilskov koncentrerede sig om kysten med dens fiskerlejer og badesteder, men ikke omtalte købstæderne i baglandet. Bogen er opdelt i ture, hvis længde angives. Den giver anvisninger på turenes seværdigheder og skønne udsigter, fortæller om mulige spise- og overnatningssteder og supplerer med de relevante kulturhistoriske oplysninger undervejs. Trods planerne om at melde sig ud af Samvirkende jyske

... over Varde til Eventyrets Land. Verner Hancke, 1947. Varde lokalhistoriske Arkiv. På plakaten bliver "Eventyrets Land" stavet med "E" efter mange år, hvor turistforeningen anvendte "Æ" som begyndelsesbogstav.

Turistforeninger gav turistforeningen i Varde i juni 1933 forhåndstilsagn om at aftage 100 eksemplarer af bogen, der på det tidspunkt havde arbejdstitlen "En Vestkyst-vandring".

Baglandet med byerne blev efterfølgende beskrevet i Turistforeningen for Danmarks årbog fra 1935 "Sydvestjylland", som her strakte sig fra Skjern til Tønder.³⁰

Æventyrets Land

Måske var det modsætningsforholdet til den jyske distriktsforening, der i 1933 fik lokalforeningen i Varde til at søge om at få eneret på at bruge navnet "Eventyrets Land" i markedsføringen af kystområdet vest og nord for byen. Tilsyneladende fik foreningen i stedet ret til at anvende navnet "Æventyrets Land", for efter de første år, hvor man havde vekslet mellem "Æ" og "E" som begyndelsesbogstav, anvendte turistforeningen konsekvent "Æ" fra 1933 og frem til 1947, hvor der på Verner Hanckes plakat står: "over Varde til Eventyrets Land". Derefter vekslede man igen mellem de to stavemåder. Oprindeligt var "Eventyrets Land" titlen på en roman af Thomas Lange fra 1865, hvor navnet relaterer sig til området ved Ho Præstegård med Skallingen og Blåvandshuk som yderpunkter, mens turistforeningens "Æventyrets Land" kom til at strække sig langs kysten fra Skallingen til Hvide Sande.³¹

Rejsefører på dansk og tysk

Lokalt havde turistforeningen i foråret 1934 bestemt sig for at udgive en rejsefører måske foranlediget af et tilbud, foreningen havde fået: *Konsortiet Ferdinand Andersen har bevilget 100 kr. til Rejseføreren for "Tekstomtale"*. Bestyrelsen regnede også med tilskud fra *Grærup- og Blåvand-konsortier, 2 á 300 kr. i alt* og forventede, at prisen på tryksagen ville blive på 725 kr.³²

Brochuren "Fører gennem Æventyrets Land" blev en 3-foldet folder med omtale af lokaliteterne: Varde, Oksbøl, Blåvand, Vejers Strand, Grærup Strand, Ho, Skallingen, Henne Strand, Nr. Nebel, Nymindegab og Hvide Sande. *Grosserer Ferd. Andersen, Henne,*

Konsortiet Blaavandshuk og S/A 12. Maj, Grærup, der åbenbart alle havde givet deres bidrag, blev nævnt i indrammede reklamer for sommerhusgrunde fra hvert deres område. Rejseføreren blev trykt i 5.000 danske og

5.000 tyske eksemplarer, og de tyske blev hovedsageligt fordelt gennem rejsebureauet "Norden" i Berlin.

Det tyske propagandafremstød skyldtes især, at valutaforholdene gjorde Danmark til et godt *Ferie- og Rejseland for tyske Turister*, og det synes efter formandsberetningen på generalforsamlingen i 1935 at dømme at have båret frugt: *Fremmedbesøget ved vore Badesteder har begunstiget af en smuk Sommer været saa stor som aldrig før, og Opførelsen af nye Sommerhuse er fundet sted i samme Omsfang som tidligere Aar. Fra vore tyske Naboer har vi mærket en stærk stigende Interesse for vore Badesteder. Ikke alene Pensionaterne har været søgt af et stigende Antal tyske Gæster, men ogsaa monterede Sommerhuse til egen Husførelse har været Genstand for mange tyske Efterspørgsler. Det er derfor ikke rigtigt, naar der fra visse ledende Turistfolks Side hævdes, at Landets Fremmedbesøg er betinget af, at vi har et tilstrækkeligt Antal Hoteller af internationalt Tilsnit til vor Rådighed. Folk med smaa Penge har ogsaa faaet Smag for at rejse, og dem maa man ikke undlade at regne med, naar Landets Indtægt af Turister ønskes sat i Vejret. Det er at haabe, at den nye Ledelse af landets Turistvæsen maa faa Øjnene aabnet for det turistmæssige Aktiv, vort Land nu besidder i Jyllands Vestkyst, selv om vi ikke har Hoteller af Verdensformat herovre. Erfaringerne viser, at de Gæster, der én Gang kommer her, befinder sig godt og i mange Tilfælde vender tilbage Aar efter Aar.*³³

Det var et stærkt politisk udsagn, der formentligt skulle ses i lyset af, at Turistforeningen for Danmark året før havde fået nye vedtægter, og at statsminister Stauning havde nedsat et Turistudvalg. Inden der var gået et år, afgav udvalget en beretning, og i 1935 kom turisthvervet på finansloven med 50.000 kr. hovedsageligt til propaganda i udlandet.³⁴

Fører gennem Æventyrets Land. 1934.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Varde er Porten til Æventyrets Land. 1936.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Der opstod hele tiden nye ideer til turismens fremme. Først på året i 1934 bestemte bestyrelsen i Varde sig for at tegne en annonce i Politikens "Turisttidende", og man henvendte sig til producenterne bag

"Danmarksfilmen" i håbet om at få optagelser fra egnen med i filmen. Ideen om en film var sejlivet. Redaktør Friis foreslog i 1935, at man lod optage en 16 mm film fra Eventyrets Land, og i 1939 talte man om, at Dansk Kulturfilm måske ville lave film om Eventyrets Land.³⁵

Fodture og hotelfortegnelse

Allerede i efteråret 1933 havde turistforeningens *Propagandaudvalg* foreslået, at der blev tegnet et kort over Eventyrets Land med veje, stier, rutebilslinier og lignende. Det blev realiseret, og i forhandlingsprotokollen fra foråret 1934 kan læses, at *Tegnør Ravn* [Regn jfr. referatet fra årets generalforsamling] har udarbejdet et kort, der er godkendt af *Geodætisk Institut*, som havde givet afgiftsfrihed mod påtegning. Kortet blev tegnet i størrelsesforholdet 1:100.000, og tegneren blev honoreret med 100 kr. Tilsyneladende blev kortet, der dækker området fra Havnegrøften mellem Ho og Oksby til Hvide Sande, først anvendt i 1936, da turistforeningen udgav folderen "Varde er Porten til Æventyrets Land". På kortet er der indtegnet forslag til "Fodture", og på bagsiden af folderen ses C. Lyngbos *Pennetegning af Blaabjerg*. I foråret 1935 havde plantør Madsen, Oksbøl på turistforeningens foranledning lovet at få fjernet genererende grene, der forhindrede udsigten fra Blåbjerg, og at opstille en affaldskurv samme sted.

Samtidigt blev der som noget nyt trykt en løs hotel- og pensionatsfortegnelse for hele Varde-området. Efter planen skulle den opdateres hvert år og uddeles sammen med foreningens brochurer, blandt andet til Dansk Turistforenings 150 kontakter i udlandet. Den blev formentlig også brugt som indlæg i den

The West Coast of Jutland – From Blaavand to Thyborøn. 1936.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

fælles brochure, en 7-folder, som turistforeningerne langs Vestkysten fra Limfjorden til

Varde med betydeligt tilskud fra den jyske og den danske turistforening fik trykt samme år i 20.000 eksemplarer på dansk, svensk, tysk og engelsk: “The West Coast of Jutland – From Blaavand to Thyborøn”.

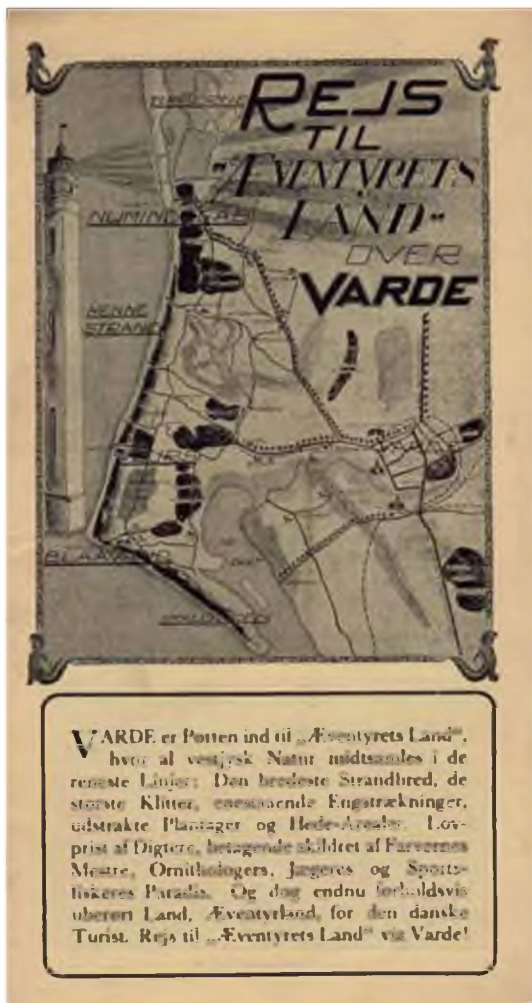
Et farvelagt kort af en anden type blev tegnet af Verner Hancke, der fik 50 kr. for sin ulejlighed. Kortet blev først anvendt i København ved en turistudstilling i Politikens Hus, 15. maj-1. juli 1934, og i 1935 blev kortet gengivet i Statsbanernes Rejsebrochure.³⁶

Turist- og Feriefest

*Den unge kunstner Verner Hancke kom også til at stå for Udstillings Rammer, da Turist- og Folkefesten, der i 1932 var blevet udsat på ubestemt tid, endelig blev en realitet i august 1935. Begivenheden blev annonceret som en Turist-Udstilling og Feriefest. Alle sejl var sat. Turistforeningen for Danmarks direktør, Mogens Lichtenberg, der i avisomtalen affesten blev omtalt som *Propagandachef for den danske Turistbevægelse*, fremhævede i sit foredrag, at *Danmark klarer sig fint i Forhold til de Belgiske og Hollandske Kyster.**

Konsortierne, der tidligere havde annonceret i turistforeningens folder, var på banen igen. På entrebilletten blev der bortloddet en strandgrund ved Blåvand, og i det amerikanske lotteri var hovedpræmien *en frit tilskødet Strandgrund ved Grærup*, mens det almindelige lotteri havde en strandgrund ved Henne Strand som hovedpræmie samt *Ferie- og Weekend-Ophold og Kørekort til Statsbanerne.* Man forsøgte også at genoplive den gamle tradition med fugleskydning, og i den anledning havde man lånt *Den gamle Fane, der blev ført tilbage til Musæet efter brug.*

Selv om der var indsat ekstra rutebiler til

Rejs til Æventyrets Land over Varde. 1935.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Vejers og Henne Strand, og Varde-Nr. Nebelbanen havde særtog med enkeltbilletpris for en returbillet, kom der ikke så mange badegæster som forventet til festen. Fyrværkeriet blev endda afholdt, så gæsterne kunne nå det sidste tog til Nr. Nebel kl. 0¹⁵.

Alligevel gav feriefesten et mindre overskud. De populære lotterier inspirerede i 1936 til at øge medlemstallet ved at bortlodde gode præmier på medlemskortet: 1) Otte dages Statsbanekort, 2) Otte dages ophold på Pension Stilby, Vejers Strand, 3) Fire dages ophold på Nymindegab Badehotel, 4-6) Den jyske Turistårbog 1934, Fra Skagen til Skallingen.³⁷

Vejledning for gæster

Folderen "Rejs til Æventyrets Land over Varde" fra 1935 var en kombination af "Førgennem Æventyrets Land" fra 1934 og "Rejs til Æventyrets Land over Varde" fra 1930. Den udkom i to varianter som 3- og 5-folder med Kaj Petersens kort på forsiden. Kortet havde tidligere været anvendt på bagsiden af folderen fra 1930. Ud over mange fotografier fra området har 5-folderen en vejviser med overnatningssteder samt reklamer for blandt andet biler på bagsiden.³⁸

At turistforeningen var kommet nemt om ved årets folder, forstås let, når man ser årets anden store satsning: "Hvor – Hvad ? ... i Varde og Æventyrets Land" redigeret af bogtrykker Henrik Nordhjem, der på det tidspunkt var næstformand og kasserer for foreningen. Hæftet giver en grundig beskrivelse af alle seværdigheder i byen og i området fra Skallingen til Holmslands Klit med udflugtsforslag fra de enkelte lokaliteter, vejlængder og råd for badning i Vesterhavet.

I forordet skrev bestyrelsen: *Dette Hæfte er tænkt som en Vejledning for Varde Bys og "Æventyrets Land"s Gæster, ikke blot med hensyn til Natur- og andre Seværdigheder, men tillige praktisk og historisk. Man haaber herigennem at besvare Spørgsmaal, som den interesserede Turist,*

Strandhotellet ved Vejers Strand blev opført i 1926 af Andelsselskabet Vejers Forsamlingshus. Postkort fra efter udvidelsen i 1933. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Hotel Henne Strand blev opført af kromanden fra Henne Kirkeby i 1932. Postkort fra mellem udvidelsen i 1935 og branden i 1938. Blaabjerg lokalhistoriske Arkiv.

Hvor – Hvad ? ... i Varde og Æventyrets Land. 1935/1937.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

der kommer uden speciel Forhaandsviden, uvilkaarligt vil stille.³⁹

Med kystbyerne i fokus

Ved generalforsamlingen i maj 1936 på Hotel Damkier i Varde kunne formanden glæde sig over, at Henne og Vejers Strand var i stærk udvikling. Hoteller og pensiona-

ter udvidede, og der kom nye til. Dog ikke luksushoteller, som de ca. 30 *udenlandske Pressemænd*, der havde besøgt området det foregående efterår, i deres begejstring for stranden havde foreslået, at man skulle bygge.

Han fandt det positivt, at strækninger på vejene til Blåvand og Vejers ville blive tjæret af Ho-Oksby Kommune med Ribe Amts bistand. Med åbningen af Lillebæltsbroen var der også mulighed for, at der kom flere turister fra øerne, ligesom skoleferiens forlængelse med en uge for København (og måske for resten af landet det følgende år) kunne betyde en udvidelse af sæsonen ved stranden.

De gode udsigter rakte dog ikke til, at foreningen ville bidrage til at forbedre nedkørselsforholdene til stranden i Vejers. Det, mente man, måtte *høre under Motororganisationerne*, ligesom betalingen for livredere i seks uger på stranden i Vejers og Henne måtte *betales af Hoteller m.v.* Dette standpunkt holdt man fast i, hvorimod man siden 1933 havde været positiv indstillet over for opsætning af *Advarsels- og Anvisningstavler for Badende*. I 1937 blev der sat advarselstavler op i Vejers, Henne og Nymindegab.⁴⁰

Interessen for Vejers Strand var så stærk, at turistforeningen på generalforsamlingen nedsatte et udvalg, der skulle forsøge at danne en *Forening for Hus- og Grundejere ved Vejers Strand*. Udvalget bestod af politimester Strøbech, Ribe, gårdejer Methinus Bertelsen, Vejers, landinspektør H.B. Pedersen, Varde, købmand Th. Jessen, Varde og redaktør P. Friis, Varde, der blev udvalgets formand. Redaktøren var medlem af turistforeningens bestyrelse, men gik ud af denne kort tid efter.

*Vandrerhjemmet Solfang
åbnede i 1934. Hoved-
bygningen blev opført og
indviet i 1937.*

*Blaabjerg lokalhistori-
ske Arkiv.*

Udvalget arrangerede et møde i *Vejers Villaby* i marts 1937, og i maj gav turistforeningen 50 kr. til arbejdet med *Vejers Grundejerforening*.⁴¹

Det relativt nye badested, Henne Strand markerede sig også. Her havde frk. Agnes Sillasen, der var vinterlærerinde på Thorstrup Skole, drevet vandrerhjemmet, Solfang siden 1934, og i 1937 fik hun bygget et *smukt Vandrerhjem* med 75 sengepladser. Det nye hus blev indviet den 30. maj med en stor åbningsfest, og i 2012 fejrede samme vandrerhjem sit 75 års jubilæum.

I Varde var man også interesserede i at tilbyde overnatning for vandrere og cyklister, så turistforeningen besluttede sig først i maj 1936 for at bevilge *et Tilskud paa 40 Kr. til Vandrerherbergets Start*, og sidst på måneden kunne det konstateres, at et *Vandrerherberg i Varde under Herbergsringen på Turistforeningens Initiativ får Støtte fra flere Sider*. I Marts 1937 havde vandrerhjemmet fået lokaler i Teknisk Skole, og i 1939 havde Varde Kommune udlagt en lejrplads i Evighedslunden.⁴²

Det var til stadighed vigtigt, at repræsentanter fra strandbyerne sad i turistforeningens bestyrelse. Ved generalforsamlingen i april 1938 blev *Købmand Oscar Schmidt og Pensionatsvært Brinch, Henne* valgt ind, mens man bestemte, at *der findes et Nymindegabmedlem, hvis det er formålstjenligt*. Det blev det i april, hvor *Krovært N.O. Kristensen, Nymindegab* kom i bestyrelsen sammen med *Rejsebud Ibsen, Blåvand*. På mødet, der blev holdt i Nymindegab, blev det også bestemt, at købmand H.K. Kristensens efterfølger, købmand Riis, kunne overtage turistforeningens bureau i Henne, mens bureauet i Vejers skulle flyttes til købmand Sørensen, da den hidtidige indehaver, manufakturhandler Georg Jensen ikke havde telefon.

Senere på året blev der holdt forretningsudvalgsmøde på Strandhotellet i Vejers, og bag efter mødtes udvalget med indehaverne af hoteller og pensionater i strandbyen. Mødet var en succes, og der blev udtrykt ønske om, at det blev gentaget det følgende år. Efterfølgende bestemte forretningsud-

Nymindegab Kro fik privilegium i 1837 for at kunne betjene de rejsende, der skulle særges over til Holmslands Klit. Postkort fra før branden i 1936.

Blaabjerg lokalhistoriske Arkiv.

valget sig for også at holde møde med Henne Strands Næringsdrivende. Da disse møder blev gentaget i 1939, blev frk. Marie Nielsen, der dels ejede Pension Klithjem, dels var vinterlærerinde i Sundsig ved Horne, medlem af bestyrelsen ved mødet i Vejers.⁴³

Udlejningen af sommerhuse var ikke kun et anliggende for bureauerne ved stranden. Sidst i maj 1938 bestemte bestyrelsen sig for at indrykke en annonce *ang. Sommerhuse til Udlejning* i både Jyllandsposten og Fyns

Tidende, mens man det følgende år annoncerede for sommerhuse i Politiken. Foreningen havde et kartotek over sommerhusene. Man disponerede over 53 huse til at udleje og formidlede kontakt til 167 lejere i 1939, hvor udlejningen gav foreningen 30 nye medlemmer.⁴⁴

Bestyrelsens arbejde

Turistforeningens arbejde blev hovedsageligt udført af bestyrelsen, der fordelte sig i udvalg efter opgaverne, men de havde også lidt sekre-

tærhjælp, for i maj 1938 modtog Fru Jessen Madsen 35 kr. for fem års skrivearbejde. I april deltog foreningen sammen med turistforeningerne i Ringkøbing, Lemvig og Struer i et fælles fremstød på Trafik- og Turistudstillingen i København. Samarbejdet med DSB om det årlige udflugtstog i juli fortsatte med lettere varieret indhold. I 1937 havde toget forbindelse til Vejers, Blåvand, Henne, Nymindegab og Hvide Sande, mens deltagerne fra Fyn eller Jyllands østkyst mellem Århus og Fredericia i 1938 kunne komme over Varde til Oksbøl for 10 kr. og fortsætte med bus fra Oksbøl til Blåvand eller Vejers for 3,75 kr.⁴⁵

På bestyrelsesmøderne blev der talt meget om pjecer, hoteloversigter og fodture. Der blev holdt foredrag og arrangeret udflugter. I 1937 valgte turistforeningen at genudgive det populære hæfte fra 1935: "Hvor? Hvad ... i Varde og Æventyrets Land" og lod det genoptrykke i 3.000 eksemplarer for 450 kr. Formentligt samme år kom den lille folder: "Fire Fodture, gennem Henne-Egnens pragtfulde Plantage- og Klitarealer!" Stjerne var afmærkede med mærkepæle i vejsiden af turistforeningen, mens kort over fodturene kunne købes i *Turistforeningens Bureau i Henne*. På bagsiden henvises til "Hvor – Hvad ? ... i Varde og Æventyrets Land". I sensommeren 1939 ville bestyrelsesmedlemmet hr. Brink sammen med frk. Sillasen fra vandrerhjemmet og fru Lyngbo arbejde på at forbedre de afstukne spadsereture ved Henne Strand.

Brochuren fra 1938 "Varde – er Porten til Æventyrets Land" er med s/h fotografier. Tegner Ravn/Regns kort fra 1934 er genanvendt på hæftets midteropslag, og de 5.000 eksemplarer, hæftet blev trykt i, kostede 285 kr.⁴⁶

Fire Fodture, gennem Henne-Egnens pragtfulde Plantage- og Klitarealer. 1937(?).

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Resultatet af alle Turistforeningens bestræbelser blev præsenteret på generalforsamlingen i 1939, hvor opgørelsen over gæster i Varde og Æventyrets Land fra 1938 blev lagt frem:

Juni, juli og august	1938
Hoteller og pensionater	4.816
Heraf i Varde	1.622
Vandrerere	1.778
Heraf i Varde	451
Beboere i sommerhuse	3.000
Beboere i teltlejre	500
I alt	10.094

En hurtig beregning viste også, at de 10.000 turister, der gennemsnitligt opholdt sig på egnen i otte dage, gav 80.000 turistedage, der var beregnet til at give 7 kr., hvilket gav en fortjeneste på 560.000 kr. til lokalområdet. Det var et meget stort beløb, og det gav selvfølelse. Det kan derfor ikke undre, at formanden gav udtryk for sin glæde over, at betydningen af provinsens turisme blev ligestillet med hovedstadens, da Danmarks

Varde – er Porten til Æventyrets Land. 1938.

Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Turistforenings love blev moderniseret i forbindelse med landsforeningens 50-års jubilæum i 1939.

På andre fronter var turistforeningen også aktiv i 1939. Det lykkedes at få en repræsentant i bestyrelsen for Varde Kommunes nyoprettede erhvervsråd. Den vedvarende interesse for skiltning resulterede i, at man for 55 kr. lod fremstille et vejskilt til opstilling ved Kors-

kroen syd for Varde. Skiltet viste vej til Varde, mens foreningens tidligere opsatte skilte skulle hjælpe turister med at finde vej i lokalområdet. Sidst på året bestemte bestyrelsen sig for at fremstille en ny brochure lokalt det følgende år i stedet for at bruge midler på at være med i en fælles Jyllandsbrochure, men da der kom en ny henvendelse fra distriktsforeningen om deltagelse, accepteredes en helsides annonce – dog under forudsætning af, at Esbjerg ikke måtte reklamere for Æventyrets Land i brochuren.⁴⁷

Besættelsen satte sit præg

Efter den 9. april 1940 begyndte turistforeningen at koncentrere sig om lokale aktiviteter som et foredrag for medlemmerne med rejsejournalist og forfatter Hakon Mielche i samarbejde med Håndværkerforeningens Selskabsforening. De utilfredsstillende forhold ved åen kom i fokus på ny med en opfordring til byrådet om, at sætte spadserestien langs Varde Å fra broen til Kalkovnen i stand. For de kulturhistorisk interesserede forsøgte man at få opsat et skilt, der viste vej til stendyssen i Mejls, en lokal attraktion fra yngre stenalder og en af de få storstensgrave på egnen.⁴⁸

Først i 1941 blev den tyske besættelse rigtig tydelig i foreningens arbejde. Fra politiet kom en forespørgsel om, hvad man vidste om *Forholdene ved Havet til Sommer*. Det vidste bestyrelsen ikke umiddelbart, men man kunne senere oplyse, at det var muligt at færdes ved stranden, og at de fleste hoteller og pensionater holdt åbent, men ikke alt var, som det plejede at være. I januar 1942 havde Turistforeningen udarbejdet spørgeskemaer, der ville blive udsendt til *Lejrplad-*

Stendyssen i Mejls. Arbejdet med jettestuen blev fotograferet af lærer Thuesen, Varde, omkr. 1900.

Thuesens glasplader. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

serne, så man kunne vide, hvordan landet lå ved stranden.

På generalforsamlingen måtte formanden berette om en Tid, hvor de herskende Forhold har vanskeliggjort Turistarbejdet i vort land og medført, at vi ogsaa her i "Eventyrets Land" har faaet hidtil ukendte Vanskeligheder at kæmpe med.

Formanden kunne igen konstatere, at byrådet ikke gjorde noget for at lade byen forskønne, og efterfølgende tog turistforeningen sagen i egen hånd og lod overskuddet fra en koncert i juli 1941 gå til udsmykning, ligesom restauratør Ejlerskov gav 10 % af omsætningen samme dag til formålet.

De udadvendte aktiviteter gik efterhånden i stå. Det blev opgivet at trække årsmøder og lignende til Varde i forbindelse med byens forestående 500 års købstadsjubilæum

i 1942, da værelserne til overnattende gæster ikke kunne garanteres, men foreningen bad dog kommunen om et ekstra tilskud for 1942 i anledning af jubilæet.

Foreningen havde arbejdet på en række småbrochurer om cykelture i Vardes Omegn for lokalbefolkningen, men turene blev udgivet i foråret 1941 som ét hæfte "Turist i egen Hjemstavn" redigeret af Ebbe Clausen. Turistforeningens formand glædede sig over, at hæftet er lige til Tiden nu, da Cyklen har afløst andre Trafikmidler, idet der var indført forbud mod privat bilkørsel. Turene, der dækker det meste af oplandet, har hovedsageligt udgangspunkt fra Varde. De er på 6 til 76 km med Blåvand, Kvie Sø, Nymindegab og Hjerting som yderpunkterne, men hæftet har også forslag om at tage toget til Oksbøl eller Nr. Nebel for at cykle derfra. Seværdighederne, som pas-

Turist i egen Hjemstavn. 1941.
 Varde Lokalhistoriske Arkiv.

seres undervejs, beskrives kort, ligesom mulige spisesteder nævnes, og om turen over Bryndum og Vester Nebel på 24 km hedder det: *Turen kan paa Cykel gøres en Sommeraften.*⁴⁹

Blikket rettes mod Varde

Også andre viste interesse for Varde og Omegn. I 1942 udkom bogen "Varde", hvor

forfatteren Vilhelm Marstrand mod slutningen skrev: *Varde staar i Dag for det øvrige Land som Indgangen til det Æventyrets Land. Klitegnene og den brede Strand ud mod Vesterhavet er for alle, som trænger til at styrkes ved Synet af uberørt Natur og bade i det rullende Hav.*

Byen har gjort meget for, at den Strøm af Feriegæster, som de nuværende Forhold midlertidigt har sat en Stopper for, kan befinde sig vel i Byen, og mere vil kunne gøres til gensidig Glæde.

Man får indtryk af, at forfatteren har været i kontakt med turistforeningen, der i 1942 ville give 1.000 kr. til forskning af Østergadehjørnet under forudsætning af, at pølsemanden, der havde fast tilholdssted dér, kunne tage opstilling et andet sted. Længere ude af Lundvej ønskede man det høje rækværk omkring museet fjernet og foreslog, at "Svanen" – evt. midlertidigt – kunne opstilles mellem museet og det nybyggede bibliotek.⁵⁰

Forhåbningerne prægede også formandens beretning i jubilæumsåret, 1942, når han sagde: *Vi vil ønske, at vor gamle 500-aarige By maa blive forskaanet for større Ulykke i den Tid, der forestaar, og at den stedse maa være Gennemgangsstedet – Porten – for Turiststrømmen, naar denne engang ingen for længe drager ud i "Æventyrets Land" for at hente Sundhed og smukke Minder efter en ulykkelig og haard Tid.*

Turistforeningens forhandlingsprotokol nævner ikke noget om en jubilæumsfest for byen, men ligesom i 1941 blev der i 1942 holdt blomsterfest i juli med blandt andet optræden, lotteri og orkester. Turistforeningen havde udsendt 700 personlige brochurer til Skanderborg, Horsens, Vejle, Fredericia, Haderslav og Odense, havde ladet 1500

Varde Rådhus pyntet i anledning af byens købstadsjubilæum i 1942. Kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid står på rådhustrappen.
Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Dansk Tyveri-forsikring, og videresendte den til Foreningen Vejers Strand og købmand Riis, der havde bureauet ved Henne Strand.⁵¹

Tallene taler

Situationen ved Stranden er i Øjeblikket slettest muligt. De fleste Hoteller og Pensionater anvendes for Tiden til andet Formaal eller er lukket – Klitter og Strand er de fleste Steder utilgængelige, og de forreste Rækker af Sommerhusene kan ikke beboes. Under disse Forhold maa al Propaganda for Stranden indstilles. Det var formandens ord ved generalforsamlingen i 1943. Besøgstallene fra besættelsestidens første år taler deres tydelige sprog:

Juni, juli og august	1939	1940	1941	1942
Hoteller og pensionater	6.611	2.005	1.830	2.457
Heraf i Varde	2.186	887	888	1.342
Heraf udlændinge	545	42		
Vandrere	1.750	2.160		
Heraf i Varde	503	652		
Heraf i Henne	1.247	1.508		

hotelfortegnelser trykke og disponerede over 140 værelser hos private som erstatning for de lokaler, besættelsesmagten havde beslaglagt.

Sidst på året var der stor mangel på hotelværelser og overnatningsmuligheder i al almindelighed. I februar 1943 holdt turistforeningen møde med hotellerne om de manglende værelser, og man kunne konkludere, at der ikke ville blive megen turisme ved Stranden, som *Forholdene laa*. Derimod mente man, at husejerne ved strandbyerne nok ville få brug for en skrivelse, turistforeningen havde modtaget fra

Mellem 1939 og 1940 faldt det samlede turistantal på hoteller og pensionater til under $\frac{1}{3}$, og antallet af vandrere steg omkring $\frac{1}{6}$. Den generelle nedgang fortsatte i 1941, mens der i 1942 kom en mindre stigning på omkring $\frac{1}{4}$ til dels på grund af købstadsjubilæet, men sådan fortsatte det ikke. Formanden kunne i 1944 berette, at *al Turisme var ophørt i 1943, da Stranden er afspærret*, og der var heller ingen statistik. Inden det kom så vidt, havde turistforeningen forsøgt at få oprettet direkte bilruter fra Varde til badestederne, og man havde udarbejdet en fortegnelse over ca. 140 senge hos

Vejspærring ved Nymindegab Kro under besættelsen. Alle veje, der førte ud til kysten, havde spærringer. Blaabjerg lokalhistoriske Arkiv.

private til store fester og eventuelle kongresser, men foreningens virksomhed blev efterhånden stillet på vågeblus.⁵²

Det store trækplaster

For de fleste bestyrelsesmedlemmer i Turistforeningen for Varde og Omegn var foreningsarbejdet en hjertesag. De var glade og stolte af deres by, som de gjorde meget for at forskønne. Som bedrestillede borgere var det frivillige arbejde en del af deres livsstil. Samtidigt med, at bestyrelsen forsøgte at forbedre forholdene for turisterne, tilrettelagde de relevante foredrag og udflugter som enhver anden forening

for deres lokale medlemmer.

Da turistforeningen blev dannet i 1927, fokuserede de på både byens og oplandets attraktioner, men de erkendte hurtigt, at det var kystbyerne ved strand og hav, der tiltrak sommergæsterne. Selv når foreningen i reklamefremstød tog udgangspunkt i Varde, var det naturen, stranden og havet, der var det store trækplaster, og som derfor fik mest omtale i propagandamaterialet. Trods blomsterfest og andre arrangementer kom Varde ofte i anden række. Under besættelsen vendte turistforeningen først blikket direkte mod byen, da kysterne blev lukket, og trafikken gik næste i stå.

*Den åbne strand, som alle
drømte om...*
*Blaabjerg lokalhistoriske
Arkiv.*

Litteratur

Byskov, Søren: Blåvands kyst under forvandling – fiskerleje, landbrugsland og ferieområde. *Sjæk'len* 1999, s. 73 ff.
 Byskov, Søren: *Dansk kystkultur under forandring. Kystlandskab, kulturhistorie og naturforvaltning i det 20. århundrede*. Fiskeri- og Søfartsmuseets Studier Serie nr. 23. Esbjerg 2007. (Ph.d.-afhandling).
 Hansen, Jørgen: *Dansk turisme i 125 år*. Odder 2014.
Henne Strand, Vejviseren 1961. Varde 1961.
 Heilskov, Chr.: *Fra Skagen til Skallingen*. Samvirkende jydsk Turistforeninger 1934.
 Iversen, Iver: *Fra Danmarks far west. Ude og Hjemme*, nr. 351, 1884. Her gengivet efter Poul Qvesel (red.): *Vestjyske skildringer*. Historisk Samfund for Ribe Amt, 1980.
 Jepsen, Palle Uhd & Ploug, Mariann: *Vejers*. Varde 2006.
 Jepsen, Palle Uhd & Ploug, Mariann: *Blåvand*. Varde 2009.
 Lange, Thomas: *Eventyrets Land*. 1865.

Marstrand, Vilhelm: *Varde*. Forenede Tidsskrifters Forlag 1942.
 Nordahl-Petersen, A. (red.): *Sydvestjylland*. Turistforeningen for Danmark. Aarvog 1935.
 Ploug, Mariann: *Kurbad eller badeby. Opdatering 2013*. Museet for Varde By og Omegn og Ringkøbing-Skjern Museum. 2014.
 Ploug, Mariann; Jepsen, Palle Uhd & Frandsen, Lene B.: *Henne*. Varde 2012.
 Plum, Ole-Chr. M.: *Fra Vestbanen til Arriva – en lokalbane gennem 100 år*. Dansk Jernbane-Klub, nr. 54. 2003.
 Schultz, Hans Joakim: *Dansk Turisme i 100 år, 1888-1988*. Danmarks Turistråd 1988.
 Sønnichsen, Kaj (red.): *Blåvandshuk kommune – De første 25 år*. Nr. Nebel 1995.
 Qvesel, Poul: *De syv sogne*. Nr. Nebel 1996.

Utrykte kilder

Forhandlingsprotokol for Henne-Lønne Sognekommune 1901-1938. Blaabjerg lokalhistoriske Arkiv.
 Forhandlingsprotokol for Ho-Oksby Sogneråd 1916-1938. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.
 Forhandlingsprotokol for Ho-Oksby Sogneråd 1938-1970. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.
 Forhandlingsprotokol for Foreningen Vejers Strand 1937-1955. Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.
 Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1927-1943. Varde Lokalhistoriske Arkiv.
 Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1943-1962. Varde Lokalhistoriske Arkiv.
 Varde Turistforenings Kassebog 1927-1962. Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Formænd for Turistforeningen for Varde og Omegn 1927-1943. ⁵³	
1927-1932	Postmester P. Christensen
1932-1933	Slagteridirektør E. Nielsen
1933-1938	Driftsbestyrer Otto Nielsen, Vestbanegården
1938-1949	Købmand P. Hygebjerg Hansen

Brochurer udgivet af Turistforeningen for Varde og Omegn:

Æventyrets Land – Billeder og Litteratur, 1927.
 Rejs til Æventyrets Land over Varde, 1930.
 Eventyrets Land, 1931.
 Fører gennem Æventyrets Land, 1934.
 Rejs til Æventyrets Land over Varde, 1935.
 Henrik Nordhjem (red.): Hvor – Hvad ? ... i Varde og Æventyrets Land, 1935/1937.
 Varde er Porten til Æventyrets Land, 1936.
 Fire Fodture, gennem Henne-Egnens pragtfulde Plantage- og Klitarealer! U.å.
 Varde – er Porten til Æventyrets Land, 1938.
 Ebbe Clausen (red.): Turist i egen Hjemstavn, 1941.

Brochure udgivet af Turistforeningen for Danmark sammen med de lokale foreninger:

The West Coast of Jutland – From Blåvand to Thyborøn. 1936.

Noter

- Iversen 1884. Her gengivet efter Qvesel (red.) 1980, s. 20.
- Iver Iversen var praktiserende læge i Nr. Nebel fra 1888 til 1892, hvor han døde af lungebetændelse. Qvesel (red.) 1980, s. 3 og 10.
- Iversen 1884. Her gengivet efter Qvesel (red.) 1980, s. 24.
- Heilskov 1934, s. 8.
- Schultz 1988, s. 4.
- Schultz 1988, s. 19 og 166-167.
- Tidsrummet 1943-1962 behandles i en senere artikel.
- Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1927-1943 (Forhandlingsprotokol 1927-1943).
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 27.5.1926.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 29.3.1927 og 11.5.1927,
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 16.5.1927 og Schultz 1988, s. 33.
- Varde Turistforenings Kassebog 1927-1962.
- Forhandlingsprotokol for Ho-Oksby Sogneråd 1916-1938, 27.5.1927, Forhandlingsprotokol for Henne-Lønne Sognekommune 1901-1938, 16.6.1927 og Forhandlingsprotokol 1927-1943, 14.7.1928.
- Varde Turistforenings Kassebog 1927-1962.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 16.5.1927, 3.9.1927 og 11.4.1928 samt Æventyrets Land – Billeder og Litteratur, 1927.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 20.5.1930 og Rejs til Æventyrets Land over Varde, 1930.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 3.6.1927 og 17.6.1927.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 14.1.1928 og 10.3.1928 samt Varde og Omegns Turistforening. Forhandlingsprotokol 1943-1962 (Forhandlingsprotokol 1943-1962), 12.3.1948.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 14.1.1928, 10.3.1928, 11.4.1928, 14.7.1928, 5.6.1929 og 20.5.1930.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 10.3.1928, 11.4.1928, 14.7.1928, 20.5.1930 og 14.6.1930.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 10.2.1934, 13.4.1934, 27.7.1934, 16.11.1934 og u.d.1935.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 11.4.1928, 12.5.1928, 14.7.1928 og 19.5.1932.
- Forhandlingsprotokol 1927-1943, 20.5.1930, u.d.1930 og 19.5.1932.
- Forhandlingsprotokol for Ho-Oksby Sogneraad 1916-1938, 11.4.1934 samt Forhandlingsprotokol 1927-1943, 13.4.1934.
- A.C. Wedel-Heinen var byfoged i Varde 1827-1842.

- 26 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 20.9.1929, 26.5.1930, 14.6.1930, 19.5.1931, 30.5.1933, 16.5.1935 og 28.5.1936.
- 27 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 14.6.1930, 26.8.1930, 25.4.1931 og 27.5.1932.
- 28 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 14.7.1928, 11.4.1928, 20.5.1930, 25.4.1931, 19.5.1931, 27.5.1932, 21.9.1933, 4.5.1935 og 16.5.1935 samt Eventyrets Land, 1931.
- 29 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 4.11.1932, 3.1.1933, 30.5.1933, 2.6.1933 og 21.9.1933.
- 30 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 2.6.1933 og 13.4.1934 samt Heilskov 1934 og Nordahl-Petersen (red.) 1935.
- 31 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 21.9.1933 og Lange 1865.
- 32 De tre konsortier havde opkøbt kystarealer ved henholdsvis Henne Stand, Grærup og Blåvand.
- 33 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 13.4.1934, 4.5.1934 og 16.5.1935 samt Fører gennem Æventyrets Land, 1934.
- 34 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 16.11.1934 og Schultz 1988, s. 57-63.
- 35 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 10.2.1934, u.d.1935 og ?5.1939.
- 36 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 21.9.1933, 13.4.1934, 4.5.1934, u.d.1935 og 19.5.1936 samt Varde er Porten til Æventyrets Land, 1936 og The West Coast of Jutland – From Blaa vand to Thyborøn, 1936.
- 37 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 13.4.1934, 4.5.1934, u.d.1935, 16.5.1935, 4.8.1935, 8.3.1936, 14.5.1936 og 19.5.1936.
- 38 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 21.9.1933 og 13.4.1934 samt Rejs til Æventyrets Land over Varde, 1935.
- 39 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 18.3.1937 og Hvor – Hvad ? ... i Varde og Æventyrets Land, 1935 og 1937.
- 40 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 21.9.1933, 19.5.1936, 29.6.1936, 26.8.1936, 1.3.1937 og 21.5.1937.
- 41 Forordet til Forhandlingsprotokol for Foreningen Vejers Strand 1937-1955 samt Forhandlingsprotokol 1927-1943, 19.5.1936, 28.5.1936, 25.1.1937 og 7.5.1937.
- 42 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 4.5.1936, 28.5.1936, 1.3.1937, 7.5.1937 og ?5.1939 samt Ploug, Jepsen & Frandsen 2012, s. 230.
- 43 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 29.4.1938, 16.5.1938, 31.5.1938, 24.8.1938, 7.10.1938, 31.8.1939 og 1.9.1939 samt Jepsen & Ploug 2006, s. 119.
- 44 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 31.5.1938 og 1.5.1939.
- 45 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 25.1.1937, 29.4.1938, 16.5.1938 og 31.5.1938 samt Plum 2003.
- 46 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 31.5.1938 og 1.9.1939
- samt Fire Fodture, gennem Henne-Egnens pragtfulde Plantage- og Klitarealer! U.å. og Varde – er Porten til Æventyrets Land, 1938.
- 47 Forhandlingsprotokol 1927-1943, ?5.1939, 3.6.1939, 11.12.1939 og 10.1.1940.
- 48 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 5.9.1940,
- 49 Forhandlingsprotokol 1927-1943, 28.1.1941, 3.5.1941, 10.6.1941 og 13.1.1942 samt Clausen (red.) 1941.
- 50 Siegfried Wagners svaneskulptur blev opstillet foran Arnbjerg Pavillon i 1947 og siden, i 1956 flyttet til hjørnet af Frisvadvej og Østervold.
- 51 Marstrand 1942, s. 40 og Forhandlingsprotokol 1927-1943 samt 1943-1962, 18.3.1942, 19.4.1942, 12.5.1942, 15.5.1942, 12.11.1942, 19.2.1943 og 29.3.1943 samt 10.5.1943 og 28.5.2943.
- 52 Forhandlingsprotokol 1927-1943 og 1943-1962, 3.5.1941 og 15.5.1942 samt 28.5.2943 og 22.5.1944.

Mariann Ploug, født 1949, pens. museumsinspektør. Nybrovej 123, 6851 Janderup. Har lavet en del film om gamle danske håndværk, samt skrevet flere bøger og en lang række artikler om kulturhistoriske emner.

Ved Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum

Af Regnar Busk

Regnar Busk holder jubilæumstalen på festpladsen den 14. september 2014.

Foto: Steen Rasmussen, september 2014.

I anledning af Hundsbæk Plantages 125 års jubilæum den 14. september 2014 blev forhenværende borgmester i Vejen Kommune, Regnar Busk bedt om at holde jubilæumstalen på plantagens festplads. Regnar Busk valgte at se den lokale plantage i et større perspektiv, og det resulterede i en tale, som senere blev anbefalet til årbogsredaktionen. Talen følger her i en lettere redigeret udgave:

Danmarks Skove

Danmark var oprindeligt et skovland, og lod man naturen råde, ville landet igen blive dækket af skov.

Da isen trak sig tilbage for ca. 13.000 år

siden, begyndte skoven at indvandre. Det var en proces over mange tusind år og under skiftende klimatiske forhold. Skovens plantevækst varierede efter jordtype og vandforhold – men Danmark blev dækket af massive skove.

Det rejser spørgsmålet: Hvor blev skoven af?

Da skovarealet var længst nede – det var i 1700-tallet – udgjorde skoven kun 4 % af landets samlede areal. Skovrydningen skete i tre rydningsperioder:

Første rydningsperiode fandt sted før befolkningen blev fastboende. De ryddede skov-

areal til agerjord, dels med økse dels ved ildens hjælp. Jorden blev hurtigt udpint ved dyrkning, så man måtte flytte og rydde nye skovarealer til opdyrkning.

Anden rydningsperiode var ved overgangen fra bronzealderen til jernalderen, hvor der indtraf en klimaforværring, som tvang folk til at bygge bedre og mere solide huse. Det krævede træ til bygningerne, og befolkningen fik faste bopladser.

Tredje rydningsperiode var i tidsrummet 1.000-1.200, hvor torp-byerne opstod. Deres navne ender på -rup, -strup, -drup og -trup, og der er spredt 2.000 af dem over landet.

Gennem første og anden rydningsperiode var jorden et frit gode. Enhver, der havde kræfter til at rydde sig en toft, kunne slå sig ned, hvor han ønskede. Senere, da der blev knaphed på jord til opdyrkning, erklæredes store skovstrækninger for enemærkeskov tilhørende en stormand eller kirken. Allerede Knud den Store hævdede, at skov, der ikke tilhørte nogen, var kongens. Tiden, hvor enhver frit kunne tage jord, var forbi, men angreb på skoven fortsatte.

I 1600-tallet var landet hærget af krig og pest. Skovens tilbagegang var voldsom mellem 1650 og 1750. Det var umuligt for en skovejjer at beskytte skoven mod hugst og anden uretmæssig brug. Fremmede soldater som Karl 10. Gustavs tropper huggede livligt løs af skoven. Svenskerne så det som deres opgave at ødelægge skovene, så danskerne ikke havde træ til byggeri af orlogsskibe, og samtidigt eksporterendes godt træ ud af landet.

Kongen og hans embedsmænd var naturligvis opmærksomme på problemet, og de forsøgte på forskellig vis at forhindre skovens

tilbagegang. Der blev blandt andet udstedt en kongelig forordning med følgende ordlyd: *Inden sit bryllup skal hver mandsperson plante 10 unge ege og bringe til tredje blad, eller 15 bøgetræer.* For hvert træ, der manglede, skulle der bødes en rdl., mens præster, der ikke iagttog dette, skulle bøde fire rdl.

I 1763 kaldtes Johan Georg von Langen til Danmark. Han gik for at være Europas største ekspert med hensyn til planlægning af skovdrift. Han udarbejdede en forstplan, der blev vendepunktet i dansk skovbrug, idet udnyttelse og opbygning kom til at følges ad. Det var de eksisterende skove på den bedre jord, der blev arbejdet med, men idéen om igen at plante skov på hedejord dukkede også op.

I takt med, at skoven forsvandt, havde lyn-gen listet sig ind. Det Jylland, som tidligere havde været dækket af massive skove, blev til den hede, der opstod ved, at jern- og aluminiumsforbindelser sivede nedad og udfældede sig i et allag, som planterødderne ikke kunne trænge igennem. Brydningen af allaget gav de krumme rygge hos hedeboenderne og gjorde også, at så mange forsøg på at få gang i opdyrkingen mislykkedes. Den trækraft, man rådede over, var heste og stude. For de traktorer, der kører rundt på markerne i dag, ville det have været en smal sag at bryde allaget.

Frederik IV havde i 1723 ved en kongelig forordning tildelt enhver, der ville bosætte sig på heden, en række begunstigelser: Tyve års frihed for kongelige skatter og frihed for udskrivning for sig og sine børn m.m. Trods disse fordele meldte der sig ikke en eneste.

Senere gjorde Frederik V et forsøg. Han lokkede blandt andet ca. 1.000 tyske koloni-

Skovens udbredelse i Danmark omkring 1800 og 1950.

Her gengivet efter Harald Skodshøj (red.): Hedens opdyrkning i Danmark. København 1953, side 402-403.

ster til Danmark, hvor de blev fordelt i forskellige kolonier. De fleste rejste hjem igen eller sivede væk. Måske var en del af problemet dårlig planlægning, men klimaet og hedens beskaffenhed spillede nok også ind. Den jyske hede var svær at arbejde med.

Landbruget

Trods reformer blev landbrugsarealet i perioden 1830-1870 kun udvidet med 3 %.

Når man ser på den fantastiske udvikling i den sidste del af 1800-tallet, er det naturligt, at nederlaget i 2. Slesvigske Krig, hvor vi mistede hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, træder frem. 40 % af landets areal var tabt sammen med en tredjedel af befolkningen. Danskernes nye selvforståelse efter nederlaget i 1864 har nok været banebrydende, men andre spor fra før katastrofen kan også trækkes frem:

Landboreformerne fra sidste halvdel af 1700-tallet, hvor landsbyfællesskabet blev ophævet og jorden samlet om de enkelte gårde. Fælleseje var ikke længere tilladt. Man havde indset, at det var en styrke, at eje sin egen jord med en god arrondering og med ansvar for jorden på kort og på lang sigt. Bonden går bedst i egen plovfure!

Skovloven fra 1805 tog også fat om fællesejet og bestemte, at:

- Alt fællesskab i skovene skal ophæves.
- Alle skove skal fredes og indhegnes.
- Ingen kreaturer må græsse deri.
- Ingen høslæt under træerne må foretages.
- Ingen må ved køb af en skov hugge i den de første 10 år.

Højskolerne begyndte at komme på banen. Rødding (verdens første) blev startet i 1844. Der er ingen tvivl om, at højskolerne har haft en afgørende betydning for genrejsning af folkeånden og bevidstheden om danskerne som et folk.

Grundloven af 5. juni 1849. Sekulariseringen var gennemført ved Reformationen. Nu stod man med et demokrati og med et rent verdensligt styre.

Det, der er nævnt her, var også befordrende for den udvikling, der fandt sted i Danmark efter 1864.

Hundsbæk Plantage

Her på festpladsen befinder vi os vest for israndslinien for Weichsel-istiden (den sidste istid). Vi ved, at isbræen, der var dannet på den Skandinaviske halvø, regerede i ca. 60.000 år, og at den trak sig tilbage for ca. 13.000 år siden. Jeg har det sådan med istiden, at jeg lige skal minde mig selv om, at

temperaturen her var for høj til, at der kunne dannes permanent is.

Når isen kommer under hårdt tryk, bliver den flydende. Man må forestille sig, at en kilometer-tyk isbræ blev presset ned over Østersø-lavningen og havde afsmeltning her omkring, hvor plantagen nu ligger. Jeg forestiller mig, at bræen i de 60.000 år har ligget og malet som en kæmpe kværn, mens Drostrup og Hundsbæk Bakker blev skabt. Ved afsmeltning blev der skyllet grus og sand ud over Vestjylland. Derfor har vi den dårlige jord. I jordklassificeringen Danmark arbejdes der med en opdeling i otte klasser, og Hundsbæk Plantage ligger i den dårligste kategori: Grovsandet jord.

Det bakkede landskab og jordens kvalitet har gjort det klart, at området ikke var velegnet til landbrug. Initiativtagerne til Hundsbæk Plantage har nok set, at her kunne ligge en rigtig dejlig skov. Forstander Ludvig Schrøder fra Askov Højskole har fortalt, hvordan det begyndte: Efter generalforsamlingen i Stilde Plantage i 1889 kørte nogle af deltagerne i et par vogne over til Hundsbæk Krat. De ville gerne have bakkerne ved Læborg Kirke dækket med skov, og de bad Dalgas om hjælp til at få det i stand. På vognturen studerede han generalstabens kort over arealet, og da det var gjort, flyttede han over på den anden vogn, hvor sognefogeden var kusk. Således fik han en samtale om de stedlige forhold.

Det gjaldt om at få mange små aktier i det ønskede aktieselskab tegnet lokalt, så plantagen kunne blive en lokal folkesag. Husmændene i Læborg skulle helst være med, da det kunne have meget at betyde for deres udkomme, om der blev rigeligt med arbejde

Aktien i Hundsbæk Plantage fra 1889 lød oprindeligt på 50 kr. Værdien blev hævet til 100 kr. i 1975 og til 1.000 kr. i 1981. Privateje.

at få i plantagen. Der er ingen tvivl om, at de dårlige landbrugstider og datidens ringe mobilitet for arbejdskraften har givet ønske om og behov for den lokale beskæftigelse.

Snart efter talte Dalgas om sagen til en talrig forsamling og rev dem med sig. Der blev uddelt papirlapper, så man kunne tegne sig for aktier, og der blev valgt en bestyrelse med fem medlemmer:

*Oberstløjtnant Dalgas, Viborg
Forstander Schrøder, Askov
Gdr. Jens N. Holm, Vesterholm
Sognefoged Kristen Madsen, Gammelby
Gdr. Søren Klausen, Nybygårde*

Dette initiativ var starten på plantningen i Læborg Sogn, men plantagen kom ikke til at stå alene. I de følgende årtier anlagde Hedeselskabet:

- 1898: Damgård Plantage på 14,9 ha.
- 1899: Weitemeyers Plantage på 27 ha.
- 1906: Ratzeburgs Plantage på 61 ha.
- 1910: Viegård Plantage på 10,8 ha.
- 1918: Kjeldbjerg Plantage på 31,2 ha.

Der er grund til ved et jubilæum som dette at tænke tilbage på de mennesker, der tog initiativet til Hundsbæk Plantage i 1889. Det var mennesker, der kunne træffe beslutninger. Arbejdet blev hurtigt igangsat. Plantningen var i hovedsagen fuldført inden århundredeskiftet, og den var til inspiration for mange, der havde mulighed for skovrejsning.

Der er også grund til at anerkende det arbejde, de efterfølgende bestyrelser under skiftende konjunkturer har gennemført. De har udvidet plantagen ved tilkøb af Weitemeyers og Damgård Plantage samt en del af Ratzeburgs og 11 ha landbrugsjord, som siden er blevet tilplantet. Hermed var skabt en velarronderet plantage på 165 ha, og der var også tænkt på den festplads, hvor vi nu befinder os under de store, dejlige egetræer. Plantagen har vist sin rummelighed ved at give plads til spejderne og skoleskoven samt i samarbejdet om huset med informationsplancher, P-plads og udsigtstårn.

Skovkort over Hundsbæk Plantage, 1992.
Hundsbæk Plantages arkiv.

Læborg Sogn

Især inden for de sidste 50 år er der sket en voldsom udvikling med arbejdet i skoven. Jeg husker, at min far lod fælde ca. 1,5 ha skov omkring 1950. Det hele blev gjort med håndkraft af to mand med sav og økse. De tjente en dagløn. Da der var genplantet, var der stadig penge til, at min far kunne erhverve den første traktor, en Ferguson, der kom på gården med 26 vilde heste.

Jeg har lyst til at sige lidt om sognet på det tidspunkt. Der var tre landsbyer: Læborg, Nyby og Gammelby. De havde tre brugsforeninger og tre smedier. Læborg og Nyby havde også skole og forsamlingshus. De tre

landsbysamfund fungerede, men nedtællingen var begyndt. Vi burde nok have set et varsel med den lille grå Ferguson.

Noget af det, der har bidt sig fast i min erindring, var smedien i Nyby. Dér havde smedsvend Georg Jørgensen styr på esse, ambolt og hammer. Plovskæren, han arbejdede på, lå i kullene, til den var hvid. Med en hurtig, sikker bevægelse, havde han den på ambolten, hvor hammeren var over den. Mens han rettede på jernet, dansede hammeren på ambolten. Jeg har set meget jern blive formet med sikker hånd på den ambolt. I dag er der hverken smedie eller brugsforening i sognet. Det tætte bånd mellem smed og bonde er væk.

Færdes man i skoven nu, møder man mange mennesker. De er ikke skovarbejdere, men friluftsmennesker. Når der skal fældes et stykke skov, kommer der noget, som ligner en kæmpe larve på otte hjul. Den går til angreb på de træer, der måske har stået der

Ferguson-traktoren på billedet er en af de første 10, der kom til Danmark efter Anden Verdenskrig.

Foto: Regnar Busk, november 2015.

Smedien i Nyby, 1935. Fra venstre ses smedesvend Georg Jørgensen, Lise "Høgh", fru Otilie Olesen med datteren Marie, smedemester Jørgen Olesen og Johannes Müller. Bag smedesvenden står en slåmaskine, og under halvtaget ses en kassevogn. Privateje.

i 60 år. De bliver snuppet, grenet af og lagt af i de længder, føreren har programmeret ind. Når han er færdig, kan han se på sin skærm, hvor mange kubikmeter, der er fældet.

Samtidig med oprettelse af plantagerne tog man fat på at plante læhegn og opdyrke heden. Der blev plantet omkring gårdene, og landskabet skiftede karakter, efter som beplantningen voksede til.

Hvad var det, der gjorde, at det begyndte at lykkes med opdyrkningen og beplantningen af den jyske hede?

Det var et samspil mellem flere forhold: Demokratiet, der blev indført med Grundloven. Landet blev ikke længere styret ved

kongelige forordninger. Nu var jævne mennesker tættere på den lovgivning, de skulle arbejde under. I begyndelsen var det kun 15 %, der havde stemmeret, men det blev der senere rettet op på. Det væsentlige ved demokrati er, at befolkningen erkender, at de har ansvaret, og at det demokratiske system har brug for befolkningens loyalitet.

Kunstgødning var kommet på markedet og bør også nævnes som en væsentlig årsag til bedre udbytte på hedejorden.

Det Danske Hedeselskab, der blev oprettet i 1866 og vandt stor tillid blandt bønderne, har ligeledes været en uvurderlig hjælp i beplantnings- og opdyrkningsarbejdet.

*Skovningsmaskine på arbejde i Hundsbæk Plantage.
Foto: Regnar Busk, december 2015.*

Når I ser stenen i dag, ønsker jeg, at I lader tankerne gå tilbage. Det var de mænd og deres samtidige, der fra 1850 til 1950 opdyrkede eller tilplantede 800.000 ha hede, startede højskoler, byggede over 1.000 mejerier og forædlede landbrugsprodukter. Det var dem, der gav det lille, forslåede Danmark en ny værdighed.

Litteratur

Danmarks Historie. Bind 1-14. Politikens Forlag 1977-1978.
Danmarks Natur. Bind 1-12. Politikens Forlag 1969.
Nyrop, C.: *Det danske Hedeselskab 1866-1916*. København 1916.
Skodshøj, Harald (red.): *Hedens opdyrkning i Danmark*. Silkeborg 1953.

Mindesmærket

I 1944 tog plantagens bestyrelse initiativ til at sætte et minde for stifterne af Hundsbæk Plantage. Man fandt en vandreblok fra istiden og udødeliggjorde grundlæggerne ved at hugge deres navne i stenen. Jeg mener, det var en flot og fortjent gestus.

Regnar Busk, født 1939. Fru Mettes Vej 23, Læborg, 6600 Vejen. Gårdejer 1965-2001. Fra 1974 til 2007 medlem Vejen byråd, de sidste knap 12 år som borgmester. I 1983 udnævnt til viceformand for Jordbrugskommissionen i Ribe Amt, en post der blev bestridt i 8 år.

Mindestenen i Hundsbæk Plantage fra 1944 med navnene på plantagens grundlæggere. Ved stenen står medlemmer af den nuværende bestyrelse, fra venstre: Ole Thing Poulsen, Thomas Ulf Hansen, Troels Melvang og H.P. Lassen. Sidstnævnte er plantagens direktør. Hundsbæk Plantages Arkiv, 2014.

Referat fra generalforsamlingen den 30. marts 2016 på Bramming Egnsmuseum

Dagsorden ifølge vedtægterne:

1. Som ordstyrer valgtes Bjarne Sørensen.
2. Formandens beretning blev godkendt uden bemærkninger.
3. Regnskabet blev godkendt uden kommentarer, men kræver vedvarende opmærksomhed, hvis balancen skal opretholdes.
4. Valg til bestyrelsen. På valg var Olga Pedersen, Peder Th. Nielsen, Hans Sørensen og Mariann Ploug. Olga Pedersen og Peder Th. Nielsen ønsker ikke genvalg. I stedet valgtes Else Marie Frisenvad, Varde og Merete Corvinus, Brørup, mens Hans Sørensen og Mariann Ploug blev genvalgt.
5. Valg af suppleanter. På valg var Steen Rasmussen og Knud Andreasen. I stedet for Knud Andreasen valgtes Karen Riisager, Varde, mens Steen Rasmussen blev genvalgt.
6. Valg af revisorer. På valg var Henrik Præstholm og Hans Otto Pedersen, der begge blev genvalgt.
7. Kontingentet blev hævet fra 150 kr. til 200 kr. med virkning fra 2017.
8. Der var ingen indkomne forslag.
9. Under eventuelt takkede formanden for den tillid, hun havde nydt gennem de mange år som redaktør og på formandsposten, hvorefter generalforsamlingen sluttede med næstformand Søren Mulvads takketale til Olga Pedersen.

Efter generalforsamlingen fortalte museumsleder Mogens Hansen om kartoffeltyskerne og opdyrkningen af den jyske hede med udgangspunkt i kolonierne omkring Randbøl Hede og i Frederiksnåde.

Formandens beretning 2015

Velkommen til generalforsamling og årsmøde i Historisk Samfund for Ribe Amt, Danmarks ældste historiske samfund. Vi mødes i år på Bramming Egnsmuseum og takker for, at man her vil huse os.

Jeg vil indlede dette års beretning med mindeord om vores suppleant Knud Andreasen, Varde, der døde i den forgangne vinter. Knud kom desværre ikke til at sætte et mærkbart præg på Historisk Samfund, hvilket han ellers havde ønsket meget.

Da jeg for godt et år siden ringede til ham og bad ham om på generalforsamlingen i Gredstedbro at stille op som suppleant, var jeg ikke i tvivl om, at det glædede ham meget, og da jeg i efteråret bad ham genopstille til nyvalg i år, udtrykte han også glæde over dette, skønt han da vidste, at han havde en alvorlig sygdom. Ønsket om at virke i lokalhistorisk arbejde betød meget for ham, og jeg er ikke i tvivl om, at han på længere sigt så det som et ønske, at blive medlem af Historisk Samfunds bestyrelse, hvor han med sin store viden og historiske interesse ville have udfyldt en plads.

Søren Mulvad holder takketale for Olga Petersen på generalforsamlingen.

Foto: Steen Rasmussen

Sådan kom det ikke til at gå. Knud døde i januar, og jeg vil gerne på bestyrelsens vegne udtrykke et “Æret være Knud Andreasens minde”.

Efter generalforsamlingen i Gredstedbro den 25. marts 2015 konstituerede bestyrelsen sig med mig som formand og Søren Mulvad som næstformand, Hans Sørensen som kasserer og Mariann Ploug som redaktør, det nyvalgte medlem Jeremy Watts som sekretær samt Mogens Hansen og Peter Thygesen som menige medlemmer.

I året, der er gået, har Historisk Samfund som sædvanligt haft forskellige arrangementer.

Det første var allerede i februar. Det var et foredrag på Artillerimuseet i Varde, hvor Carsten de Teilmann Hald fortalte om apoteker H.C.A. Friis's hjem på Varde Apotek, om hvilket Carsten de Teilmann Hald året

før havde udgivet bogen “Et vestjysk apotekerhjem”.

Efter generalforsamlingen mødtes vi så til byvandring i Bramming tirsdag den 19. maj. Museumsleder og bestyrelsesmedlem Mogens Hansen viste rundt i byens gader og sluttede med på museet at fortælle om byen Bramming, der må betragtes som en ny by, idet den først opstod som by, efter at jernbanen Kolding-Esbjerg blev indviet i 1874.

Historisk Samfund deltog endnu engang som medindbyder til turen til Skåne, Halland og Blekinge sammen med Det antikvariske Selskab i Ribe, Esbjerg og Bramming og Omegns Museumsforening, Lokalthistorisk Forening for Bramming og Omegn samt Sydvestjysk Folkeuniversitet. Det er en tur, vi har annonceret for i snart mange år. Min mand og jeg var med et år, og vi kan varmt anbefale turen, der bliver

ledet af formanden for Sydjysk Folkeuniversitet, lektor Bent Iversen.

Det næste arrangement, vi havde håbet på at få tilmeldinger til, var turen til Brunkulslejerne i Søby. Personligt havde jeg håbet meget på den tur, fordi jeg synes, der på stedet fortælles nutidshistorie på en meget spændende måde. Men det synes vore medlemmer ikke, for der kom kun ganske få tilmeldinger, jeg tror faktisk det drejede sig om tre. Hvilket fortæller bestyrelsen, at udflugter nok ikke er sagen mere.

Lørdag den 29. august blev årbogen præsenteret på Sønderkov Hovedgård. Jeg var desværre forhindret i at deltage, men her var der stor opbakning, og mange havde taget turen til Sønderkov den dag, hvilket fortæller os, at i al fald årbogen er der stor interesse for. Jeg synes også, vi nok engang har leveret en fin bog med mange forskellige emner: arkæologi, vikingetid, en spændende regnskabsbog fra Esbjerg egnen og noget om klitplantager. Årbogen er Historisk Samfunds flagskib, og det er mit håb, at den fremover vil indeholde artikler, der fortæller vores egne historie, og at mange her vil få lejlighed til at komme til orde, som det har været muligt i over 100 år.

Vores sidste arrangement i 2015 var et annonceret foredrag af Mette Guldborg om kontakten mellem Amsterdam og den jyske Vestkyst. Desværre måtte vi også aflyse denne aften på grund af manglende tilslutning.

2015 har været et roligt år i Historisk Samfund, men ud over årbogen har vi bidraget til udgivelsen af bogen "Ind i Ribe – 19 erindringer fra 1900-tallets Ribe", som Sydvestjyske Museer udgav. Der arbejdes stadig på digitalisering af årbøgerne, men

det vil Mariann fortælle lidt om, da hun er tovholder i dette arbejde.

Programmet for 2016 er på gaden og indeholder flere spændende emner. Det første er allerede løbet af stablen, idet Morten Søvsø fra Museet Ribes Vikinger ved foredraget den 11. februar fortalte om De første 500 år af Ribes Historie. En aften, der samlede mange tilhørere.

I april er der yderligere et foredrag, denne gang på Syddansk Universitet, Niels Bohrsvvej, Esbjerg, hvor Johs. Nørregaard Frandsen og arkivar Johnny Wøllekær fortæller om forsamlingshuse som dansk kulturarv.

I maj er der en aftenudflugt til Museet på Sønderkov, og endnu engang kan man komme med på tur til Skåne, Halland og Blekinge.

Torsdag den 1. september præsenteres den nye årbog, og i november er der foredrag og debat med Jeremy Watts i Vorbasse Fritidscenter. Emnet er lokalhistorie i nyere tid. Hvem er parterne? Hvordan kan historien formidles? Er det i det hele taget historien?

I kan se, der er meget at glæde sig til også i 2016 for Historisk Samfund.

Som sædvanligt er der også ved generalforsamlingen mange at takke for året, der er gået. Først og fremmest vores tilskudsgivere, Lida og Oskar Nielsens Fond, Esbjerg samt Fanø, Vejen og Esbjerg Kommuner.

Det er en skuffende udvikling, at kommunerne efterhånden melder fra til at støtte kulturen på dette område. Billund Kommune har for flere år siden meldt, at de ikke støtter sådanne, og Varde Kommune vil fremover "kun" støtte, hvis der f.eks. er udgi-

velser, der omhandler Varde Kommune.

Disse ting, sammenholdt med at vores medlemstal er vigende, hvilket kassereren sikkert vil sige noget om, betyder, at Historisk Samfund må tænke meget på økonomien. Et vigende medlemstal er altid kedeligt for en forening. Det betyder spekulationer og overvejelser for bestyrelsen. Sådant er det naturligvis også for os. Historisk Samfunds medlemmer er for en stor dels vedkommende ældre mennesker, hvorfor nedgangen ofte skyldes naturlig afgang. Men når man ser tilbage på de 114 år, der er gået siden stiftelsen, synes jeg dog også, der er grund til glæde og optimisme.

I vedtægterne fra juni måned 1902 står som punkt 1. Formålet med "Historisk Samfund for Ribe Amt" er at virke til Oplivelse af den historiske Sans ved at fremdrage den stedlige Historie, idet man vil forsøge at samle Oplysninger om Folks Liv og Færd i tidligere Tider her i Amtet og at beskrive og vække Forståelse for de Minder fra ældre og nyere Tid, som denne Landsdel rummer.

Man er nået langt hen ad den vej i de mange år. Tænk på alle de lokalarkiver, der er dukket op; på de mange lokale, historiske foreninger, der rundt omkring samler folk til lokale oplevelser, og som ofte udgiver netop oplysninger om folks liv og færd.

Historisk Samfund for Ribe Amt var fødselshjælperen for alle disse tiltag. Folk på Askov Højskole var dem i landet, der først tog et sådant initiativ, men de blev ikke de sidste. I løbet af få år fulgte hele landet med og tog bolden op, og det er mit håb, at Historisk Samfund må leve længe, længe endnu.

Som det fremgår af dagsordenen, forlader jeg i aften bestyrelsen, og i den forbindelse er der rigtig mange, jeg skylder en tak. Først og fremmest alle de mange mennesker, jeg har mødt i de 18 år, hvoraf jeg de 17 også var samfundets redaktør og de seneste ti år endvidere blev betroet formandsposten. En særlig tak til både den nuværende, og de afgåede bestyrelsesmedlemmer, som jeg har haft den glæde at arbejde sammen med i Danmarks ældste historiske samfund.

Det har været rige år, glade år. Tak til alle!

*Den historiske montre på Bramming Egnsmuseum, hvor generalforsamlingen blev afholdt den 30. marts 2016.
Foto: Bramming Egnsmuseum.*

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk interesse

Årsregnskab 2015

Indtægter		
Kontingent		71.615,05
Tilskud til samfundet		11.600,00
Bogsalg		19.118,60
Text & Note (Copydan)		0,00
Renter, udbytte m.m.		<u>7.808,00</u>
Indtægter i alt		105.139,65
Udgifter		
Årbog, tryk, redaktion og distribution	69.322,25	
Udgivelser, tryk og markedsføring	0,00	
Tilskud til bogen Ind i Ribe	5.000,00	
Møder, generalforsamling m.v.	3.520,00	
Bank gebyr	480,00	
Årsprogram	5.750,00	
Telefon, internet, hjemmeside	6.800,00	
Udgifter til kontor, arkiv og boglæger	7.141,39	
Kontorartikler, kasserter, m.m.	4.533,46	
Bestyrelsesmøder m. m.	5.405,31	
Repræsentation, gaver	771,00	
Porto i øvrigt	9.473,00	
H.K. Kristensen prisen	<u>0,00</u>	<u>117.975,41</u>
Understødt		12.896,76

Status**Aktiver**

Kassebeholdning		0,00
Erhvervs giro 6043194		98.284,61
Erhvervs konto 6880004152		6.197,70
Investeringsbeviser		140.822,46
Boginger		<u>6.250,00</u>
Aktiver i alt		251.554,77

Passiver

Egenkapital		<u>251.554,77</u>
Passiver i alt		251.554,77

Egenkapital

Egenkapital pr. 1. januar 2015	262.005,82	
Kurs ændring investeringsbeviser	2385,71	
Understødt 2015	<u>-12.836,76</u>	
Egenkapital pr. 31. december 2015		<u>251.554,77</u>

Forensked: Oluf Pedersen, Vestergade 6470 Nebelund, tlf: 75 19 82 80, e-mail: oluf.pedersen@ribehistor.dk
 Bli og i dth: Finn Sørensen, Gl. Bl. st.vej 9, 6460 Vejers, tlf: 74600474, e-mail: sorensen.f@ribehistor.dk
 CVR: 20 87 06 56. Bank: Danske Bank, konto nr. 1531 6043194. Hjemmeside: www.historisksamfund.dk

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk interesse

Sponsorer 2014.

Følgende fonde, institutioner og kommuner har i år støttet Historisk Samfund's arbejde.

Tilskud til samfundet.

Lide og Ostar Niebøns Fond	5.000,00	
Esbjerg Kommune	3.600,00	
Vejen Kommune	2.000,00	
Fansø Kommune (bidrag for 2014 og 2015)	1.000,00	
		11.600,00

d. 15. 3 2016

Hans Sørensen, kasserer.

Henrik Praestholm, revisor.

Hans Otto Pedersen, revisor.

Formand: Olav Pedersen, Vestermølle 6670 Holvad, tlf: 75 19 83 80, e-mail: olav.pedersen@historisk.dk
 Ekspedition: Hans Sørensen, Gl. Skolevej 9, 6460 Vejen, tlf: 76800474, e-mail: hrsgaard@post.sj.net
 CVR: 20 87 06 56. Bank: Danske Bank, konto nr. 1551 6043194. Hjemmeside: www.historiskfund.dk

Register 2016

Forfatterregister

B	
Busk, Regnar	132, 139
G	
Grundvad, Lars	7, 17
J	
Jensen, Mogens	18, 26
Jepsen, Palle Uhd	27, 45
M	
Manøe, Søren	53, 73
Mulvad, Søren	46, 52
P	
Ploug, Mariann	102, 131
Post, Camilla	74, 92
R	
Risvig, Martin	7, 17
V	
Villadsen, Hans Ole	93, 101

Personregister

A			
Adler, adjunkt	65	Christiansen, Andreas	96, 101
Andersen, David	96	Clausen, Ebbe	108, 125
Andersen, Ferd.	114	Clausen, købmand	66
Andersen, Jens V.	94, 96, 98, 100	Crone, sekretær	66
Andersen, Poul	62		
Andersen, Thue	94, 97	D	
		Dalgas, E.	135-136
B		Damgaard, boghandler	79, 88
Ballin, købmand	65	Daniels, Øllgaard	61
Bang, Christoffer	18, 22	Debell, Hans	67
Bang, Jørgen	48, 51	Dyrebye, guldsmed	65
Bang, Marie Cecilie Margrethe, f. Biering	50	E	
Bastrup, købmand	66	Ejlerskov, restauratør	125
Bennedsen, Anna Christiane	48	F	
Bertelsen, sognefoged	110, 120	Fabricius, løjtnant	82
Bismarck	85	Fog, pastor	46
Bjerrum, gårdejer	83	Frederik IV	133
Bloch, Anders	67	Frederik V	133
Bloch, købmand	106, 110	Frederik VII	56, 73
Bloch, Peder	67	Friis, P.	106, 116, 120
Bondesen, Erik	97	G	
Borch, Mette Cathrine	48	Gammeltoft, P.	106
Bork, Peder	97	Gejsing, Adolf	96
Bretton, baron	69	Geleff, Paul Johansen	75, 77-78, 81, 83, 85, 88-92
Brinch, pensionatsvært	121	Giørtz, fabrikant	79
Bruun, Andrea Margrethe	47	Giørtz, købmand	65
Bruun, Andreas Christian	47-48	Gjermann, Hans Henrik	48
		Gotfredsen, kobbersmed	66
C		Gottliebsen, økonom i Dårekisten i Klostret	65
Carstensen, toldopsynsmand	106	Gregersen, Hans	99, 101
Christensen, Ane	55	Gregersen, Karl	94, 97-98, 100
Christensen, bankbestyrer	106	Greisen, gæstgiver	66
Christensen, J. Lassen	110	Greisen, skomager	65
Christensen, murermester	79	Grubbe, Sivert	20
Christensen, P.	103-106	Gøye, Absalon	20
Christensen, Peder H.	98		
Christensen, Peter	96		
Christian I	56		
Christian IV	20, 23-24		
Christian VIII	55-56		
Christian IX	97		

H			O		
Haderup, løjtnant	77, 79, 91	Kleisdorff, garver	65	Olddag, Vilhelm	96
Hamsun, Knut	103	Knudsen, Hans	96		
Hancke, C	110	Kristensen, H.K.	121		
Hancke, Verner	114, 117	Kristensen, Johannes	99	P	
Hansen, Alfred	98	Kristensen, Marinus	99, 101	Paulin, Hans Jensen	62
Hansen, E., sagfører	98	Kristensen, N.O.	121	Paulin, Niels Jensen	63
Hansen, Hans Jørgen	48	Kristensen, værtshusholder	88	Pedersen, Arne	99
Hansen, Hans P.	97	Kristiansen, Jens Chr.	62	Pedersen, H.B.	120
Hansen, Jørgen Bang	99	Kristiansen, Kristian	99	Pedersen, krigsassessor	61
Hansen, kammerråd, amtsforvalter	66	Kvist, John	62	Pedersen, Lauge	62
Hansen, Kristian	98			Pedersen, Thomas	97
Hansen, Valdemar	97	L		Peer Tot	86
Hansen, Villy	99	Larsen, Chr. Hansen	104	Petersen, Kaj	107-108, 118
Harbou, amtsforvalter	66	Lassen, Jens	66	Petersen, skolelærer	67
Hauschildt, købmand	79	Lassen, Terp, driftsbestyrer	105	Pinholt, plantør	108
Heilskov, Chr.	113	Lehmann, Orla	56	Poulsen, Mads	67
Hoffmann, Ludvig	104, 106	Lichtenberg, Mogens	117	Poulsen, Zacharias	59, 61
Holm, Jens N.	136	Lindberg, Ana Sofie Marie	48	Povlsen, lærer	81
Holsten, amtmand	72	Lorentzen, P. Hiort	55		
Holst, Peter	18, 22-25	Lund, Chr.	96, 100	R	
Hummel, løjtnant	66	Lyngbo, fru	123	Raben, lærer	79
Hyphoff, bogtrykker og redaktør	65			Ramsing, hospitalsforstander	50
Höhne, pastor	48	M		Rasch, Søren N.	32
		Madsen, fru Jessen	123	Rask, Jørgen	62
I		Madsen, Kristen	136	Ravnholdt, Anton	88
Ibsen, rejsebud	121	Madsen, kunstdrejer	66	Ravn/Regn, tegner	116, 123
Iversen, Iver	102	Madsen, plantør	116	Riis, købmand	121, 127
		Marstrand, Vilhelm	126, 131	Riis, overlærer	81
J		Mejer, Johannes	30, 45	Roager, Jens	67
Jacobi, pastor	77, 79	Mielche, Hakon	124	Roll, læge	66
Jensen, A.C.	98	Mormon-Rasmus	62	Rosenberg, C., dr.	81-82
Jensen, bager	106	Mortensen, Jørgen	80	Rosenberg, dr.	91
Jensen, Georg E.	110, 121	Müller, H.L.R.	95	Rosenvinge, kammerassessor	77
Jensen, Mikkel	72	Mørch, Axel	71	Rud, Johan	23
Jensen, P.Th.	98				
Jensen, Toftegaard	105	N		S	
Jepsen, Elias	95-96, 101	Napoleon III	85	Sandberg, væver	67
Jepsen, J	98	Nielsen, Anna	94	Schmidt, Oscar	121
Jessen, Chr.	97	Nielsen, Chr.	98	Schrøder, Ludvig	82, 135-136
Jessen, Th.	120	Nielsen, H.C.	79	Seerup, Søren	46
Johnsen, Niels	62	Nielsen, H.C.	79	Siemen, landinspektør, løjtnant	65
Jørgensen, Georg	137	Nielsen, Jens	64	Sillasen, Agnes	121, 123
Jørgensen, Hans	25	Nielsen, Laurids	96	Sillesen, Søren	96
Jørgensen, Jakob	61-62	Nielsen, Marie	122	Simonsen, Hans	81
Jørgensen, pastor	59, 86	Nielsen, P.	65	Simonsen, Hans B.	61
		Nissen, Christen	96, 101	Slot, Hans Jensen	59
K		Nissen, fru V.	48	Smed, Kristoffer	62
Kiertzner, Chr.	66	Nissen, Laust	66	Stauning, statsminister	115
Kinch, Jakob Frederik	75	Nissen, Ole	66	Stegemann, redaktør	75, 87
Kiær, stiftsfysikus	77, 79, 91	Norby, Bendix	19	Stemann, stiftamtmand	69
Klausen, Søren	136	Norby, Johan	25	Strangesen, Klavs	19
		Norby, Peder	18-25	Stricker, borgmester	65
		Nordhjem, Henrik	106, 118	Strøbech, politimester	120

Styrup, landinspektør	79
Sørensen, Bloch, banemester	106
Sørensen, Brink	99
Sørensen, købmand	121
Sørensen, pastor	77

T

Termansen, boghandler	88
Termansen, C.N.	65
Terpager, Peder	46
Thaysen, Nicolai	83
Thomsen, Kirsten Marie	64
Thomsen, Morten	64
Thorsen, Hans	60
Thorup, adjunkt	65
Thuesen, Poul	97
Thurah, biskop	46
Thøgersen, Anna	94
Thøgersen, Niels	25
Thøgersen, Thøger	99
Tranberg, løjtnant	53
Tsherning, krigsminister	56
Tulsmark, Per	60

U

Utzon, farver	65
---------------	----

V

Vaupell, købmand	79
Vellejus, Hans Thorning	51
von Langen, Johan Georg	133
v. Støcken, apoteker	65-66

W

Wedel-Heinen, A.C.	111, 130
Weiss, Madam	65
Wellejus, Christence	50
Wraae, pastor	62

Ø

Øgmundsen, distriktslæge	66
Ørum, krigsråd	65

Aa

Aarøe, toldkontrollør	65
-----------------------	----

Stedregister

A		H		L	
Alslev	53, 58-61, 66, 93-101	Haderslev	55, 62	Lamborg	25
Alslev Vestermark	97	Havnegrøften	116	Lauenborg	55-56
Alslev Østermark	95-96, 99	Henne	66, 103, 106, 114, 117, 120-123, 130-131	Lemvig	69, 110, 123
Ansager	61, 66	Henne Strand	106, 108-109, 112, 114, 118, 120-121, 123	Limfjorden	69
Arnbjerg Anlæg	111	Hjerting	104, 125	Lunde	66
Asbo	62	Hjørring	68-69, 72	Lydum	66
Askov	82, 135-136	Ho	27, 29-32, 37, 42, 44, 66, 106, 111, 114, 116, 130	Læborg	62, 135-137, 139
B		Hobo Dyb	31	Lønne	66
Blåbjerg	111, 116	Ho Bugt	32	M	
Blåvand	32, 37, 42, 44, 102-108, 110- 112, 114, 117, 120-121, 123, 125, 131	Hodde	66	Marbæk	97-99
Blåvandshuk	27, 29, 42, 44, 102, 114	Ho Klitplantage	32	Mjolden	47
Bramming	68, 81	Holstebro	68-69	Møgeltonder	66
Branderup	86	Holsted	7, 54, 81	N	
Bryndum	66, 126	Holsten	53, 55-57, 72	Nibe	69, 71
Brønderslev	68-69	Horne	66	Nr. Farup	83
Brøns	86	Horns Rev	27, 45	Nr. Nebel	66, 105-106, 112-114, 118, 125, 130
Brørup	62, 64	Horsens	67-68	Nr. Sundby	69
Bække	60, 62-64, 68	Hostrup	59, 61, 66, 93-101	Nyby	137
D		Hulvad Bro	62	Nybygårde	136
Danmark	166	Hundsbæk Bakker	135	Nykøbing Mors	68-69
Damgård Plantage	136	Hundsbæk Krat	135	Nymindegab	42, 102-108, 112-114, 120-121, 123, 125
E		Hundsbæk Plantage	135-136, 139	Næsbjerg	66
Eg	25	Hvide Sande	113-114, 116, 123	Nørholm	19, 111
Egebæk	83	Hygum	86, 92	Nørre Holsted	7, 15, 17
Egtved	68	Højst	86	O	
Ejderen	56	Høm	61	Obbekjær	86
Esbjerg	103-104, 110, 124	J		Odense	18-19, 23, 25
Eskelund Søndermark	64	Jerne	66	Oksby	27, 29-32, 42, 44-45, 66, 106, 111, 116, 130
F		K		Oksby Klitplantage	32
Fanø	66	Karlsmærsk Hede	111	Oksbøl	106, 110, 112, 114, 116, 123, 125
Foldingbro	64, 67, 74	Kjeldbjerg Plantage	136	Orten	59
Fredericia	77, 88, 91	Kjeldbæk Skov	68	Outrup	66
G		Knudsmark	98	P	
Gammelby	136-137	Koksspang	97	Prag	85
Gjerndrup	64	Kolding	57, 65, 67-68	Preussen	74, 78, 82, 85-86, 88
Grindsted	18, 26	Kongeåen	54-55, 64, 68		
Grærup	114-115, 117, 131	Kragelund	62		
Grærup Strand	114	Krarup	55		
Guldager	66	Kvie Sø	125		
		Kvong	66		
		København	56-57, 81, 91, 103, 117, 120, 123		
		Københavns Slot	18, 20, 24, 26		

R			
Randbøl	68	Tulsmark	95-96, 101
Randers	68	Tønder	47, 65-66
Ratzeburgs Plantage	136		
Rendsborg	53, 56-57, 72	U	
Revsing	63	Urup	18, 25
Ribe	46-50, 52, 54, 56-57, 64-68, 74-78, 80-83, 85-92, 103-104, 112, 120	Urup Herregård	18
Ribe Å	54		
Ringkøbing	103, 110, 113, 123	V	
Roager	47-48	Vagtborg	61
Rødding	83, 92	Varde	55, 59, 61, 64-68, 102-110, 112-114, 116, 120-121, 123-128, 130-131
Rømø	86	Varde Å	111, 124
		Veerst	62-64
S		Vejen	60, 62, 132, 139
Salling	69	Vejers	31-32, 37, 42, 44, 103-105, 107-108, 110-112, 118, 120-123, 131
Seem	61	Vejers Strand	106, 114, 118, 120
Sig	61, 68	Vejle	67-68
Silkeborg	68	Vesterholm	136
Sjølborg	97, 99-100	Vester Nebel	126
Skads	59, 66	Vester Vedsted	48, 50-51, 77-78
Skallebæk	83	Viborg	68-69, 71
Skallingen	32-33, 42, 44, 113-114, 118	Vibæk	95-97, 100-101
Skive	68-69	Viegård Plantage	136
Skodborg	63		
Skrave	62	W	
Skudstrup	63	Weitemeyers Plantage	136
Slesvig	53, 55-57, 72, 75, 85-87, 91		
Slotsbanken	65	Ø	
Starup	61-62	Ølgod	61
Stilde Plantage	135	Øse	66
Stougaard Mark	72	Øster Nykirke	72
Sundsigt	122	Øster Oksby	29
Sønderside	29, 31, 44-45	Østrig	85
Sønderskov	64		
		Å	
T		Åbenrå	62
Teilmanns Eng	111	Ål	66
Thisted	68-69	Ålborg	68-69, 71
Thorstrup	61, 66, 68	Århus	68
Tipperne	108-109	Årre	66
Tistrup	55, 66		
Toftnæs	95-99, 101		
Torруп	95-100		